

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДАРЬ-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 2 (527), February, 1992, Vol. XLV

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відп. Ред. і Літер. Ред. — мгр Ольга Керзюк
Технічний Редактор — Володимир Гуменюк

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васюкович, проф. д-р С. Галамай,
ред. С. Караванський, мгр О. Коваль, проф. д-р В. Косик,
д-р О. Кушпет, інж. В. Олесюк, д-р Б. Стебельський,
проф. П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Тел.: 071 607 6266/7

Факс: 071 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом, не завжди відповідають
поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1991 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б.фр.	1200 б.фр.	250 б.фр.
Вел. Британія	ф.30.00	ф.16.00	ф.3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н.м.	65 н.м.	12.50 н.м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адре-
су Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.
Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 2 (527)

ЛЮТИЙ, 1992

Річник XLV

Зміст II-ої книжки

На актуальні теми

ПРИВІТАННЯ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ ВІД ПРОВОРУ ОУН	131
І ПРИЙШОВ ЧАС!	132
Святослав Караванський: ВЕЛИКА ГОДИНА	133

VIII Надзвичайний ВЗ ОУН

ПОСТАНОВИ В КАДРОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СПРАВАХ І ЗВ'ЯЗКУ	136
ПОСТАНОВИ ЩОДО МОЛОДІ І ЮНАЦТВА ОУН	141

Питання національного визволення

Ярослав Сватко: ДОБА І ДОЛЯ (Продовження, 6)	145
Петро Дужий: ЧЕРВОНО-ЧОРНИЙ ПРАПОР — ЦЕ НАШЕ ВСЕ ДОБРО	156
Василь Стефаник: СИНІ	158
Ілля Дмитрів: ГЕРБ, ПРАПОР, ГИМН ОУН, ВПОРЯД І РИТУАЛЬНІ ОЗНАКИ	162
Григорій Гребенюк: ДІЯТИ РІШУЧЕ І БЕЗКОМПРОМІСОВО	166
Володимир Парубій: РАДИКАЛІЗМ, АМБІЦІЇ, ГЛУПСТВО. ЧИ ЩОСЬ ІНШЕ?	169
Микола Шатилов: НЕПАРЛЯМЕНТСЬКА МОВА, ЧИ НАОДИНЦІ ЗІ СТАРИМ СЛОВНИКОМ	173

Поезія

Леся Українка: І ТИ КОЛИСЬ БОРОЛАСЬ, МОВ ІЗРАЕЛЬ	181
Василь Боровий: ОДА ТВОРЧІЙ МИСЛІ; НАРОДЖЕННЯ СЛОВА	183
Олександра Ковальова: У ЛІСІ НОЧУВАТИ І В СТЕПУ — 185; РІЗДВІЯНА МОЛИТВА — 185; СТОРЧ ГОЛОВОЮ Й ЗНОВУ НА МІЛКЕ — 186; ЧИ ЗНОВУ БЕЗ ВІТРИЛ І БЕЗ СТЕРНА — 186.	
Михайло Качалуба: НАД МОГИЛОЮ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА	187

Наука, досліді

Володимир Жила: ЗНАЧЕННЯ РІДНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	188
Іван Шерба, Ліліяна Яремкевич: ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З НАДСЯННЯ В 1944-1947 рр. У СПОГАДАХ САМИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ	198
Святослав Караванський: ВІЙНА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ «Я»	209
Неллі Корнієнко: КУЛЬТУРА: ПЕРЕХОДОВА ДОБА І НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА	215
Іван Вергун: ДВА БЕЛЗИ	221

Спогади

Михайло Зеленчук: ПІДПІЛЬНА БОРОТЬБА В ОСТАННІЙ СТАДІЇ 1950-1955 (Продовження, 2)	226
Григорій Куценко: СПОГАДИ (Слідство, суд, етап) (Закінчення, 4)	239

Огляди, рецензії

Володимир Жила: УВАЖНО ДІВРАНИ І ЦІКАВО ВИСВІТЛЕНІ ПРОБЛЕМИ	246
Василь Яциун: ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ	249
М. П.: ПОШУК ВЕДУТЬ НАУКОВЦІ	251
Степан Радіон: ПРОБЛИСК ПЕРЕБУДОВИ НАУКИ В УКРАЇНІ	253
Михайло Качалуба: З НОВИХ МЕДИЧНИХ ВИДАНЬ	254
Петро Дужий: КІЛЬКА КРИТИЧНИХ ЗАУВАГ ДО СТАТЕЙ В. ГОЦЬКОГО У «ВИЗВОЛЬНОМУ ШЛЯХУ»	255

У 50-ліття героїської смерти

ОЛЕНА ТЕЛІГА
(1907-1942)

На актуальні теми

ПРИВІТАННЯ УКРАЇНИ ВІД ПРОВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Український Народі!
Громадяни України!

З невимовною радістю і гордістю в імені Організації Українських Націоналістів вітаємо український народ, усіх громадян України, з історичною перемогою ідеї державної самостійності України у референдумі 1 грудня 1991 року.

Після довголітніх жакіть неволі з кінцевим розп'яттям на Чорнобильському хресті, ця перемога була зумовлена Прометеївським духовним зусиллям і титанічною політичною напругою українського народу, усіх громадян України. Своім волевиявленням наш народ знову заманіфестував імперським поневолювачам і цілому людству своє історичне прагнення і право стати господарем на власній землі і рівноправним членом сім'ї вільних націй світу.

У це знаменне волевиявлення наш народ втілює священний гін до незалежності численних поколінь, боротьбу і жертву життя мільйонів борців за волю України усіх часів, а серед них десятки тисяч членів Організації Українських Націоналістів і воїнів Української Повстанської Армії. Цим волевиявленням громадяни України зародили надію і поклали тривкі основи для побудови кращого майбутнього своїм дітям, онукам і ненародженим землякам.

За болючими словами сучасного українського письменника-шестидесятника цей референдум був «Страшним Судом», «референдумом на хресті історії». Як влучно, референдум на хресті УКРАЇНСЬКОЇ історії... Але такою була Богом дана доля України, щоб це останнє її випробування народ України перетворив у свою світлу перемогу — воскресіння.

Тепер українська нація, випивши чашу горя і нарути до дна, переможно зійде із мученицького хреста своєї історії-Голгофи. А цей хрест невольницької ганьби стане символом її величчя, її Богоугодності, її гуманності й її історичного призначення у багатогранному розвитку людства.

Настав час гоєння історичних ран України та єднання задля ній усіх її громадян — тих, які сказали «так» Україні на цьому «Страшному суді-референдумі» і тих, які під впливом довголітньої ворожої пропаганди казали «ні» або здержалися. Благородна Україна прийме, як завжди, у своє материнське лоно усіх своїх синів і дочок.

Настав час єднання з Україною цілого її народу, усіх її земель і країв та великої діспори в ім'я відбудови Батьківщини, побудови і закріплення нашої спільної, самостійної, соборної, неподільної, міцної, багатої, народоправної української держави.

Україна сказала світові своє остаточне слово, а народи простягають їй свою дружню руку.

Настав час Україні стати обличчям до світлого майбуття.

Так нам, Боже, допоможи на цьому новому історичному шляху нашого народу!

Слава Україні!

Слава Стецько
Голова

І ПРИЙШОВ ЧАС!

ЗВЕРШИЛОСЯ! ЗДІЙСНИЛОСЯ! ЗБУЛОСЯ!

Волею українського народу.

Волею українського народу сказано: «Так!»

«Так! Бути незалежній Україні!»

Від нині і довіку!

«Так!» — голосом живих і мертвих і ненароджених. Голосом нації, яка встала з колін і розпрямляє крила до лету. «Так!» — голосом мільйонів Борців, які усе віддали, щоб цей день наблизити. «Так!» — голосом закатованих, замучених, знищених голодомором, а також — зневірою, що підрізає людині бажання жити.

«Так!» — в ім'я майбутнього. І важкого сьогодення.

У ці перші дні — радість. Радість безмежна, що виливається з серця, не годного вмістити її — таку велику. Гей, Україно, Ненько наша, веселися! Бо прийшов день, коли діти Твої звеселили Тебе. Коли Калину нашу червону підняли.

Довга дорога перед нами. І безмірно трудна.

Але — радість сьогодні. І хвилини смутку, коли спогадуємо тернистий шлях Твій, Україно, до цього великого дня. Коли згадуємо тих, хто не дочекався його. Коли чорнобильно б'є в серця тривога за подальшу долю Твою.

Ні, не марно «стільки серць горіло до Тебе найсвятішою любов'ю», не марно каралися, мучилися і не каялися діти Твої по тюрмах, казематах, Сибірах.

День Твій прийшов!

І ми, діти Твої, що дожили дня цього, стаємо на коліна і складаємо дяку Всевишньому, що почув прохання наші. Капнула остання крапля в Велику Чашу України — і світ оновився. На кінець другого тисячоліття від Рождества Христового держава постає. Корчиться у смертних муках остання Імперія. І світ новий народжується. З надією і вірою і любов'ю.

Бути Тобі, Україно! Веселкою сяяти у «народів вольних колі». Народові Твоєму ходити «хазяїном домовитим» по СВОЇЙ землі. І не розливати більше «руському горю» по світах!

Розпрямляй крила, Орлице! Силою духу, чутливою душею, люблячим серцем значи дорогу свою. Великі випробування перед Тобою. Перейди їх і закріпися у центрі Європи.

Волею українського народу.

Божею волею —

НОВА УКРАЇНА НАРОДИЛАСЯ!

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ВЕЛИКА ГОДИНА

Сьогодні ми є свідками великих подій. На наших очах валиться нелюдяна протинародня імперія, з-під уламків якої встають, скидаючи з себе пута рабства, поневолені народи, і серед них — Україна.

Історія знає чимало випадків звільнення народів з рабства. Але жодне з них важко порівняти до нинішнього визволення України. Справді, відійдім від сухих, а часом і не сухих, газетних повідомлень, гляньмо глибше у те, що діється сьогодні, застановімся, як кажуть галичани, на тому, що діється, заглибмося, вдумаємось у суть подій, спробуймо оцінити їх, порівняти з тим, що вже було, з тим, що могло бути, з тим, що буде.

Більше як триста років український нарід перебував у рабстві тілом і душею, і то в рабстві, убираному в шати братства. Бо коли Україну поневолили монголи, то між ними й українським — тоді ще руським — народом пролягала різка межа: одні були європейці, другі — азіяти; одні — християни, другі — нехристияни; одні говорили своєю мовою, другі — своєю, зовсім іншою. І це перешкоджало рабам і рабовласникам злитися в одну русько-монгольську націю, в один євразійський нарід — прообраз советського. Монгольське ярмо врешті-решт було скинуто.

Поневолення ж України Москвою сталося зовсім інакше. Українці добровільно без примусу об'єдналися із своїми сусідами, і ті й ті були європейці, і ті й ті були *руські*, і ті й ті були християни, і ті й ті говорили мовою, що мала багато спільного. І це був найстрашніший бік цього нового поневолення. Українська еліта без великого труду вливалася до еліти московської. Користаючись цим, царі Петро, Катерина, Микола, Олександр дискримінували українську мову, культуру, витруювали українську національну самобутність. В українців крадено їхню історію, релігію, їхні людські й національні права.

Останні цвяхи в домовину української нації забили комуністичні божки Ленін і Троцький, Сталін і Каганович, Брежнев і Суслов. Україну було живцем поховано, ізолювано від світу, плянувалося невдовзі скасувати республіки, обернувши їх на губернії. Відкриті після революції українські школи було майже суцільно русифіковано. Відбувався систематичний геноцид і етноцид українського — тепер уже бандерівського — народу, а разом колонізація України чужинецьким населенням. Різними шляхами українців пересе-

лювано з України, населення в Україні вимішувано, створювалися умови для якнайширшого практикування мішаних шлюбів, з метою утворення нового *советського* народу. Мені здається, що такий урядом плянований практиці не підпадав жоден нарід у світі, принаймні у Європі. Це була сумнозвісна ленінсько-сталінська національна політика. І її було спрямовано проти українців. Боротьбу проти України було перенесено до сфери шлюбних стосунків. Характерно, що письменник Солженіцин, який нібито не згоден з Леніним, свою теорію про неможливість відокремлення України від Росії обґрунтував тим, що через наявність мішаних шлюбів в Україні (а це наслідок большевицької політики) вихід України з СРСР буде, як він каже, «різанням по живому». Яке саме місце *живого тіла* він мав на увазі, так і не зрозуміло.

Тільки жменька емігрантів, яким вдалося втекти від неминучого знищення, зберігала дух українства, а ще дрібка дисидентів, які перед лицем національного голокосту боронили права України. Можна без брешеш сказати, що ще 50 років такого існування — і Україна навіки лишилася б у череві свого, колись молодшого, а тепер старшого брата.

Ми стояли перед лицем зникнення з лиця землі. Діаспорне покоління, через мішані шлюби та інші причини, деукраїнізувалося б, і діаспори б не стало.

Нарід ішов до своєї загибелі. І раптом сталося чудо воскресіння. Дозволю собі вдатися до спогадів.

50 років тому групка українців, що опинилася поза Україною, співала різних патріотичних пісень, і серед цих пісень була одна, яку я зараз зачитую:

*Я сьогодні щось дуже сумую —
Про козацьку я долю згадав
І про славу колись незабутню,
Що в степу я мов вихор літав.*

*Боронив я свою Україну,
Захищав 'ї від лютих татар:
Тоді слава про мене лунала,
І жахався мене яничар.*

*А тепер все пройшло, проминуло,
Чорна хмара усе обняла,
І на горі синам України
Лиха доля у гості прийшла.*

*Вдарить грім у велику годину,
Згине ворог неситий, лихий:*

*Ти воскреснеш, моя Україно,
В своїм блиску і в славі своїй.*

Я не знаю автора пісні, знаю тільки, що це пісня з революції 1905 р. Цю пісню співали не тільки ми. Я не сумніваюсь, що її співано і під час Визвольних Змагань, і в загонах УПА, і скрізь, де сходилися борці за Україну. Ідея воскресіння України, воскресіння українського народу — це ідея десятків поколінь.

Ще один спогад.

Весна 1954 р. Я в таборі на Колимі. А там і весна, як зима. Таборяни святкують Великдень. Не вийшовши того дня на каторжну працю — що було найтяжчим порушенням режиму — ми віддаємо шану тисячолітній традиції. Першою ознакою Великодня, як знаємо, є традиційне вітання «Христос воскрес!» і традиційна відповідь «Воістину воскрес!».

Але того 1954 р. і всі наступні роки ми віталися між собою інакше. На традиційне «Христос воскрес!» у відповідь лунало «Воскресне Україна!». Вітання це, річ ясна, родилося не в таборі. Але в таборі воно мало свою неповторну красу.

Уявіть собі картину: ніч, скрипучий мороз, світять зорі; з усіх боків табір обступили колимські сопки — тобто гори — густо вкриті снігом; округ табору — колючий дріт, на вартових вежах сторожа з кулеметами, між вежами туди й сюди шмигають службові собаки. У цій сніговій і морозяній могилі, одягнуті в табірне лахміття в'язні запевняють одне одного: «Воскресне Україна!». У цій картині було щось містичне, щось від марива, від фантазії, від мрії.

І сьогодні мрія стала дійсністю. Сьогодні не тільки дисиденти, не тільки емігранти, не тільки галичани, не тільки націоналісти, а весь український нарід сказав: «Воскресне Україна!».

Це справді велична, неповторна подія: воскресіння народу.

Тисячу літ тому Україна стала християнською. І ця подія осявала наш шлях тисячу літ.

Референдум 1 грудня 1991 р. був тією подією, яка стала дороговказом поколінням українців на дальші тисячоліття.

І коли на Великдень цього року нас у хаті, чи на вулиці, чи телефонічно вітатимуть традиційним «Христос Воскрес!», я гадаю, що всі українці світу відповідатимуть:

«ВОСКРЕСЛА УКРАЇНА!»

VIII Надзвичайний ВЗ ОУН

ПОСТАНОВИ В КАДРОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СПРАВАХ І ЗВ'ЯЗКУ (Скорочено)

Загальний образ сутності справ

Заки розпочати розгляд поставлених перед нами питань, слід з'ясувати коротко проблеми та думки про теперішню ситуацію в Україні, беручи до уваги її довголітнє поневолення, а також висліді понад 40-річного перебування частини кадрів ОУН на Заході. На цій підставі треба шукати відповіді, щоб мати ясніший образ про: а) окреслену мету; б) обставини, в яких треба вести працю; в) ресурси, людські та матеріальні, які маємо до диспозиції.

Після десятиліть перебування в червоній імперії — комуністичному варіанті російської імперії — Україна переживає сьогодні всі фази глибокої кризи, яку проходить ССРСР. Ця криза має, між іншими, ідеологічний і економічний аспекти, які стосуються так імперії, як і всіх народів в її орбіті.

Ідеологічний аспект

а) Марксизм-ленінізм остаточно скрахував і показав свою народовбивчу сутність. У Росії місце вмираючої ідеології намагаються заповнити різні угруповання великодержавного типу, що діють під плащиком зберігальних, демократичних, федеративних тощо теорій, які знаходять підтримку також і націонал-комуністів в Україні, які ще не позбулися московського опікунства. Натомість, цей вакуум в Україні повинен заповнити визвольний націоналізм самостійницького напрямку, але треба брати до уваги, що серед визвольних сил в Україні виринають проблеми в питанні самої ідеології українського націоналізму.

б) Поняття «інтегральний» та «демократичний націоналізм» вносять замішання і творять підстави для незгоди та поділу.

Свого часу П. Полтава писав, що «Основа політичного, громадського, тим більш національного руху є ідеологія, яка має спиратися на вироблений світогляд. Без вироблення світогляду не

може бути плідної діяльності в жадній ділянці людського життя. Вироблений світогляд та чіткі ідеологічні засади дають можливість ясно ставити й успішно розв'язувати різноманітні проблеми не лише теоретичного, але й практичного порядку».

Непевність та незгода у тлумаченні ідеологічних питань провадить до поділу та боротьби провідних кадрів.

в) В Україні різні провідники й організації ставлять різні теорії щодо дальшої визвольницької праці — еволюція чи революція. Попри все те, вони не повинні втікати від суті справи і в ході своєї політики втрачати основну мету, щоб не довести до ідеологічного та світоглядového замішання в народі.

Ясно скристалізована ідеологія націоналістичного руху дасть ясну політичну та соціально-етичну програму і накреслить відповідну тактику та стратегію.

Економічний аспект

а) Дуже спрощено можна сказати, що на протязі понад 70 років в СРСР існувала грабіжницько-розподільна господарська система, яка себе остаточно вичерпала. Для рятуння імперії центр намагається пропхати дещо змодифіковану, переплетену певними елементами капіталізму та лібералізму систему дальшого партійно-бюрократичного монополю. Вся власність залишається державною.

б) Для України вихід з економічної кризи означає: перебрати у свої руки всі економічні багатства на своїй території, встановити власну митницю і власну валюту. Вільнопідприємницька економіка допоможе створити умови для розвитку всіх інших духових сил в Україні, які в свою чергу сприятимуть здобуванню державности та створенню власної армії. Взагалі, багата вільна Україна зможе піднятися на вищий рівень і жити в мирі та співпраці зі своїми сусідами.

Кадри ОУН

а) VIII НВЗ ОУН стверджує повну актуальність постанов VII ВЗ в організаційно-кадровій ділянці і наголошує потребу їх далі реалізувати.

б) На підставі тверджень Кадрового сектора, треба виправити кадровий стан. Винесені постанови та їхнє виконання доказують, що не завжди всі справи йдуть в парі з вимогами часу, коли йде мова про ролі Організації, її директиви та виконання цих дирек-

тив. Для справної дії Організації, всі постанови і директиви ВЗ та Проводу мусять бути виконані на всіх щаблях сітки ОУН. Поспіх, поверховість, відкладання справ на пізніше — не приносять користі нікому.

Брак послідовності в праці, відокремлення себе від громади, від народу, вносять велику перешкоду для проведення праці та поширення поняття українського націоналізму. Непевність при вербуванні членства, брак послідовної вишкільної праці для вивчення нинішніх актуальних обставин комплікують справи. Неефективна діяльність складових частин ОУВФ, брак назовні видної діяльності ОУН та промовчування становищ до певних питань стосовно України створюють серед членства непевність і недовіря, доводять до недіяльності і застою в праці, а то й до нелюбовності до Організації.

в) В Україні ведеться постійна кампанія проти ОУН-УПА, промовчується, а то й зневажається її історія та діяльність, а член Організації не раз й не відчуває душевного болю, не переживає, що ворог обезцешує ту святість, в яку він незаперечно вірить. Це один показник щодо стану, хоча подавляюча більшість членства віддає себе всеціло та безперервно інтересам України. Не дивлячись на те, що контакти з діячами в Україні розвиваються і що члени Організації їдуть в Україну і там допомагають поширювати наші ідеї серед тих, які ангажуються в громадському, а головню в політично-визвольному русі народу, довголітнє перебування певної кількості членства в чужому середовищі загрожує асиміляцією, а то й відчуженням від проблем України, «яку залишили за собою».

Давши коротенький образ існуючого стану, говорім про відповіді на ряд питань, поставлених перед нами напередодні ХХІ століття.

Розбудова ОУН в Україні

Щоб брати активну участь і впливати на процеси побудови Української Самостійної Соборної Держави, мусимо мати кадри, які не тільки висувають та пропагують цю ідею, але які готові її реалізувати.

Головні завдання для розвинення праці — це допомогти у визвольній боротьбі, ширити і збагачувати поняття українського націоналізму.

На підставі розмов з друзями в Україні і на Заході, та на підставі їхньої довголітньої праці в питанні розвитку ОУН в Україні, VIII НВЗ ОУН поручає докласти всіх зусиль, щоб:

а) поширити та розбудувати Т-во ветеранів української визвольної боротьби;

б) сприяти публікації і поширенню мемуаристики членів ОУН-УПА як важливого засобу для виховання та вишколювання молодих кадрів;

в) сприяти творенню студійних гуртків з історії України, Визвольних Змагань, боротьби ОУН-УПА, гуртів для розвитку української політичної думки та ідеології українського націоналізму;

г) творити фасадні організації, або здобувати впливи в існуючих організаціях, зглядно партіях, щоб унапрямувати їхню діяльність в бажаному для здобуття державности напрямі;

ґ) творити нові клітини, беручи під увагу ідейність, стійкість характеру та інтелектуальний потенціал кандидатів;

д) творити організаційні клітини у профспілках стратегічного значення, з метою ширити наші ідеї та здобувати вплив серед робітництва;

е) розбудувати клітини серед творчої інтелігенції, особливо серед учителів, щоб почерез них мати вплив на виховний процес української молоді;

є) сприяти творенню та розбудові молодечих організацій, як і впливати на існуючі;

ж) розпрацьовувати пропозиції та теорії всіх аспектів державного будівництва;

з) шукати практичних засобів для реалізації цих плянів та теорій;

и) висилати в Україну кваліфікованих людей, які можуть допомогти в реалізації вищезгаданого (ж, з);

і) спроваджувати на Захід людей для участі в різного роду курсах;

ї) активно включатися через фасадні організації в громадське життя.

Організація повинна задержати свою структуру дії у двох площинах: а) назовні через фасадні організації, б) підпільно. Там, де є на те сприятливі можливості, Організація діє відкрито через споріднені (фасадні) організації, використовуючи для того своїх членів, своїх симпатиків та прихильників. Основне ядро членів і молодий приріст мають бути глибоко законспіровані.

В питаннях розбудови Організації треба уникати великих зібрань, на що є фасадні організації. Для суто організаційної праці слід дотримуватися концепції звен — малої горстки людей, які знають тільки про своє звено. Також треба шукати зв'язків із се-

лами і всіма містами, а не обмежуватися до головних центрів. Для поширення нашої концепції в Україні корисно організувати «похідні групи», які в сприятливий спосіб представлятимуть наші ідеї. Ми мусимо бути стійкі у нашому переконанні, але підхід до народу має бути тактовний і продуманий.

Сьогодні в Україні і на Заході далі провадиться пропаганда проти ОУН, при чому використовується наше колишнє й теперішнє поступування для відстрашування людей від нас. Нам необхідно дати до розуміння, що Організація ніколи не відступала і не відступатиме від своїх засад, маючи за основу «Концепцію Визвольної Боротьби» Степана Бандери в її цілості, а не витягаючи лише те, що вигідне для часу. Така постава улегшить нам творити ефективну, поширену сітку співпрацівників.

Принципи для розбудови ОУН

VIII НВЗ ОУН вважає, що принципи, пов'язані з розвитком ОУН в Україні, повинні бути такі:

а) організація в Україні мусить накреслити певний план розвитку ОУН в Краю;

б) засади конспірації повинні бути строго притримувані;

в) фасадні організації відіграватимуть велику роль;

г) треба додержуватися централізованих рішень Проводу (гл. Пост. VII ВЗ, §6, ст. 144);

Головний Провід ОУН є один (єдиний), з відповідними в ньому представниками Краю та Заходу;

г) підготовчу організаційну працю повинні виконувати члени з Краю, при чому всебічна допомога із Заходу може виявитися потрібною;

д) фінансовий бюджет ОУН повинен віддзеркалювати важливість цієї справи, тобто поважний відсоток коштів мусить бути виділений на потреби такої розбудови.

ПОСТАНОВИ ЩОДО МОЛОДІ І ЮНАЦТВА ОУН

Україна вступила в третій етап визвольної боротьби. Вже третій раз у цьому столітті Україна намагається визволитись. Український народ обговорює, як провадити цю боротьбу. ОУН стоїть на засадах революційної боротьби. Тільки революційним шляхом, тільки через нищення старого режиму зможемо визволити націю, викоринити з її душі та розуму всі негативні відбитки довголітнього поневолення — рабську психіку, чужу духовість, комуністичну політичну й економічну систему. Будь-які спроби реформувати СРСР лише підтримають московську імперію, політика якої діаметрально протилежна ідеалам української національної держави. ОУН потребує висококваліфікованих кадрів для переведення цього визволення. Підготовка цих кадрів відбувається в лавах молоді і юнацтва ОУН.

До Молоді в Україні

1. Українська молодь прийняла революційний шлях боротьби проти московського окупанта. Молодь в Україні виявила себе динамічною силою. В жовтні 1990 р. українська молодь підняла червоно-чорний революційний прапор ОУН на вулицях Києва і розбудила місто, яке до того часу спало сном русифікації та соціалізму.

2. 74-річне панування комуністичної Москви принесло в українське суспільство цілий ряд розкладницьких тенденцій. Існують серйозні загрози від алкоголізму, відчувається брак моралі, зауважується пониження статусу жінки, тріумфує нахабна жадоба матеріяльних цінностей (західня технологія, валюта і т. п.). Багато молодих людей мають надії покинути Україну та почати нове життя на Заході. Українська молодь повинна поборювати вищезгадані розкладницькі тенденції та залишатися в межах України, щоб боротися за визволення української нації.

3. Треба заохочувати українську молодь на рідних землях, головню Юнацтво ОУН, щоб вона засвоювала собі військові знання у війську, військових школах, спортивно-парамілітарних організаціях та на різних вишколах, вивчаючи зокрема партизанську і протипартизанську боротьбу. Особлива увага повинна бути звернена на ветеранів афганської війни.

4. Українські молодіжні організації в Україні мають обов'язок заохочувати своїх членів вивчати історію України, а особливо

історію XX століття, українську політичну філософію, вони мусять активно діяти серед мас, щоб піднести рівень свідомости. Українські молодіжні організації мусять займатися політичною агітаційною роботою серед селян та індустріальних робітників, як також серед військовослужбовців, офіцерів та курсантів Советської Армії. Коли ці три соціальні верстви будуть сконсолідовано діяти, вони стануть незламною силою української національної визвольної революції.

До Молоді в діяспорі

1. Українська молодь у діяспорі знаходиться у чужому оточенні, де на кожному кроці діють денаціоналізуючі сили. ОУН закликає українську молодь до втримання та плекання українських традицій, культури та мови, до активної участі в молодіжних організаціях СУМ, Пласт, ТУСМ, закликає включатися в громадські установи, які поставили собі за мету здобути Українську Самостійну Соборну Державу (УССД).

2. Українська молодь у діяспорі повинна вивчати західню економіку, політику, філософію, технологічні науки, менеджерство та інші предмети, які недоступні українцям, що живуть у межах СРСР. ОУН закликає українську молодь якнайкраще вивчати ці предмети й передавати свої знання своїм ровесникам в Україні.

3. ОУН закликає українську молодь на Заході брати активну участь у визвольному процесі, який відбувається в Україні. Українська молодь у діяспорі повинна організувати масові акції, демонстрації, пікетування та голодівки на підтримку сучасних визвольних змагань. Українська молодь має обов'язок розповсюджувати і популяризувати ідеї УССД серед західніх політичних та економічних кіл. Українські молодіжні організації СУМ і Пласт і студентські організації, особливо ТУСМ, зобов'язані увійти в живий контакт із своїми братами і сестрами в Україні і разом з ними боротися за краще майбутнє в УССД.

Щодо Юнацтва ОУН в діяспорі

1. Юнацтво ОУН вишколює українську молодь в ідеології українського націоналізму і готує її до безпосередньої участі в національно-визвольній боротьбі як висококваліфікованих кадрів ОУН. Юнацтво ОУН повинне впливати на українську молодь, яка не є зорганізована в лавах ОУН.

2. Юнацтво ОУН підбирає своїх кандидатів у члени з таких організацій як СУМ, Пласт, ТУСМ та інших. В тих організаціях

дана особа повинна діставати підстави українознавства і патріотизму. В Юнацтві ОУН молодь одержує ті знання, які потрібні для націоналіста-революціонера.

3. Ціль вишколу Юнацтва — це підготовка даного члена до безпосередньої участі в національно-визвольній боротьбі та державному будівництві. Вишкіл даного члена має включати: докладний перегляд найважливіших творів політичної філософії, історії та розвитку українського націоналістичного руху, твори українських політичних мислителів та методи революційного націоналізму в практичній дії.

4. Члени Юнацтва ОУН є зобов'язані вивчати й дотримуватися української націоналістичної етики. Ця етика є висвітлена в «Декалозі», в «12 прикметах характеру українського націоналіста» та в «44 Правилах життя українського націоналіста».

Щодо практичної дії Юнацтва ОУН

1. VIII Великий Збір ОУН уповноважує Провід Юнацтва виробити центральний проект для вишколу юнацтва в Україні і в діаспорі. Пропонуємо взяти до уваги вже існуючі проекти з різних теренів.

2. VIII Великий Збір уповноважує Провід Юнацтва перевидати Правильник Юнацтва — «Іди за мною» і поробити належні зміни та усучаснити вимоги до членства. Ідеологічні засади у вишкільній програмі залишаються незмінними.

3. VIII НВЗ зобов'язує Провід Юнацтва опрацювати новий проект устрою Юнацтва, пристосований до сучасного стану і до ситуації в Україні.

4. Щоб скріпити вишкільну працю з Юнацтвом, доручається організувати при Проводі Юнацтва вишкільні звена. Такі звена мають бути організовані до наступного літа.

6. Розбудова мережі Юнацтва в Україні і в діаспорі (як розбудова мережі Організації взагалі) *мусить* далі проходити згідно із засадами підпільної організації. Юнацтво повинно протиставитися усяким тенденціям «усуспільнювати» чи «легалізувати» Організацію.

7. Провід Юнацтва мусить при повній співпраці дотичних референтур дбати про дисципліну, самодисципліну, етично-моральну поведінку членів, виконність доручень і конспіративні засади.

8. Необхідно, щоб Провід Юнацтва ініціативно посилив акції на підтримку боротьби за самостійність України державами світу (особливо країнами т. з. «Групи-7», які політично й економічно

керують світом) та серед усіх народів, де є можливість таких акцій. Акції в обороні політв'язнів (Хмара і товариші) слід плянувати і синхронізувати з акціями в Україні. Доцільно теж розгорнути демонстрації біля посольств західних країн у Москві (і консульств у Києві) з домаганням, щоб ці країни визнали і підтримали право України на самостійність, та протестувати проти їхньої підтримки «перебудованої» імперії під керівництвом Горбачова.

9. Провід Юнацтва повинен ініціативно включитися в плянування і проведення відповідної дії з приводу Олімпійських ігор у 1992 р. по лінії усамотійнення українського спорту та олімпійської команди. Ці акції слід плянувати спільно з Краєм. Для усіх цих справ потрібно більше необтяжених людських ресурсів, що розв'яже існуючі проблеми і покращає дію в цей критичний час.

10. Зосередити увагу Сектора Молоді і Юнацтва на розвиток студентського руху в Україні і допомогти йому знайти в скорому часі свої організаційні структури для поширення державницьких ідей серед широких студентських мас, у повній свідомості, що це майбутня інтелігенція українського народу.

11. Всеціло морально і матеріально підтримувати українське студентське життя. Зокрема потрібно посилити ідеологічну працю серед студентства при Т-ві Української Студіюючої Молоді ім. Миколи Міхновського (ТУСМ), ряди якого поповнювати все новими річниками й клітинами в усіх українських скупченнях. Треба подбати про включення українських студентів у зорганізований український студентський рух. Студенти повинні готуватись до вибору студій, які важливі з погляду українських державницьких інтересів, як: міжнародня політика й право, журналістика, політична теорія, історія, військовознавство, соціально-економічні дисципліни, банківництво, торгівля тощо.

Питання національного визволення

Ярослав СВАТКО

Депутат Львівської міської Ради

ДОБА І ДОЛЯ

Частина друга: Здобудеш Українську Державу
(Продовження, 6)

Важливим напрямком діяльності ОУН стає створення мережі в концтаборах. В 1947 році з'являється доручення ОУН-УПА «До насильно вивожуваних на Сибір і на большевицькі каторжні роботи». Створюється «ОУН-Північ» — націоналістична організація в концтаборах. Її очолював Михайло Сорока — чоловік Катерини Зарицької, голови Червоного Хреста УПА. Сорока потрапив у табори ще 1940 року, докладно вивчив обстановку в них. Як тільки після війни ГУЛАГ почав заповнятися бандерівцями, з'явилась можливість ліквідувати владу кримінальників у таборах. Крім цього роду діяльності, Провід «ОУН-Північ» готував повстання і керував ними, розбудовував організацію за рахунок роботи з людьми, які були безпідставно репресовані. Організовується зв'язок між таборами, а з 1949 р. — між Проводом в Україні і Проводом «ОУН-Північ». На сторінках «Ратуші» про Михайла Михайловича Сороку згадував у своїй публікації «Більмо» М. Осадчий.

В силу обставин Степанові Бандері доводиться займатись еміграційними справами, де ситуація в колах самостійників кардинально відрізнялась від крайової. В тій запеклій політичній боротьбі, яка велась між різними політичними угрупованнями еміграції, він відстоює правомірність ідеї національної революції і розробляє засади її здійснення. Аналізуючи сталінський режим, Бандера приходить до висновку, що: «Знищити большевизм можна не еволюційним шляхом, тільки тотальною революційною розправою, в якій організована революційна сила, з безпосередньою активною участю найширших народніх мас, у могутньому зриві розтрощить і з корінням вирве головні елементи большевизму — режим, партію, систему і доктрину. . .» Еволюційний підхід, на його думку, безглуздий: «. . . Бо большевизм базується не на вартості і стійкості своїх засад, доктрини і метод організування життя, а на насильстві і терорі, що його він плекає і постійно зміцнює та яким він завжди послуговується, як своїм аргументом».

Цитована праця «До засад нашої визвольної політики» написана восени 1946 року, коли відділення американської військової поліції отримали наказ будь-що затримати Степана Бандеру. Тому вона підписана псевдонімом «С. А. Сірий». Цей період життя на еміграції був для Бандери і його сім'ї дуже важким. 6 лютого 1946 року Микола Бажан на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН від імени уряду УРСР вимагав від західних союзників видачі націоналістів як воєнних злочинців. Бандера був особою, видачі якої найбільше домагались советські представники. Його сім'я постійно змінює місце проживання, згідно спогадів дочки Наталки — Берлін, Інсбрук, Зеефельд, Мюнхен, Гільдерсгайм, «врешті самотня хата в лісі поблизу Штарнбергу».

Паралельно НКВД плянує знищення Бандери на території Західної Німеччини. В 1947 році київське управління засилає в Німеччину Ярослава Мороза з метою здійснити замах. Захистити Бандеру могла лише ОУН. Шухевич висилає в Німеччину старшин СБ для його охорони.

Дивно, але в таких умовах Бандера знаходить можливість для переговорів і пошуків компромісу між еміграційними українськими організаціями, з метою створення спільного координаційного органу. Імовірно, в тих умовах дійти до згоди було неможливо, проте лишилась праця Бандери «До проблеми політичної консолідації».

Пам'ятаючи безапеляційність його суджень на судових процесах, чи безкомпромісову позицію у переговорах з гітлерівцями чи Андрієм Мельником, дуже несподівано прочитати таке судження: «... у надзвичайних ситуаціях, коли про основні, радикальні життєві питання народу, в яких вирішується його доля, а шанси, як і ризико, розходяться по двох або кількох дорогах, — політичний інстинкт народу спрямовує живу національну політику одночасно на різні, часто протилежні шляхи, щоб забезпечитись перед найбільшим ризиком, себто ставленням долі народу на одну карту. Хоча це створює складний і прикрий внутрішній стан та трудну зовнішню ситуацію народу, однак іноді, це конечний і врешті-врешт спасенний вияв політичної зрілості нації. Часто навіть у тому немає плянового розподілу роль, а діє своєрідний автоматизм...» «... часом для скріплення зовнішньо-політичного ефекту дій одного політичного напрямку потрібна наявність і співгра ще й інших напрямків. Буває так, що політична акція по одній лінії дає позитивний ефект якраз в іншому напрямку, що його може використати й обернути на добро цілості тільки інший політичний чинник, який веде відповідну політичну лінію». Ця точка зору, викладена в праці, фактично співпадає з філософією Євгена Коновальця про «дворейкову боротьбу». Зазначимо лише, що Коновалець на практиці проводив концепцію поєднання легаль-

них і нелегальних методів боротьби, Бандера ж був позбавлений такої можливості.

Становище Степана Бандери в еміграційних колах від початку було складне. Створення УГВР, крім консолідуючого наслідку в Краю, мало цілком протилежне значення на еміграції. Закордонне Представництво (ЗП) УГВР опиняється в руках його опонентів. Закордонні частини (ЗЧ) ОУН зберігають вірність своєму лідерові. Але зв'язок з Краєм іде через ЗП УГВР. Поки Крайовим Провідником був Роман Шухевич, опоненти не могли серйозно посягати на позицію Бандери.

Вибір Крайової наради націоналістичного активу з лютого 1945 року до Бюра Проводу ОУН Степана Бандери підтвердила Конференція ЗЧ ОУН в 1947 році. Тоді ж Степан Бандера знову стає Головою Проводу Організації. Бандерівці стверджують, що юридичною підставою провідництва Бандери були: за кордоном — згадана конференція, а в Краю — вибори в ОУН в 1946 році. Результат виборів з Краю був переданий гінцем в закованому вигляді. Край наполягав на включенні в Бюро Р. Шухевича і «Леміша» — Василя Кука.

В цей час у Західню Німеччину переїжджають з окупованого советськими військами Відня Лев та Дарія Ребеті. На найближчому ж засіданні Проводу ЗЧ ОУН Лев Ребет виступив із заявою, що свого часу Шухевич, як Провідник ОУН, уповноважив його дружину, Дарію, перебрати керівництво ОУН на еміграції, а тому Бандера повинен стати перед нею «на струнко» і дати звіт про свою дотеперішню діяльність на пості голови.

До Ребетів приєднався Василь Охримович, і так почала творитись опозиція Бандері в ЗЧ ОУН. Розходження переходять з площини персональної в ідейну. Ребет стверджує, що ОУН в Україні перейшла на ідеологію соціалізму, а то й націонал-комунізму, при тому посилається на праці Осипа Дяківа-«Горнового» і Петра «Полтави». Бандера стоїть на позиції, що можна говорити лише про тактичні ходи націоналістичної пропаганди в Краю, стратегічна ж лінія крайових пропагандистів — незмінна. Ребет користувався підтримкою Лебеда, який був шефом ЗП УГВР. В квітні 1948 року Степан Бандера запропонував Лебедеві очолити ЗЧ ОУН і сформулювати Провід ЗЧ з участю опозиції. Вже в липні Лебедь відмовляється. Конфлікт загострюється.

Друга Надзвичайна Конференція ЗЧ ОУН в Міттенвальді виключає Ребета і його спільників з рев. ОУН. Про це повідомляється Провід ОУН в Краю. Дуже швидко ЗЧ ОУН отримала відповідь Шухевича. Крайовий Провідник заявив, що в час, коли націоналісти на Україні гинуть щодня в боях з НКВД, члени тієї ж організації не мають морального права витрачати час і енергію на незрозумілі Краєві внутрішні конфлікти. Він же запропонував

свої послуги у полагожденні конфлікту, для чого ЗЧ ОУН і опозиція повинні були вислати на Україну по одному своєму речнику. Але на той час події розвивались за іншим сценарієм.

Становище ОУН в Україні вимагало зміни тактики боротьби, що здійснює Шухевич. Бандера виступає речником Шухевича за кордоном: «... провід визвольної боротьби в Краю прийняв плян, розрахований на довгий час. Треба передусім закріпити, поглибити і поширити те, що зроблено до того часу у посіянні зерна революції... Тактика боротьби в новому етапі достосована до «мирних» умов... В порівнянні з попереднім етапом вона відзначається стосуванням засобів глибокого підпілля та більшого роздрібнення» (з праці «Плянність революційної боротьби в Краю», «Визвольна політика» ч. 1(18), рік III, Мюнхен, 1948. Підписана «С. А. Сірий»).

Тимчасом спроби МГБ знищити Бандеру не припиняються. На початку 1948 року в Німеччині з'являється агент чекістів в Армії Крайовій Володимир Стельмащук. Через резидента советської розвідки у Франції він встановлює, що Бандера живе в лісовій хатині в 28 км від Мюнхену. Боївка МГБ, маючи автомобіль і кілька мотоциклів, починає підготовку замаху. Проте, вивчаючи об'єкт замаху, Стельмащук потрапляє в поле зору СВ ОУН. До замаху справа не доходить, розконспіровані чекісти швидко щезають з Західньої Німеччини.

Переховуючись від советських агентів, Бандера встигає писати теоретичні праці. Черговими приводами були: орієнтація американської протисовєтської політики на білоемігрантське підпілля, спроби змінити ідеологію ОУН на націоналістично-соціалістичну. Змиритись із заміною червоної Росії на білу імперію Бандера не міг, рівно ж як і з спробами змінити ідеологію Організації. За підписом Степан А. Бандера з'являються праці «Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном» (1948), «Українська Національна Революція, а не тільки протирежимний резистанс» (1950), без підпису — «Третя світова війна і визвольна боротьба» (1950). У зв'язку з конференцією АБН в Единбурзі Бандера пише статті «Війна в Кореї і національно-визвольна політика», «Фронт поневолених Націй» (1950). Лейтмотив усіх цих праць — «...Чистий, незаплямлений крутістьми й компромісами зі злом український націоналізм...».

Щодо білоемігрантів, то вони спільниками Бандери в боротьбі за незалежність бути не можуть: «...Український націоналізм так само категорично відкидає і поборює московський більшовизм-комунізм, як і всяке намагання повернути стан національно-політичного і суспільно-економічного поневолення білою чи будь-якою іншою Росією, або іншими окупантами». В іншому місці:

«...В пляні такої концепції нам мала би припасти така роля: якнайсильніше боротися з большевизмом, в одному фронті, під рукою того ж «старшого брата» — москаля... за демократію. ... Це не для нас варено, нема що за ложки братись. Це все було, і не один раз. Останньо пробували гітлерівці, на схилі свого куцого «тисячоліття», набирати нашого брата на таку власівську «концепцію»... Зв'язування української визвольної справи з війною Заходу проти ССРСР в такій постановці було б крайньо шкідливе...». Вважаючи долю комуністичного ладу в Росії передрішеною, Бандера намагається заглянути вперед: «... Власовщина дає собою проречистий зразок того, з чим виступить проти України побольшевицька Москва». В «Третій світовій війні...»: «... Рівночасно підійме голову московський імперіялізм, ...напевно і в протибольшевицькій революції... , та цілою силою звернеться... насамперед проти України. ... Може бути так, що російські противники большевизму в розпалі революції, коли тріщатимуть в'язи імперії, цілою силою повернуться проти національних революцій, залишивши боротьбу з большевиками на другому пляні».

Проте все це лише орієнтири на шляху до основної мети: «...В своїй хаті своя правда» (Т. Шевченко) перекладене на політичну мову — «суверенна соборна національна держава» кожного народу на просторі його національного посідання...».

Найпершим чинником, який буде заважати в боротьбі за державу, Бандера бачить соціалізм: «У визвольній боротьбі України проти большевицької Росії найбільше шкоди приніс соціалізм, який найгірше причинився до ідейної, політичної і мілітарної демобілізації України в змаганнях з большевизмом...» Але: «Не може більше повторитися лихо з 1917 року, коли федералістична концепція сплутала будування української державности», бо «...Без власної держави, без визволення, отже і без визвольної боротьби, Україна не може мати ані свободи, ані добробуту, ані якої-небудь тіні демократії. Тож усяке переставлювання цього порядку речей в сфері концепцій веде до баламутства, а в сфері політичної дії — до підривання визвольних змагань нації».

Шляхом до здобуття незалежності Бандера вважає виключно боротьбу поневолених народів: «...Третя світова війна, так само як і попередні, сама не принесе Україні визволення й державної незалежності. Західні великодержави, які будуть головними противниками ССРСР в цій війні, не включають справи визволення України у цілі війни, а їхня концепція політичної розправи з большевизмом не дає підстав для того, щоб наші визвольні змагання зв'язувати з долею їхньої війни і вкладати в її рямці... Революцію в ССРСР будуть робити самостійницькі сили поневолених народів... Вони в ім'я власних великих національних ідей єдині зможуть викресати з себе відповідний запал, героїзм, посвяту, і,

не дивлячись на великі жертви, підіймуть революційну боротьбу...».

Це не означає, що Бандера виступає за ізоляціонізм України: «Ми не думаємо виступати проти міждержавних союзів, блоків чи об'єднань. Вони корисні і конечні в міжнародньому житті. Україна напевно входить у союзи... Такі об'єднання можливі тільки між вільними, державними і неімперіалістичними націями, на платформі спільних, однакових інтересів... Україна може входити в такі міждержавні утвори, що побудовані на здорових основах, в яких вона буде рівноправним співучасником, а її права й життєві інтереси будуть там респектовані й забезпечені».

Важливим моментом регулювання відносин між українськими еміграційними угрупованнями є теза, що «... ставлення (до інших груп) мусить бути завжди таке, щоб не виходило з цього вказування на те, яких чинників немає в тій боротьбі. Бо не про те йде, і це ні до чого не доводить. Треба остерігатися такого тону, який викликає враження, що хочеться за кордоном монополізувати право працювати на користь боротьби на рідних землях або капіталізувати ту боротьбу для групових цілей». Справа в тому, що після війни лише бандерівці мали поважну підпільну мережу в СРСР. Це було серйозним аргументом в політичній боротьбі на еміграції. Протиставлення на цьому ґрунті ставило під сумнів успіх консолідації еміграційних угруповань. Пізніше історик і публіцист Мірчук згадав, що саме Бандера не дозволив публікації антигетьманських праць у повоєнний час.

Нарешті, ще одним важливим моментом у його працях є інтернаціональний аспект націоналізму: «... З етично-морального погляду всякий націоналізм вільної від чужоземного поневолення нації є морально відповідальним за всяке насильство і поневолення іншої нації; де б воно на земній кулі не відбулось». Цю тезу бандерівці послідовно розвивали на форумі Антибольшевицького Бльоку Народів (АБН).

Боротьба в Україні йшла за давно випробуваним сценарієм. Советська розвідка через «двійника» в «Інтелідженс сервіс» Кіма Філбі вклинилась у підпільну мережу націоналістів. Відтак чекісти почали ліквідацію глибокого підпілля, закладеного Шухевичем. 5 березня 1950 року гине сам Шухевич, 28 листопада того ж року — «Горновий», а наприкінці наступного — Петро «Полтава». Про смерть Шухевича Бандера дізнається 18 жовтня 1950 р.

В еміграції теж відбуваються зміни. В грудні 1950 року Степан Бандера здає пост Голови Проводу ЗЧ ОУН. На цей пост 3 грудня 1950 року обирається Степан Ленкавський, а від квітня 1951 року Головою Проводу ЗП УГВР стає Ярослав Стецько.

Тим не менше, постанова Краю про спробу примирення викону-

валась: Мирон Матвієйко від ЗЧ ОУН і Василь Охримович від ЗП УГВР полетіли на зустріч з керівником підпільної мережі Василем Куком. Перетин кордонів по суші був пов'язаний з великим ризиком. За словами Бандери (інтерв'ю німецькій радіостанції в Кельні 31.03.1950 р.), «Приблизно половина людей, що виконують завдання зв'язку між Краєм і закордоном — гине». Мабуть тому посланці вибрали повітряний шлях.

Охримович скористався послугами ЦРУ США. Американський літак скинув його разом з «Маком», «Рубаном» і «Осипом» над Майданським лісом біля Дрогобича в ніч з 19 на 20 травня 1951 року. ЗЧ ОУН через Богдана Підгайного встановили контакти з «Інтелідженс сервіс», завдяки чому Мирон Матвієйко разом з двома іншими зв'язковими полетів в Україну англійським літаком. Чекісти чекали і тих, і других. В 1969 році советська сторона частково висвітлила цей епізод, ствердивши, що в Охримовича було вилучено приймально-передавальне устаткування, коди, шифри, зброю, фіктивні документи.

Посланці мали з'явитись до Провідника на УЗ «Леміша» — Василя Кука. Позаяк Охримовича взяли не зразу, то, слідкуючи за його пересуваннями, чекістам вдалось встановити мережу невідомим їм досі зв'язків. Внаслідок цього 22 січня 1952 року в бункері в селі Лани Ширецького району був взятий Крайовий провідник ОУН Львівського Краю Євген Пришляк — «Ярема». Зусилля тюремних лікарів мали успіх — після поранення «Ярему» вдалось поставити на ноги. Чого не скажеш про зусилля чекістів — співпрацювати Пришляк відмовився, в таборах і після них націоналістичної роботи не припиняв.

«Леміш» теж невдовзі опинився в руках чекістів. Весною 1952 року під час переходу до Крайового Провідника Дубового на Волинь, в одному з бункерів він заснув від великої дози снотворного, а проснувся вже на допиті. З Краю почали надходити листи про конфлікт між «Лемішем» і «Яремою» на ідейній основі. «Леміш» мав займати сторону Ребета, а «Ярема» — Бандери. Про те, що ці ідейні суперечки могли вестись лише у слідчому відділенні, ЗЧ ОУН не знали. Першим наслідком дезінформації була відставка Бандери. 22 серпня 1952 року Степан Бандера уступив з поста Голови Проводу рев. ОУН, передаючи його Провідникові на Українських Землях. Щоправда, його відставка не була прийнята ніяким компетентним органом. В травні 1953 року IV Конференція ЗЧ ОУН знову вибрала Степана Бандеру Головою ЗЧ ОУН.

Тимчасом КГБ, яке затялось звести Бандеру зі світу, готує новий захід. Восени 1952 року празьке відділення посилає в Мюнхен своїх агентів «Легуду» і «Лемана». На цей раз операція провалилась, бо в Празі виявився агент західних розвідок, який вчасно

про неї дав знати своїм зверхникам. «Легуду» і «Лемана» заарештовано, суджено, а КГБ почало готувати черговий замах.

Для цього в Мюнхен прибуває німець волинського походження Степан Лібгольц. Він входить у контакт з націоналістами, починає збирати інформацію про звички і спосіб життя Степана Бандери. СБ встигла розпізнати його як агента, і Лібгольц на деякий час щезає з політичних обріїв.

Після смерті Шухевича Бандера пише чергову серію праць. Теми лишаються незмінними, додається теорія ведення підпільної діяльності в Україні. Тут Бандера пропонує перейти на ще більш неявні методи діяльності: «... Завданням ОУН під сучасну пору є проникати в усі українські прошарки, в усі ділянки життя, розбудуватися на всіх теренах України і поза нею, де живуть українці, ініціювати і вести такі дії, щоб у них приймали участь найширші кола в різних можливих формах, у власній обороні перед винищуванням з боку ворога... Зокрема особливу увагу треба надавати освідомній праці, словом і ділом» («Завдання ОУН під сучасну пору», 1951 р.). В цій же праці Бандера ясно заявляє, що з позицій 30 червня 1941 року він не відступив: «... наша Організація не братиме участі в жодних буферних розв'язках української справи, але розбудовуватиме власну силу знизу, в народі, і то так, щоб жодне розпорядження буферного українського 'уряду' фактично не могло бути проведене в життя без нашої апробати, щоб усім було ясно, що вирішною силою в Україні може бути лише та сила, яка суверенно ставить українську справу».

В цей час на еміграції «... Повторюється історія 1917-1920 років, коли-то білі і червоні московські сили, незважаючи на найбільшу взаємну ворожнечу, однаково звертали свої головні сили на знищення самостійності України...» («З москалями нема спільної мови», 1952 р.).

Але для Бандери й далі «... мета і шлях визвольних змагань України визначається тільки волею і життєвими потребами української нації, а не міжнародньою кон'юнктурою, ані бажаннями чи впливом зовнішніх сил» («Відкриті карти», 1952 р.).

В січні 1954 року КГБ нанесло довго і старанно плянований удар по націоналістичній організації за кордоном. Користаючись кодами, вилученими в Охримовича, в Мюнхен було передано радіограму для ЗП УГВР:

«Провід Організації Українських Націоналістів на Українських Землях стверджує, що Бийлихо відійшов від постанов III Надзвичайного Збору ОУН, він ні формально, ні фактично не є провідником ОУН.

Провід сподівається, що Бийлихо в ім'я цілості ОУН припинить розкольніцькі акції і закличе до порядку Мирона.

Голова Проводу ОУН в Українських Землях, Ю. Леміш».

«Провід Організації Українських Націоналістів на Українських Землях уповноважує Лева Ребета, Зенона Матлу та Бийлиха тимчасово перебрати керівництво Закордонних Частин ОУН і реорганізувати Закордонні Частини згідно з позиціями Проводу в Україні.

Голова Проводу ОУН в Українських Землях, Ю. Леміш».

Наслідком радіограми було створення «Колегії Уповноважених» у складі трьох згаданих осіб. Проте «трійка» існувала недовго. В лютому 1954 року, після невдалих спроб знайти спільну мову, вона розпалась. Ребет претендував на лідерство в «трійці», Бандера такого допустити не міг. На додаток Бандера мав кілька підстав сумніватись у достовірності радіограми. Сумнів викликало хоч би те, що на організаційному суді ОУН в Кракові в 1939 році власне «Леміш» звинувачував Ребета у співпраці з польською поліцією, що привело до загибелі рідного брата «автора радіограми» на шибениці.

Наслідком розколу в керівництві був розкол в Організації. Так утворилась «двійка», або ж ОУН(з) — «Організація Українських Націоналістів за кордоном». Хоча «двійкарі» вирости під прикриттям ЗП УГВР, Микола Лебедь, який був шефом представництва, ніколи не признався до членства в ОУН(з). Це не врятувало його від звинувачень з боку прихильників Бандери про потурання двійкарям.

Роком пізніше бандерівці проводять V Конференцію ЗЧ ОУН, яка обирає Головою Проводу ЗЧ Степана Бандеру. Два наступних роки йдуть на організаційну роботу — формування структури, поновлення і налагодження зв'язків з Україною. Після цього Бандера знову приступає до теоретичної роботи, випускає рядь праць. В них він аналізує суспільний лад в ССРСР, його особливості, можливі повороти історії в боротьбі за самостійність. Натура борця не сприймає пасивних форм боротьби: «... Якщо класифікувати жертви большевицької терористичної системи серед усіх народів поневолених Москвою, то вже з першого погляду видно, що найбільше є пасивних жертв, людей, які були знищені тільки тому, що з своєї природи, своєю якістю в чомусь заважали або не подобались большевикам, без наміреного, активного спротиву» («Хоч які великі жертви — боротьба конечна», 1956 р.).

Для нього, який докладно вивчив історію ССРСР, «... Брутальне, неприховане народовбивство, яке московські варвари dokonують у Мадярщині на очах усього світу, — це насправді ніяка новина в большевицькій, і взагалі в московській практиці підкорювання народів і знищування непокірних». Бо: «коли приходить до порушення комуністичної системи й диктатури комуністичної партії, тоді большевики змасовують свої мілітарні сили й розправляють-

ся з даним народом в найжорстокіший спосіб» («Перші висновки», 1957 р.). Провідник воює за справу Угорщини пером, а його організація 20 травня 1956 року підриває під Шепетівкою ешелон з боеприпасами («Шлях Перемоги», 17.6.1956 р.), нищить мости в Карпатах.

До Різдваєних свят Бандера час від часу писав статті, що звертались до релігійної тематики. Але й тут самотійник бере верх: «... Істотною причиною невдачі большевицької інженерії в духовій ділянці є те, що вона натрапила на такі первні в душі людини й народу, яких не можна ні змінити, ні знищити, а яких походження, сила і вплив сягають далі, ніж межа життя і смерті.

Остаточним аргументом большевицької системи, теж у перевихованні людей, є смерть, загроза знищення, а далі й безоглядне нищення всіх непокірних і неvigідних. Але й цей аргумент не є всесильний.

Проби смерті не витримує те, що є витвором самого життя. А оце мільйони людей, цілі народи в обличчі смерті захищають правди і цінності, які їм дорожчі від самого життя! Бо людська душа походить від Того, Хто споконвіку був перед життям і буде після життя, вічно, а оборона великих правд більше наближає людську душу до Бога, ніж життя» («З невичерпного джерела», 7 січня, 1957 р.).

В 1957 році приступив до своїх терористичних акцій проти ОУН майбутній вбивця Бандери — Сташинський. Першою жертвою Сташинського став Лев Ребет. 12 жовтня цього року провідник «двійкарів» загинув від пострілу в лице синильною кислотою. Поліція не шукала вбивці, бо за офіційною версією Ребет помер від паралічу серця. Сташинський отримав у нагороду почесну грамоту і фотоапарат.

Тимчасом Степан Бандера підготував свою основоположну теоретичну працю «Перспективи Української Національно-Визвольної Революції». Ця робота, закінчена в 1958 році, використовувалась Організаційно-кадровою референтурою для підготовки членів Організації. В очах керівників СССР праця була достатнім аргументом для прискорення підготовки замаху. Воно й не дивно. Справа не лише в тому, що автор докладно проробив план розвалу СССР. На території Советського Союзу ще діяли осередки ОУН, і не лише на Україні, а й в Казахстані, Сибіру, Середній Азії. Українські націоналісти вели свою роботу серед інших національностей, про що свідчать повідомлення тогочасної советської преси. Діячі нижчих щаблів могли користуватись цією розробкою для вирішення питань поточної боротьби, пропаганди. Теорія в поєднанні з організацією були причиною вироку лідерів націоналістів.

Виходячи з постуляту про необхідність побудови самостійної України, Бандера розглядає «три основні теоретичні можливості змін на підбольшевицькому обширі.

Перша можливість — це усунення большевизму зовнішніми силами. Практично беручи... війною.

...Друга можливість — це внутрішня еволюція большевизму...

...Третя можливість — це протибольшевицька революція, насамперед національно-визвольна революція поневолених Москвою народів».

Перший варіант Бандера вважає нереальним: «...розрахунок Заходу цілком неетичний... політика і стратегія західного бльоку займається питанням іншим, а саме: як втягнути у свої пляни і використати для своїх цілей національно-визвольні рухи поневолених Москвою народів». Висновки невтішні:

«...1. Сама війна між західним і большевицьким бльоками не принесла б національного визволення поневоленим народам. Державна самостійність народів уярмлених в СРСР не входить у концепцію Заходу і сама його перемога в боротьбі з большевизмом не перерішує падіння російського імперіалізму;

...5. генеральна напрямна для поневолених народів у всіх етапах розвитку війни: творити власну революційну, збройну силу, займати активну поставу супроти всіх воєнних подій на своїй землі, як ворожого, так і приязного характеру, виявляти власну ініціативу і творити довершені факти, згідно з рацією національно-самостійницьких змагань».

І другий варіант не є прийнятним для Бандери, бо:

...1. Еволюційні зміни в большевицькій системі, що відбуваються під переважним впливом большевицьких елементів, зміряють до скріплення большевизму, до поширення і зміцнення його панування над народами. Такі зміни не мають вартости для визвольних змагань поневолених большевиками народів і ні трохи не причиняються до досягнення свободи й кращих умов їхнього життя;

...4. суттєві зміни в підбольшевицьких умовах, виборені визвольним змаганням народу, хоч приносять тільки частинні полегші, становлять немаловажні здобутки на шляху до волі. Вони спиняють здійснення большевицьких плянів, скріплюють самостійницькі прямуювання і сили поневоленого народу».

(Закінчення буде)

Петро ДУЖИЙ

ЧЕРВОНО-ЧОРНИЙ ПРАПОР — ЦЕ НАШЕ ВСЕ ДОБРО. . .

(Де гніздиться коріння цього прапора)

Громадяни старшої генерації й досі пам'ятають, а молодші люди, ознайомлені з пісенною творчістю, знають, що у двадцятих-тридцятих роках нашого сторіччя на українських землях побутувала пластунська пісня:

«Гей — гу, гей — га, таке-то в нас життя:
Наплечники готові, прощай, моє дівча.
Сьогодні помандруєм, не знаємо самі,
Де нічку заночуєм. . .».

А наступна строфа починалася словами: «Прапор червоно-чорний — це наше все добро. . .».

Усі свідомі українці, а до таких зараховували себе й зараховують наші пластуни, з великою пошаною ставляться до історичного, національного синьо-жовтого прапора, бо інакше не може бути. Проте, поміж синьо-жовтими прапорами нерідко появляються і червоно-чорні прапори, облюбовані вже в першій чверті ХХ сторіччя нашими пластунами та й загалом — молоддю. А браваурна пластунська пісня, в якій згадується червоно-чорний прапор, і по сьогодні захоплює громадськість.

Наші вороги виступають і проти синьо-жовтого прапора, і проти червоно-чорного, вони в них «мазепинські», «петлюрівські», «націоналістичні». Ворогам сталінський прапор до вподоби.

Здавалось би, що й думки допустити не можна, щоб наші свідомі люди *протиставили* червоно-чорний прапор — національному синьо-жовтому. А проте, на догоду ворогам, і такі люди трапляються, які — як каже прислів'я — не збагнувши броду лізуть у воду. . .

Є, на жаль, такі люди, що без потреби вовка з лісу викликають. Ось один діяч, докоряючи деяким нашим молодим людям, у своєму експозе так дослівно пише: »І не можу я пояснити використання ними червоно-чорного прапора інакше, як незнанням усіх тих, хто перед нашими СНУМівцями носив його: французькі революціонери, російські соціал-демократи й німецькі націонал-соціалісти. Невже вони хочуть бачити там своє *коріння*? І невже вони думають, що за теперішнього співвідношення сил революційні нацистські методи (червона барва червоно-чорного прапора озна-

чає кров, збройну боротьбу) можуть дати патріотичним силам перемогу?

За теперішніх, сьогоднішніх умов?

Далебі, ні!».

Дозволю собі з'ясувати: де коріння червоно-чорного прапора.

У західньоукраїнських молодечих організаціях, а зокрема в юнацтві ОУН, велику увагу зверталось не лише на ознайомлення з ідеологічно-політичними проблемами, але й не в меншій мірі надавалось значення вивченню нашої історії, літератури, мистецтва тощо. Так було у 20-30 роках. Наприклад, у березні кожен юнак мусів підготувати коротку доповідь про Шевченка та його творчість. Вивчали твори Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника. . .

В 1934 році я вперше 16-річним гімназистом попав до «Бригідської» тюрми за те, як писали польські поліцаї в документах, що намагався відірвати частину Польщі (українські етнографічні землі), тобто підлягав статті «97». Пам'ятаю як сьогодні: мене вкинули до камери номер 120 у третьому корпусі. І там уперше я зустрівся з видатним націоналістом крайового масштабу — Зеноном Коссаком — найближчим співтоваришем таких знаних з нашої історії діячів, як Степан Бандера, Роман Шухевич, Богдан Кравців, Володимир Янів і інші.

Мене зовсім не здивувало, коли Коссак на початку нашого знайомства запитав мене, чи я цікавився творчістю Василя Стефаника. А довідавшись, що я знаю всі його новелі, почав наче поетичний твір напам'ять рецитувати уривок новелі Стефаника «Сини». У творі є такий фрагмент: батько веде розмову з сином Андрієм (цитати наводжу за виданням «Твори» В. Стефаника, третє видання Державного видавництва України, 1929 року, сторінка 279. Новелю надруковано згідно з тодішніми «Нормами літературної мови»).

Монолог батька:

«Останній раз прийшов Андрій, він був у мене вчений. «Тату, — каже, — тепер ідемо воювати за Україну». — «За яку Україну?» А він підняв шаблею грудку землі та й каже: «Оце Україна, отут — і справив шаблею в груди, — тут її кров; землю нашу йдемо від ворога відібрати. Дайте мені, — каже, — білу сорочку, дайте чистої води, щоб я обмився, та й бувайте здорові». Як та його шабля блиснула, тай мене засліпила! «Сину, — кажу, — та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і його на це діло. . .».

Тут Коссак глибоко замислився і нарешті каже: «Геніальне визначення України дав геніальний Стефаник. Україна — це земля, наша родюча, *чорна*, найбагатший у світі чорнозем, за який проливали кров найкращі сини України. . .» А далі: «Українська земля — *чорного* кольору, а кров борців, що йшла «відбирати її від

ворога», — *червона*. А хіба ж поєднання цих кольорів — червоного і чорного — не символічне визначення України -- України, що бореться?» Чи саме Зенон Коссак був першим, що сказав — червоно-чорний прапор — символ «України, що бореться», чи вже хтось раніше прийшов до такого висновку, мені важко сказати.

Не підлягає найменшому сумнівові, що власне «Україна, яка бореться», символізована червоно-чорними кольорами, надхнула учасників II Великого Збору ОУН у квітні 1941 року прийняти окрему постанову: «Організація уживає свого окремого організаційного прапора чорної і червоної краски».

Нашим національним прапором і надалі, і на всі часи, *залишається* синьо-жовтий прапор. Таку думку поділяють націоналісти, чесні патріоти України.

Червоно-чорний прапор — прапор України, що бореться. Чи ж годиться його прирівнювати до прапора французьких революціонерів, соціал-демократів, а вже, що найгірше, до кольорів націонал-соціалістичних?

Василь СТЕФАНІК

СИНИ

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на ріллю, сорочка розіпнялася і впала аж на плечі. Хмара куряви з-під борін засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідніх нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; богатир, іззамолоду добре годований, та втратив обох синів і відтогди все кричить і на полі, і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кості, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги погинаються коло коний, а в данці подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні кінські гриви та кричав далше:

— Та на піч, бре, я ще годен вілізти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивлються на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле жите обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони до нічого, світці. Синів нема, стару запорпав у землю, а ви, боги, мусите їбачити

за бервінок — було ліпше дбати. . . Ану, звіздочолий, поки нам Бог назначив, берімси, бре, до цієї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотили, роздрапували її, аби зернові вчинити м'яке ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакові, скусав а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ми жите насіпало, що ледви на ногах стою. Я тобі досвіта силплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую; я тебе старими сльозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік: він чорними очима за мнов водить; він мене желе; він своїм гривов обтирає дідові сльози; а ти поганий, серця не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мого волосся вірвав і пустив під ноги в гній. Так не мож робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене світій Юрій, то, бігме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змії розбивати; робити землю ти нездатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав пороком.

— Гей, коні, ідім, ідім. . .

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'якість, і зате він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: «Колісочку я вам постелив м'якеньку, ростіть до неба».

Максим успокоювався, не кричав уже та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш, ти, стара корсо, хрупаєш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив попри борони довгу нитку червоної крові і сів.

— Скло залізло, матері твої! Тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хіба си розкочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спасибіг будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родить; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи, він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйси на старого, що заборзо робить полудне; старий не має чим ходити. . .

Він витяг з торби хліб, солонину та пляшку і вимивав рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горівки, взяв хліб, кусав його та, наново сердитий, вигукував:

— Це хліб? Ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім коні шкіру зідре. Приходя до мене роєм ті підкьопані¹: «Діду, — кажуть, — ми вам печи будемо, прати будемо, запишіть нам поля». Ці подерті суки гадають, що я їм поле тримав? Як умру, то най на моїм полі чічки ростуть та най своїми маленькими головками кажуть отченаш за діда.

Зі злості шпурив хлібом далеко на ріллю.

— Зуби здрігаються від цього макуха; пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде. . .

— Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов; кому взевси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідові? Лети собі геть до неба, скажи своєму Богові, що най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий потній, най мені пішле моїх синів. Бо із-за его волі я лишився сам на всі землі. Най твій Бог співанками мене не гулить, забирайся!

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до Бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вгняв за тобою, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, що-с співала, так треба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце, і всі ви сипали Божий глас і надо мнов, і над блискучими плугами, і над всім миром веселим. А крізь сонце Бог, як крізь золоте сито, обсилав нас ясностев, і вся земля, і всі люди відблискували золотом. Так то сонце розчінило весну на землі, як у великім кориті. . .

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилися і ішли до слюбу, і котилася весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав у моє серце, як різка вода в новий збанок. . .

— Іди ж собі, пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилився до землі.

— Стид тобі, сивий волосе, стидайси, що приповідаеть та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не допоможе. . .

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені?! Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешуть золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що-с мав! Ти свого воскресив, кажуть. А я

1. Підтьопані.

тобі не кажу: воскресі їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів. . .

— Най тобі оця синя баня так потріскає, як мое серце. . .

— Та прийдіть котра до старого; ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не лягали в білу постіль? Та вони були, як дуби кучеряві. . . Та принеси на руках байстретко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкові порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здохнув обі руки вгору й кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба!

Голосно заривав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирав слюзи і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини, та на твої шиї я вздрю его руки, а на твоїх губах зачервоніють его губи, а з твоїх очий, як з глибокої кирниці, я віловю его очі і схочу їх в мое серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю его чупер на твої долоні. . . Коханко, приходи і ратуй старого.

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного, то найдіть дорогу до мене та принесіть вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палить-си від того вогню.

І рвав з голови сиве волосся та кидав на землю.

— Сиве волосе, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений, приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідній раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. «Тату, — каже, — тепер ідемо воювати за Україну». — «За яку Україну?» А він підоймив шаблев груду землі та й каже: *«Оце Україна, а тут, — і справив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати»*². Дайте мені, — каже, — білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмивси, та й бувайте здорові». Як та его шабля блиснула та й мене засліпила. «Сину, — кажу, — та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік». — «Добре, — каже, — тату, підемо оба». Та як це стара вчула, то я зараз видів, що смерть обвилася коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бо-м чув, що її очі віпали і покотилиси, як мертве каміне по землі. Так мені здавалося, але світло на її чолі вже погасло. . .

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на

колії, то-м казав: «Андрію, Іване, взад не йдїть, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла. . .»

До самого вечора Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали, люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

* * *

Пізнім вечором, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, геть затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати. . . Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню. . .

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках. . . Ти дала сина одного, а я двох.

Ілля ДМИТРІВ

ГЕРБ, ПРАПОР, ГИМН ОУН, ВПОРЯД І РИТУАЛЬНІ ОЗНАКИ

В усьому культурному світі від найдавніших часів панує звичай, що в послідовності за зоровим і змістовим визначенням національно-державної окремішності у формі гербів, національних гимнів і прапорів, сливе всі громадсько-політичні, станові, культурні, наукові, спортивні організації та товариства, крім визнання і вживання згідно з приписами державних гербів, прапорів і гимнів, мають ще свої власні, організаційні зовнішні зорові, а часто й змістові відзначення, що їх також вживають побіч національно-державних під час важливіших зібрань, публічних маніфестацій тощо. В багатьох відношеннях цей надзвичайно корисний і багатий у символіку звичай поширений так далеко, що навіть кожне місто та село мають також свої гербово-прапорні відзначення, що дуже часто сягають своїм змістовим висловом, зовнішніми формами і кольорами в глибину віків, пов'язуючись з чимось особливим в історії даної частини народу. В Шотландії, а почасти і в Ірландії цей аспект поширений так далеко, що навіть кожен знатніший рід чи плем'я мають свої геральдичні означення, краски яких віддзеркалюються також у традиційній ноші.

Український народ, будучи частиною культурного світу, ішов крізь усі періоди своєї історії тим самим шляхом, яким ішов під

цим оглядом увесь світ і всі нації-держави в ньому. Історія української символістики у формі гербових і прапорних ознак є пребагатою щодо форм та кольорів, хоч іще не повністю досліджена та показана народові з відомих для нас причин. Тому УВО, ОУН, УПА та всі інші формації національно-визвольного фронту в нашому ХХ столітті не тільки що не могли не увібрати в своє ество щось таке із геральдики, що не порушувало б ні національного герба, ні прапора, ані гімну, але що в наочний стосіб вказувало б на найсуттєвіший аспект їхнього існування та дії в нутрі народу для найважливіших його потреб — визволення і віднови власної держави.

Поява червоно-чорних прапорів побіч національного синьо-жовтого в Києві у 1989 році, а згодом у багатьох містах і селах України під час відзначень національних роковин та публічних демонстрацій викликала своєрідний пострах у певних колах не так щодо правильності чи неправильності кольорів з національної точки погляду, їхнього місця перед національним прапором та історичного походження, як радше з уваги на те, на що їхня поява в публічних місцях вказувала народові. А ця поява вказувала, що, не дивлячись на всі жорстокості дотогочасного і тогочасного московсько-більшевицького режиму в Україні, ні ОУН, ані УПА, а впарі з цим і сама ідея безкомпромісової боротьби за УССД не зовсім знищені і що вони надаліше виступають співучасниками теперішнього українського державницького відродження.

Усвідомлення в певних політичних колах України про наявність серед мас українського народу ОУН з її революційним гербом, прапором і гімном вказало також і на те, що в цьому народі видні не тільки бойові прапори ОУН, але що за цими прапорами виступає також і державницька програма ОУН з її наголосом на потребу рішучої боротьби за УССД, якщо іншими шляхами чи методами цей ідеал не можна досягнути. І власне цей аспект спонукав декого висловитись проти вживання в публічних місцях революційного прапора ОУН як прапора, що, мовляв, не має національного значення (запозичений від чужинців), а в додатку й такого, що не відповідає потребам сучасності та не має за собою ухвали відповідного чинника.

Надрукована в цьому числі нашого журналу стаття п. Петра Дужого «Червоно-чорний прапор — це наше все добро» відповіла адекватно на питання про походження його кольорів і символіку, а також щодо часу вживання цих кольорів на означення форми боротьби ОУН. До вияснення, а чи устійнення залишається тільки формалістичний бік справи, на що також існує потреба, бо навіть одна чи дві колись досить високо поставлені особи в ОУН відповіли на це питання так, немов би найвище поставлені чинники ОУН в тій справі не забирали слова.

Загальне ж положення щодо герба, гимну і прапора ОУН зовсім інше. Над цими символічними потребами зовнішньої репрезентації ОУН та над їхнім виховним значінням застановлявся Провід ОУН в 1931 році. З надісланих у відзив на проголошений конкурс проектів Провід ОУН прийняв проект герба ОУН, запропонований проф. Робертом Лісовським, про що було повідомлено членство ОУН в 1932 році. В цьому ж часі прийнято також текст гимну ОУН «Зродились ми великої години» авторства Олеса Бабія. Про прапор ОУН, мабуть, у цьому часі мови ще не було. Прийнятий тоді герб ОУН був у формі щита, на тлі якого був зображений стилізований Тризуб з мечем в середині. Цей стилізований Тризуб із мечем в середині був вживаний на обкладинках журналу «Розбудова Нації» від 1932 року, однаке без щитного оформлення*.

Другим разом питання національного герба й організаційного прапора було обговорене і вирішене на II Великому Зборі ОУН у квітні 1941 року. Цей Збір скасував вживання Тризуба з мечем, зобов'язуючи Організацію визнавати тільки Тризуб Володимира Великого у формі, введеній УЦР. За свій окремий організаційний (не загальнонаціональний) прапор цей Збір прийняв прапор чорної і червоної краски, з тим, однаке, що як уклад красок, так і обов'язуюча пропорція мали бути ухвалені окремою комісією**.

Досі мені не вдалося устійнити, коли і як ця окрема комісія це питання остаточно вирішила, однаке в липні 1941 року під час масового сипання могил Борцям за волю України по селах Золочівщини, співорганізатором чого я був, червоно-чорні прапори були вже вживані побіч національного синьо-жовтого. В моєму родинному селі трапився у цьому часі такий прикрий випадок: на фронтівій стіні чотирикутної великої могили було вмуровано таблицю з національним Тризубом України (не стилізованим), а під Тризубом напис «Борцям за волю України». Цю таблицю вмуровано у п'ятницю, щоб до неділі, коли мало відбутися посвячення таблиці і могили, цемент, на якому був вирізаний Тризуб і напис, міг підсохнути. Однаке в ніч із п'ятниці на суботу невідома особа цю таблицю, а особливо Тризуб, частинно знищила.

В 1941 році я стрівся уперше з металевою відзначкою ОУН у формі гудзика із округлим тлом: стилізований меч з рукояткою у формі хреста в горішній частині — трикутний щит — краски чорної, а звернений вниз меч — краски червоної. Це була відзначка до півтора сантиметра величини. Її носилось звичайно під лівою вилогою блязки чи плаща як розпізнавальний знак між провідними членами ОУН. На весь актив ОУН ця відзначка не була поширена, а в 1943 році взагалі відійшла з ужитку. З цього я роблю

* Петро Мірчук. «Нарис Історії ОУН, том I, стор. 500-502.

** «ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955».

більш-менш логічний висновок, що як порядок кольорів революційного чи бойового прапора ОУН, так і щит у формі трикутника із стилізованим мечем у формі хреста в таких же кольорах були ухвалені тією окремою комісією, про яку є мова в Постановах ІІ Великого Збору ОУН.

Що більше — я маю підстави припускати, що автором тієї відзначки ОУН з 1941 року був той же проф. Роберт Лісовський — автор гербової відзнаки ОУН в 1931-32 роках, який був також автором обкладинки журналу «Визвольний Шлях», на якій виступає гербове відзначення ОУН, мініатюру якого я зустрів у вже названому році.

В постановах Великих Зборів і Конференцій ОУН є згадки про герби, прапор і гімн ОУН, але немає зафіксованих рішень щодо впоряду та внутрішнього ритуалу ОУН, що також має велике значення у виховній ділянці праці серед активу ОУН.

Автором «Декалогу» був проф. Степан Ленкавський. Текст «Декалогу» появився вперше влітку 1929 року і поширювався як вкладка до журналу «Сурма». «12 прикмет характеру українського націоналіста» і «44 правила життя українського націоналіста» появились пізніше. Найправдоподібніше, що ці три важливі виховно-вишкільні матеріали були прийняті в цьому колі членів Проводу, які завідували ідеологічним відтинком праці Організації. Не дивлячись на події в ОУН в 1939-1940 рр., ці матеріали осталися незмінними по ці дні. Автором «44 правил життя. . .» був Зенон Косак, але про автора «12 прикмет характеру. . .» згадки в цитованому мною джерелі немає***.

Як знаємо з історії, військовий порядок в українських арміях був різним і змінювався під впливом декад та рішень військовиків. Тому, що ОУН була рівночасно і військовою організацією, в її внутрішньому житті разом із особливим внутрішньо-організаційним ритуалом певне виховне значення мав і порядок, головні ті його елементи, які в'язалися з найелементарнішими формами постави вояка в рядах військової частини, що член ОУН засвоював ще в юнацтві або як кандидат у члени. В постановах Великих Зборів ОУН мови на теми організаційного впоряду немає, але це питання було напевно обговорюване і вирішуване на форумі двох референтур — референтури військової і референтури кадрово-організаційної, одобрено Проводами ОУН і введено в практичне життя.

*** Петро Мірчук. «Нарис історії ОУН», том І, стор. 126-130.

Григорій ГРЕБЕНЮК

ДІЯТИ РІШУЧЕ І БЕЗКОМПРОМІСОВО (Україна після подій 19-22 серпня 1991 року)

В результаті так званого перевороту в Москві 19 серпня 1991 року політична ситуація в Україні стала більш складною: зросла непередбаченість того, що може відбутись у нас на Вкраїні ближчим часом.

Чому?

З одного боку, внаслідок провалу перевороту ми, як і всі інші республіки бувшого Советського Союзу, виграли. Бо з рук великодержавників вибито найголовніший козир — КПСС. Завдяки цьому інструментові 70 років Російська імперія трималася купи. Як діжка, з якої спав обруч, розсипається на клепки, так зараз починає розпадатись на незалежні держави остання європейська імперія, імперія зла.

З другого боку, українці стали перед вибором: з ким боротись зараз за відновлення української державности? Хто протидіє нам зараз?

Оскільки ми, як і росіяни, належимо до слов'янського племені, це ускладнює проблему. Нашу ситуацію не можна порівняти, скажімо, з грузинською, казахською, туркменською і т. д., тобто з ситуацією, що склалася в неслов'янських республіках. У нас справа йде про те: бути нам чи не бути як самобутньому народові. Зросійщення України досягло такого рівня і набуло такої інтенсивности, що, якщо цього разу український народ не здобуде власної держави, він може зникнути як нація. Україна перетвориться в географічний регіон на зразок Уралу, Сибіру, Поволжя, а український народ розчиниться (точніше: його розчинять!) в російському. Триста років беззахисности! Триста років робиться все, щоб знищити нас, як націю!

Поки ми боролися за демократизацію, проти КПСС було просто і ясно. Всі народи, в тому числі й російський, виступали єдиним фронтом. Спільна боротьба закінчилася на днях перемогою. Для Росії, російського народу вона стала фіналом. Переможним фіналом! Росія Єльцина приступила до конкретної роботи над виходом з економічної кризи, над дальшою розбудовою новостворених державних структур. Росії не треба починати з нуля: її державність створювалася віками і досягла вершини. Просто її належить

модернізувати і пристосувати до сучасного рівня людської цивілізації.

Для України поразка хунти не стала переможним фіналом боротьби. Наші демократичні сили вступили в найскладнішу фазу боротьби за національну державу. Зокрема, Українська Республіканська партія впритул підійшла до виконання програмної мети, заявленої в Програмі партії наступною фразою: «УРП у своїй діяльності керується ідеєю національного визволення України».

На превеликий жаль, після подій 19-22 серпня намітився певний водорозділ у змаганнях українського і російського народів. Його викликало проголошення 24 серпня України незалежною державою і прийняття Верховною Радою відповідних Постанов у зв'язку з цим Актом.

Тільки після 24 серпня цього року виявилось, що, підписуючи 19 листопада минулого року договір між Україною і Росією про взаємне визнання державного суверенітету і недоторканости існуючих кордонів, президент Росії виходив з передумови, що Україна й надалі залишиться в складі «єдиної федерації». Єльцин буквально так і заявив вустах свого прес-секретаря Воцанова: «ЄДИНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ».

Дякуємо, гаспадін Єльцин, за такий суверенітет!

Тільки Прибалтика опинилася поза межами претенсій Росії. Очевидно, тому, що до Прибалтики причетний Захід, який не визнає зговору Молотова-Ріббентропа 1940 року. Єльцин хоче догодити Заходові в надії одержати від західних товстосумів кредити та інші подачки.

«Інтернаціоналіст і демократ» Єльцин на позачерговій сесії Верховної Ради Росії поставив вимогу, щоб прем'єр-міністром країни був росіянин. Ми бачимо, що всі ключові пости в країні після путчу заміщені росіянами. Росіяни знову найрівніші серед рівних! Одним словом: скільки вовка не годуй, він у ліс дивиться. . .

Розпочався черговий тур СЛАВОВЛUDІЯ на адресу російського народу. Газети рясніють ось такими фразами:

«...граждане Украины должны сознавать, что своей демократией, своими перспективами на создание самостоятельного суверенного государства они обязаны людям в Москве...» («Комсомольское знамя» за 27 серпня, число 165). Екс-прем'єр Ніколай Рижков рубанув з плеча: «...думать, будто можно разорвать Россию и Украину — это авантюра».

І т. д., і т. п.

Як і заведено в Російській імперії, російським великодержавникам почали підспівувати іногородці. Ось що заявив народний депутат СССР від України Черняк:

«Реакцію победила російська демократія. . . Російський народ востал. А мы? . . Нас спасла Россия!» («Комсомолец Донбаса» за 27 серпня, число 162).

Забув доктор наук Черняк, що Україну сотні років гнітило подвійне ярмо: соціальне і національне. Якщо перше ярмо тиснуло фізично, то національне — м'яло і нівечило наші душі. Хтосьна, що страшніше. Великомудрий Черняк не помічає, що стоїть навколішках, а хребет зігнутий в рабському поклоні! Російський народ ніколи, навіть за татарського іґа, не зазнав гноблення і духовної деградації такою мірою, як ми за останні три століття.

Ну, і взагалі: доки нас буде опікати і рятувати «старший брат?!» Чи не краще йому зайнятися власним «обустройством» і припинити «облагодетельствованіє» сусідів?!

Останні події беззастережно і однозначно в тисячний раз засвідчили, що якщо Україна не розірве політичного союзу з Росією, якщо увійде з нею в будь-яку політичну спілку — унію, федерацію, конфедерацію тощо, вона залишиться колонією, вона НІКОЛИ не стане незалежною державою.

Ми за економічні, культурні, приватні та інші зв'язки з Росією, як і з усяким сусіднім народом. Але за умови нашої ПОВНОЇ державної незалежності. І тільки!

Настав найвищий час здобути власну державу. І ми повинні, мусимо врешті-решт діяти рішуче і безкомпромісово.

5.IX.1991, м. Краматорськ

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Володимир ПАРУБІЙ

РАДИКАЛІЗМ, АМБІЦІЇ, ГЛУПІСТВО. ЧИ ЩОСЬ ІНШЕ?

Двадцяте століття знаменне в Україні безперервною живучістю і динамікою національно-визвольних сил, які стремлять до побудови Української Самостійної Соборної Держави з демократичним ладом, забезпеченими правами людини, соціальною справедливістю (підкреслення наше — авт.), розцвітом господарки. . . » (Із звернення Українського Державного Правління до українців в Україні і діаспорі).

«По суті свій націоналізм — гуманний і демократичний. Я весь час тверджу, що націоналізм — це найдосконаліша форма демократії» (Роман Зварич, сучасний український політолог із США, який сповідує ідеї ОУН революційної).

Ці цитати наводжу для того, аби показати, як трактує демократію, як співвідноситься з нею істинний, так би мовити, клясичний український націоналізм, що його сповідували Є. Коновалець, С. Бандера, Р. Шухевич, Я. Стецько. Він, як бачимо, не протиставляє себе демократії, не відмежовується від неї, а навпаки: вона для нього не тільки мета, а дух, вищий вияв його сутності. Бо й справді, чи можлива повна демократія, чи будуть забезпечені всі права людини, соціальна справедливість у пригнобленій підневільній нації? Без сумніву, тільки вільна незалежна держава створює необхідні умови для справжньої свободи.

А тепер наведемо ряд висловів наших доморощених «націоналістів», які вважають себе єдиними нині справжніми спадкоємцями і послідовниками ОУНівської ідеології. Один із таких сучасних «ідеологів» цілком серйозно стверджує, що націоналізм неможливо поєднати «з тим, з чим він світоглядно протилежний — демократією» (Журнал «Напрямок», 1991, №5, с. 16). Інший дещо конкретизує це положення: «Головна в даний момент неподоланна різниця між націоналістами і демократами, які прийшли до влади, — у баченні майбутнього України. Вони бачать демократичний лад, ми — національну диктатуру» (О. Вітович, газ. «Известия», 3 серпня 1991 р.). Наукоподібні постулати переростають у відповідні висновки, від яких недалеко і до відповідних практичних дій. «Угодовці» (сьогодні це різного роду націонал-демократи) завжди приносили велику шкоду для української справи. . . На угодовцях лежить головна вина за всі поразки України у її боротьбі

за свободу» («Напрям», там же, с. 25) (Націонал-демократами тут називають рухівців, членів УРП та представників інших демократичних партій і організацій — авт.).

Зауважте, наскільки відмінні акценти: не зайти-поневолювачі, не зрадники і пристосованці, навіть не байдужі і по-рабськи покірні землячки є головними винуватцями усіх наших бід, а ті українці, які борються за Україну з демократичним ладом. Постійно, в усних і письмових виступах новоявлених «революціонерів» різко протиставляються поняття націоналізм і демократія як несумісні, взаємовиключаючі.

Це, звичайно, пародія на справжній український націоналізм і дискредитація його високих ідей, які живуть в душі кожного свідомого українця. Цікаво, що оце зміщення акцентів при визначенні ворогів має суттєві конкретні наслідки. Ви помітили: основне вістря своїх практичних дій сьогоднішні ультрарадикали спрямовують виключно проти демократів. Згадайте їхні останні мітинги, демонстрації, інші акції. Чи багато чули ви там слів проти Союзу, компартії, імперських структур, які руйнували і руйнують Україну? Жовчно, з незбагненною люттю, раз-у-раз повторюють ненависне їм слово «демократи», як щось найганебніше, найнебезпечніше для справжніх патріотів. Із таким запалом, агресивністю нападають на них, що, здається, ніби досить лише стерти з лиця землі «отих клятих демократів» (тобто нас з вами) і відразу постане Самостійна Соборна Українська Держава. Така позиція логічно привела до пошуку союзників у боротьбі із «знахабнілими» демократами. Природньо: погляд спинився на найбільш антидемократичній організації — КГБ. Один із таких советських націоналістів О. Вітович надсилає туди співчутливого, майже братерського, листа із закликом до співпраці, аби спільно і більш радикально викорінювати демократичне поріддя. Ну, а поки КГБ з відвертою допомогою не поспішає, треба самим кидатися у бій з «найголовнішим ворогом». А тут вже можна і не перебирати в засобах. В рух йде брехня. Голову особливо не сушать. Користуються кліше комуністичної пропаганди. Як, приміром, автори листівки Черкаської організації Української Націоналістичної Спілки, інтенсивно розповсюджуваної у Львові, що починається словами: «Галичани! Зараз вся Україна дивиться на нас і питає: — Чому люди, котрі більше за всіх в Україні віддали національній справі, котрі спромоглися в своїх областях проштовхнути до влади демократів, живуть чи не найгірше за всіх в Україні? Чому Галичина стала за останній рік найзлиденнішою областю в Україні, а Львів — з усіх обласних міст — найбруднішим?» До речі, дуже цікаво було б знати, звідки черкасці так добре орієнтовані у Львівських справах і чому так турбуються саме про нас?

Адже вся імперія на грані голоду і руїни. Хіба, може, на Черкащину раптом впала благодать Божа? На одну окремо взятую область?

Отже, дві позиції: вчителів та «учнів». Як бачите, крім назви, у них немає нічого спільного. Живи нині Степан Бандера, вони і його оголосили б ворогом №1 за таке визначення політичних цілей ОУН: «Відновлення Самостійної Української Держави в національних етнографічних кордонах з демократичною системою урядування, яка гарантувала б всім громадянам України демократичні свободи (підкреслення наше — авт.) в усіх ділянках життя, а головню в ділянці духового, культурного, політичного і соціального буття. . . » А трохи нижче зазначає: «Ім'я 'український націоналіст' є співзвучним з 'український патріот'». (Степан Бандера. Перспективи української революції, ст. 615).

У словах останніх, тобто нинішніх, советських націоналістів радше вчувається до болю, великого болю, знайоме: «Кто не с нами, тот против нас», «главный враг не фашизм, а буржуазная демократия», «гнилая демократия», «железная диктатура передового класса» і т. п., отой отруйний большевицький дух, від якого усіх, хто ще уцілів від нього, смертельно нудить.

Перша позиція зрозуміла і сприйнятлива для кожного свідомого українця, тим паче активістів Руху чи демократичних партій, які підхопили естафету визвольних змагань. Вони неминуче мусили стати спадкоємцями Організації Українських Націоналістів як останньої ланки боротьби за волю України. У свідомості галичан просто не існувало іншої ідеології. Правда, новий час і нові умови диктують відповідну тактику, інші форми діяльності. Адже і ОУН-УПА не копіювали своїх безпосередніх надхненників Січових стрільців, а діяли зовсім відмінно, враховуючи конкретну геополітичну ситуацію, нові внутрішні можливості. Хоч часова відстань між ними була значно меншою, ніж між нами і нашими попередниками. Тут же — ціла історична епоха, значно складніша і трагічніша.

Відколи Рух проголосив своїм програмним завданням побудову незалежної української держави, він відверто став у принциповому плані на платформу націоналізму.

Так, молода демократія ще слабка, часто невміла. Бо звідки ж їй набратися політичного чи адміністративного хисту — в тюрмах, концтаборах, у безголосі системи насильства і терору, що безжально нищила усе живе, мисляче.

Справді, першим паросткам нашої демократії бракує багато з того, що було притаманне учасникам попереднього етапу національно-визвольної боротьби. В боротьбі гартувати рішучість,

шляхетність духу, безкомпромісність, непохитну відданість ідеї, гідну подиву жертовність — оті риси справжніх націоналістів, які й донині викликають захоплення, є взірцем для наслідування.

Сьогодні у зв'язку із загрозою підписання нового Союзного договору історія знову поставила з усією гостротою перед кожним українцем величне кредо ОУН: «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї». Тож чи тепер шукати або творити винних серед тих, хто поруч, і діяти за принципом: «Бий своїх, аби чужі боялися!» На жаль, у житті воно виходить дещо не так: від того, що ми чубимося, чужі не бояться, а сміються. Зловтішно тикають пальцем на нас, нерозумних політиків і амбіційних патріотів.

Натомість мусимо зосередити всі сили, енергію, які ще залишилися у цього неймовірно понівеченого, сплюндрованого народу, і сповнити священний заповіт батьків — збудувати Українську Державу.

Попри все та ж ще куца демократія створює умови для розмаїття думок, поглядів, вибору шляхів боротьби. Треба користати з цього. І якщо хтось має тверде переконання, що його позиція правильніша, методи ефективніші, то хай доводить це, не обливаючи брудом ближнього, а власними вчинками, своїм прикладом самовідданого служіння справі визволення України. Важить тільки діло, а не безплідні суперечки.

Так, тішимося назагал інтенсивним ширенням національної свідомости. Але, ось біда: страшно бракує нам державної свідомости, серйозного політичного мислення. Це безмежне поле для діяльності партій, громадських організацій.

Перелогом лежить Схід України. Москва вперто натягує на нашу шию хомут, піднімають голови цербери сталінізму, а ми галасливо афішуємо один поперед одного свій суперрадикалізм, обстоюємо невідомо навіщо монополію на патріотизм. . .

Коли пробуємо аналізувати безглузді гасла і дії суперрадикалів, важко збагнути, що за ними стоїть — справді радикалізм, амбіції чи глупство? Чи ще щось? І доходиш висновку: найімовірніше, тут міцно переплелось перше, друге і третє. А цей розчин *щось інше* замішує своєю вмілою рукою.

Передрук із газети «Віче», ч. 2, 1991.

Микола ШАТИЛОВ

НЕПАРЛЯМЕНТСЬКА МОВА, ЧИ НАОДИНЦІ ЗІ СТАРИМ СЛОВНИКОМ

Старенький словничок. Українсько-російський. Кишеньковий формат. Пожовклий, висохлий, аж до ламкості, папір. На шмуктитулі каліграфічно, не по-теперішньому: Сергій Шатилов. Дід... Тоді, року 1925, службовець Управління Південної залізниці.

Українізувався!

«За яким бісом?» — як говорив Євген Плужник. Адже у жовтні 38-го «шльопнуть» в підвальних лябірнтах того ж таки Управління. За той-таки український націоналізм.

А словничок — ось він.

Шатилови — заможні куп'янські міщани-вихідці з Орловщини. Побралися з українками, і вже друге покоління мало себе за українців. А мама з українського роду гуртоправів Мартиненків. Я ж до сорока двох був «русским». За паспортом, звичайно. Так вписали, коли одержував уперше, і, хоч паспорти обмінювали часто, вже нічого й нікому не міг довести.

А як надіялися «молоткастими» іншого взірця, викинув старий, відбув адміністративну комісію, сплатив штраф, надав батьківські метрики і став законним українцем. А водночас і живим прикладом до авторханівського: «Кожен советський громадянин від дня народження до смерти знаходиться під тотальним поліційним наглядом» (А. Авторханов. «Імперія Кремля»).

А втім, чи заважала мені паспортна «руськість»? Дехто вбачав навіть певний політичний шарм: росіянин за документами й він же — український націоналіст. У душі ж муляло, бо знайомі кацапські села, що їх чимало на Слобожанщині, й ті видавалися мені чужиною.

Звідки? Може, від бабусино: «А налигай-но, Миколко, корову»? Може, від тихого читання українських віршів шкільним учителем Павлом Варяницею? Може, від книжок рідномовних, що наче ненароком підкладав батько? Може! А найпевніше — від словничка, на якому бачу і свій напис: «31 січня 53 р». І що то за пам'ятний день?

Вразило слово. Єдине слово. ПАДОЛИСТ. Не знайомий «листопад», не незрозумілий «ноябрь», а — падолист. Воно було озвучене шурхотом повітря й підсвічене зсередини сутінковим сумом... І западало в серце. «Мені тринадцятий минало»... Певен, що однісіньке слівце врятувало, і не перетворився я на покруча і яничара. Одне слово. А що ж тоді казати про мову!

А про мову ниньки точиться, ой, скільки балачок!

Одні з відчаєм, інші зловтішно, але всі визнають, що закон «Про мови в УРСР» — імпотентний. Перші — енергійно, другі — спроквола, але всі з традиційно совдепівською затятістю вишуковують винуватця. Традиційно

ж знаходиться анонім, котрий не спромігся наділити державний акт формулою відповідальності за його невиконання. І об'єднаний пленум Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта» та Спілки письменників України ухвалює: «... запропонувати уряду УРСР терміново внести зміни й доповнення до Закону, аби він набув чинного, захищеного юридичними санкціями, належного рівня».

Припустимо, парламент зглянеться на клопотання культуртрегерів і вдасться до жорсткішої редакції. Що зміниться? Гадаю, нічого, бо самі депутати підтримують клятву брежнєвську двомовність. Це — «не тільки новий псевдонім тієї ж русифікації, але й безглузда вимога, бо людина може знати багато мов, а мислити може лише однією — своєю рідною мовою» (А. Авторханов). У таке безглуздя і збочив парламент. Звісно, не тому, що дозволив неукраїнцям виступати російською, а тому, що знехтував синхронним перекладом. Причина відома: всі ж розуміють по-російському. Це той випадок, коли техніка мусила прислужитися політиці й довести, що в українському парламенті є державна мова.

...З трибуни заступник начальника Генерального штабу вимагає українського гарматного м'яса. Депутати беруть його в стоси і мимоволі переходять на українську. Голова — Леонід Кравчук — витримує акторську павзу й іронічно звертається до колеги: «То що ж, накажете запросити перекладача?» Великодержавні амбітності вдоволено. Ніхто не обурився, ба й не помітив. Не дивина: ігноруються й суттєвіші моменти. Наприклад, вимога Леся Танюка звільнити українську культуру від усякого оподаткування. Де там! Нехай сплачує! З поганої вівці хоч вовни жмут...

На об'єднаному пленумі Анатолій Погрібний зажадав «очищення керівних крісел від осіб, пройнятих антиукраїнським духом». Коли так, то доведеться визнати, що є серед них і крісло заступника Голови Верховної Ради Гриньова. Претендуючи на президентську посаду харківський професор запевняв мільйони українських телеглядачів, що однаково володіє обома мовами. Відтоді ми не почули від Гриньова жодного українського слова — ні у виступах, ні в коментарях, ні в репліках. Підкреслено російська і вже без усяких вибачень в бік української аудиторії. Може, професорові не досить комфорту, аби вдосконалюватися в мові своїх виборців?

А чи ж був він у харківця Генріха Алтуняна, який навчався української в тюремній камері від Василя Стуса і який не ображав російською парламентської катедри? Щоправда, одного разу Алтунян гарячкувато вигукнув (саме наближалася тютюнова криза): «У харківців не стало *пального!*» Сміх був поблажливим, бо й помилка засвідчувала повагу людини до мови, котра допомагала їй в скрутні часи.

Поблажливість до мовних витребеньок «віце-президента» Івана Плюща — іншого гатунку. Певна річ, мова «другої особи» не зовсім літературна, надто ж, коли йде живе спілкування із залю. Плющ може по-естрадному (пам'ятаєте актора Юрія Тимошенка?) врзати: «Уключіть второго мікрофона». Однак інтонаційний лад, орфоепіка, діалектизми виказують, що Плющ — українець з діда-прадіда, що партійні bestії не зробили з нього Івана Непам'ятушого.

І все ж, коли Гриньов та Плющ, щодень і кожен на свій штиб афі-

щують принаймні несерйозне ставлення до мови, то маленькі гриньови й мізерні плющі свідомо й принципово гвалтують Закон. І зробіть його хоч «драконівським», зарівно переходом доведеться констатувати: «... змін на краще майже не сталося, особливо в південних та східних областях, де панує байдужість до проблем духовного відродження українського народу». І не станеться, поки в кріслах голів виконкомів сидітимуть людиці, котрі геть-чисто проігнорували запрошення «Просвіти» на пленум; поки самі демократи не дійдуть згоди щодо мовних (читай — політичних) питань. Сьогодні полярність їхніх підходів здибуємо у висловлюваннях Володимира Яворівського та Романа Іваничука.

Яворівський наполягає: «Буде держава, буде й мова. І нічого ми не зробимо, якщо не буде держави». Нагадаю, що 1902 року, коли українська державність існувала хібащо у найсміливіших фантазіях таких призивників націоналізму, як Микола Міхновський, програма Української Народної Партії закликала: «Усюди і завжди вживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї хати мовою чужинців-гнобителів». Розумію, що від таких нагадувань Яворівському і не свербити, і не болить. Схоже, що поміж певної частини демократів визнано за політичний бонтон зневажати націоналістичний світогляд.

На жаль, Яворівський не поодинокий, коли на манір большевицького агітатора виголошує в мікрофони українського радіо, а згодом повторює в «Літературній Україні»: «... тільки провокатори заявляють сьогодні про те, що 'Україна — тільки для українців'. Я не хочу такої України». Люди добрі (найуживаніше звертання Яворівського), ну не хоче — й не треба, але ж навіщо закладати хлопців із конкретними прізвищами, які, можливо, і не здогадуються (нема ж правдивих досліджень!), що ОУН давно замінила огидне Яворівському гасло?

Що сталося?

Українські демократи жахаються українського націоналізму, наче вони червоних прапорців.

Вячеслав Чорновіл: «... хай називає (йдеться про кореспондента газети «Правда», — М. Ш.) нас «націоналістами». І лапки підкреслюють, що це — політичний наклеп.

Дмитро Павличко: «Нас називають націоналістами. ... Заявляємо: нам чужа націоналістична зверхність». Зверхність — у чому? В тому, що «Свобода народам — свобода людині»? Чи в ставленні до наїзників, окупантів, колонізаторів? Тоді, Дмитре Васильовичу, ви праві й не ображайтеся, коли чутимете рідну мову лишень на власній кухні.

Зрекшись програмного гасла ОУН на першій сторінці «ЛУ», Павличко видав його за своє (тобто — «наше») на восьмій. Звісно, в іншій словесній облямівці: «Ми прагнемо здобути свободу не для українців, а для всіх громадян України». Далі ж обурився по-справжньому: «Атака, яка йде на мене, — наскрізь фальшива. Я дам відповідь наклепникам». Атаку повели «Робітнича газета» й большевицько-військові друковані органи, звинувативши поета в тому, що він перебував у молодіжній сотні УПА. Однак відповідь дав не Павличко, а... КГБ! Контора Глибокого Буріння може спростувати все, що заманеться. Аргументи їхні мені не цікаві, втім, як і вигадки комуністичних газеток.

Цікавить позиція самого Павличка. Чому бодай натяк на участь у рево-

люційно-визвольному русі він сприймає як особисту образу, замість пишатися хоча б й інспірованою енкаведистами причетністю до діянь УПА? Чому не соромиться одержувати допомогу із закривавлених рук блакитнопогонників? А тому, що і йому, й тим, кого Павло Мовчан оце висвятив на «рятівників нації», вигідно користуватися доробком націоналістів — при тотальному замовчуванні ролі ОУН у визволенні українців.

«...романтика стала, мабуть, уже генетичною ознакою нашого народу. І я боюся, що сьогодні, в цій жорстокій реальності, в якій ми опинилися, вона може бути дуже недоречною» (Яворівський). Просто-таки астрологічно мовлено. Коли б не було перелицюванням оунівського: «Навколо нас горіла революція, але культу української національно-визвольної революції наш соціалістичний, всесвітянський провід не виплекав. Він бачив Україну крізь призму чужої «гуманної», «нової» Росії («оновлений» СРСР, — М. Ш.). А коли отямився, то вже було пізно».

Пізно буде реанімувати українську мову, якщо чекати на дуже проблематичне становлення української державності. Роман Іваничук слушно посилається на негативний досвід Ірландії, де є державність, але вже нема мови. «Ми, здається, чи не єдина на світі нація, яка дозволяє зайдям на своїй землі будувати АЕС, робити з нашої землі місячні ландшафти, арештовувати й розстрілювати нас, виморювати голодом. ... Прикро від того, що демократичні депутати, наші, так би мовити, одностудії і приятелі, іноді не розуміють того, що питання мови треба ставити вже зараз, не чекаючи повного суверенітету України».

Згоден із Іваничуком, хоча *нація* в наведеному контексті й виглядає нісенітно: нації *такого* не дозволяють. Поділяю неприховано гірке відчуття приреченості, яке виникає тоді, коли «народ позбавлено найпершого атрибута своєї унікальності — національної мови» (А. Авторханов). Розпізнаю і приховане в підтексті твердження, що залишки мовного підмурку — єдине, на чому може ще зрости національна свідомість, що будь-які апеляції до народу — у свинячий голос.

На Дніпропетровській конференції ТУМу говорено, що «люди давно збайдужіли до своєї і мови, і культури, і традицій, і свого подальшого існування, як національного етносу», що «українська мова давно стала пасербицею, перетворившись на мову селян, письменників, краєзнавців, учителів рідної філології та деяких журналістів». Діагноза правильна, але запропоноване лікування — хоч сядь та й плач: звернімося до психологів, котрі й позбавлять сірому комплексу вторинності української мови.

Ну, знаєте!

Однаке не слід ані дивуватися, ані кпити. Присягаюся, нікому й на думку не спало, що коли народ не готовий сприйняти позитивні процеси — мовні теж, — то їх накладають народів і реалізують без його згоди.

Накидають і реалізують проияні «героїчним подихом княжо-королівської і козацько-гетьманської епох». Ідея, що нею живилася молода ОУН, — ідея елітарності націоналістичної організації, — яка пізніше, в середині 40-их років, була відкинута за зміни історичних обставин. Тепер маємо зміни на гірше, навіть проти тих часів. Ми ще не встигли дати собі ради, чого коштувала українцям брежнєвська доба: «жоден сатрап, разом зі Сталіним, не покалічив так українського національного духу, як духов-

ний покруч Брежнев» (М. Осадчий. 70 років громадянської війни. «Кафедра», 1989, №9). Українців відкинуто геть за тридцять роки, і, гадаю, коли ОУН на повну силу діятиме на українському терені, вона скористається з молоді своєї ідеї — ідеї лицарсько-елітарного служіння Україні.

Полемізуючи із Яворівським, Іваничук міг і не посилатися на Ірландію. Є приклади набагато ближчі: та ж українська діаспора в Канаді — ні держави, ні влади, — проте Іван Дзюба заздрісно свідчить: «нам би таке завзяття і такий патріотизм у мовній та шкільній справі» (Преодоление остракизма. «Дружба народов», 1989, №12). І хоча частий гість діаспори — Яворівський — наголошує на її роз'єднаності, все ж таки принципи її ефективної мовної політики формувалися під впливом не когось, а — ОУН, чие завдання було полегшено тим, що вигнання зібрало еліту нації.

Різник на харківському Благбазі — Благовіщенському базарі — не скоро втямить, що продає яловичину, а не «гов'ядину», і магазинна дівчинка довго ще купуватиме витрішки, коли проситимуть шинку («вітчина ж»!). Ці позбудуться національної зацікавленості, коли узрють перед собою українського пана. Тож пана й треба виховувати, й тому найважливіша ланка в процесі відродження української мови — шкільна.

Українізація двадцятих захлинулася у власній крові, бо орієнтувалася на охлос. Принагідно повідомлю, що цій темі присвячено тонке есе Ярослава Дашкевича «Політичне оцукування чи провокація?» (ЛУ, 4.10.90) і в ньому з нехарактерною чесністю зафіксовано: сталінська контрукраїнізація призвела «до зміцнення позицій, що перетворилися в безсумнівне лідерство, Організації українських націоналістів... Більшість політично активних західноукраїнських комуністів, з деякими керівниками, які чудом уникли фізичного знищення, перейшла на націоналістичні позиції».

Отож — школа.

Така собі випадково-типова, але знайома мені з дитинства. У Харкові, на Холодній горі. Прянишна будівля реального училища імені цесаревича Олексія. Тепер — імені Івана Франка. Свою діяльність колишній директор — росіянин, в українській — ні в зуб ногою — розпочав з нищення франківського кабінету. Під тиском, хоч як дивно, батьків змушений був відкрити українські кляси. Під тиском райкому партії вселяю гальмував перехід на повне викладання українською. Мав у цьому підтримку вчителів: математики не бажали вивчати нову термінологію, російські філологи посилалися на утиск прав людини, а неспівимий опір українських долався й зовсім просто: в шкільному буфеті їм «не вистачало» курки. Аж ось після недоумкуватого большевицького путчу директорство перебрала бойова українка, що вона і за комуністичного режиму не дивилася в рот партійним секретарям, і все змінилося: над школою замайоріло жовто-блакитне знамено, а всередині вона сповнилася національного змісту, обіцяючи перетворитися на елітарний заклад, де мужнітимуть свідомі українці.

Ох, ці б слова та до Бога!

Буває, що й доходять: Харківська обласна рада ухвалила доплату двадцяти відсотків заробітку вчителям — так! — української мови. Прецедент для України. Тим більш, що — харківський, Не дурно ж ще за Леніна Харків було *призначено* українською столицею. Проте україножерські сподівання пролетарського вождя не справдилися.

Елітарний підхід є єдино сприйнятним у витлумаченні Закону про мови, бо охлократська його інтерпретація безперспективна й тільки підсилює звучання ахів та охів. Десять ліцеїв і дві гімназії відкрилися на Дніпропетровщині. А мова? Російська! Кільканадцять сільських (!) шкіл збудовано. А мова? Російська. Київ на сімдесят відсотків українське місто, а рідне слово чує на уроках чверть українських дітей. У Миколаєві взагалі нема українських шкіл. А Донецьк, а Луганськ, а Маріупіль... Біда та й годі!

І до чого ж додумалися функціонери ТУМу вкупі з письменниками? Цитую пункт шостий спільної Ухвали: «...просити керівництво республіки взяти на утримання та матеріально-технічне забезпечення невеликий штат (3-5) працівників кожного обласного Товариства за рахунок місцевих бюджетів». Схаменіться, панове! Навіщо вам десяток ліцеїв на самій тільки Дніпропетровщині? Нехай буде один. Але український. Ось куди потрібні гроші, які, до речі, слід не випрошувати, а заробляти, спрямовуючи Товариство у сфери комерційної діяльності. Навіщо дніпрянам аж дві гімназії? Вистачить однієї. Але української. Невже українське письменство не збилося б на утримання своєї гімназії? ВАЛ — поняття достеменно большевицьке, хоч в економіці, хоч в освіті, й по-старому гнати його на теренах, де вирішується українська доля, злочинно. Ми не ірландці, ба й навіть не словаки і поготів не поляки. У нас так: не стане мови, не буде й держави.

Не буде її й поки херсонська бабуса, перелякано зачиняючи хвіртку, волатиме: «Бандера їде!». А їхали ж тернопільці — святкувати 500-річчя Запорізької Січі. Але чи дісталися Хортиці, не знаю, бо з наказу партійних бонз путівці було перекопано, наче й справді — коли б то! — в степах рейдувала бандерівська сотня. Войовничіше поводитися спровоковані головою облвиконкому Лисенком чернігівці. Біля села Копті вони притерли автобуси львівського ансамблю «Гомін» міліцейськими «раковими шийками», оточили й позривали жовто-блакитні прапори. Кістями лягли, а не пропустили «бандерівців» на День міста...

Ну, що візьмеш із затурканої большевиками старої? Наймитувала в колгоспі, куняла на політзаняттях, де їй і вдовбали в голову, що націоналізм — це шмайсери, шибениці, схрони... А з міліціонера — «мусора», «мента», «лягавого», який, коли й стає мужчиною, то таким, що в нього руки не звідти росли? Він же не купить книжку статей Степана Бандери, бо, по-перше, ніде, а, по-друге, книжка, як в тому анекдоті, в нього вже є.

Небезпечніше, коли старечо-ментівське ставлення до українського націоналізму подибуємо в наших інтелектуалів. Стаття І. Дзюби має начебто нейтральний підзаголовок — «література українського зарубіжжя». Загдувши Польщу за Пілсудського, він пише, що уряд «проводив політику відкритої дискримінації (підкреслення мое — М.Ш.) українців», а нижче — додає: «...видавалися українські газети та журнали (загал їхній налічує сотні)». Спробуйте визначити смислову функцію цього додатка: підтвердження злочинності диктатора чи об'єктивність автора? А якщо пильнувати об'єктивності, то не можна не вдатися до коментаря: поляки «визнавали факт існування української культури та української мови, а от свій слов'янський й одновірний «старший брат» не визнавав ні

того, ні того». Але це коментар Авторханова, а не Дзюби. Дзюбина ж логіка достоту большевицька: з правильного засновку робиться, аби ошукати бабусь та міліціонерів, абсолютно неправильний висновок.

Марксистсько-ленінськими, а точніше — антинаціоналістичними претенсіями позначена була праця Дзюби — «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І ще тоді, в сімдесяті, були чутки, що написано її під наглядом шестівського ЦК КПУ. Я такі закиди не брав до уваги й зізнаюся — помилявся. «Долаючи остракізм», Дзюба користується всякою нагодою, щоб поквитатися з українським націоналізмом. Чого варта хоча б побіжна атестація Донцова! Цей, виявляється, колишній соціал-демократ і колишній гетьманець, намагався нав'язати «свою 'антиліберальну' тоталітарну ідеологію всьому західноукраїнському суспільству». «Донцовську агресивність і нетерпимість» знайдено в поезіях Євгена Маланюка і звинувачено в тому, що вони вигартовували «героїчний» національний дух». Книжка Юрія Липи «Призначення України» завинила тим, що в ній авторська ерудиція «змагається з націоналістичним екстремізмом». І все це — Іван Дзюба, рафінований інтелігент і авжеж ніякий не екстреміст, а «рятівник нації», бо «все вже названо своїми іменами, і ми повинні називати речі своїми іменами, рятуючи націю» (П. Мовчан).

Ні, далеко не все, і не завжди своїми. . .

Причина в тому, що *називають і рятують* — шістдесятники, котрі заперечують, що є вони, як суспільне явище, породженням глобальної антибольшевицької політики ОУН, а внаслідок — їхній жорстокий загальом критичизм чимдалі дужче відгонить прекраснодушністю. В одному зі своїх інтерв'ю В. Чорновіл пишається галичанськими здобутками: «Ми спостерігаємо нині справжній розквіт національної культури».

Якщо культура — це всілякі масові дійства, всі ці фестивалі та форуми, він має рацію. Але ж молодечо під «Козацький марш» випнуті груди чи схлипування після виконання «Ще не вмерла» є не проявами культури, а тільки бутафорського її розуміння. Тим то з такою поблажливістю ставилися до української оперетковості всі кати України — від Леніна до Андропова.

А чи, може, Чорноволові відомі не знані нам серйозні твори сучасної української літератури? Навряд, навряд. . . Перегляньте журнальні комплекти — жодного. Часописи живляться тим, що було написано в Україні, а друкувалося за кордоном, або — створено на еміграції й не з'являлося в краї. У стіл українці не писали. Литовці, до речі, теж. Ось як пояснює цей «дивний факт» Леонідас Яцинявічюс: «. . . в Литві навіть у застійні, як мовиться, часи були трошки інші умови. . . Була в усі минулі роки якась ніша, створена самими письменниками, — внутрішній світ людини».

Ніхто з українських письменників не наважився пояснити відсутність нашої втаємниченої літератури. Але якби і наважився, причини були б зовсім не ті, що в литовців. Українці ніколи не мали своєї *ніши*. А не мали тому, що не визнавали окупантів — окупантами, визискувачів — визискувачами, москалів — москалями. Професійне письменство, за поодинокими винятками, було чи не найменш опозиційним середовищем. Сподіватися на те, що воно витягне із шухляд «рукописи, які не згоряють», — марно.

Крім того, більшість тих письменників, котрі захоплюються політикою, ще десь на межі 70-80-х років не могла не відчувати власної закінченості, і тепер політичні студії компенсують їм відсутність творчої потенції. Психологія творчості прирікає митця на одвічну опозицію й не дає змоги здійснити адекватну заміну процесу творення на інший. Тому принагідні жалі Яворівського — «я б зараз сидів у самотині, в сільській хаті на Київщині, писав» — сприймаються як елементи водевільного українського романтизму.

Левко Лук'яненко вважає, що «українська проблема багато виграла від того, що письменники поринули в політику». Дивлячись які письменники! Коли з депутатськими мандатами, то зрештою виграє література, бо в парламенті не кращі її представники. Справжні таланти (їх кілька, та чи є більше в будь-якій літературі?), хвалити Господа, уникли політичної лихоманки. Політиками не стають за мандатом, і найпоширеніша наша хвороба — *суцільна депрофесіоналізація*. Наївність непростима політикові, а на неї ж слабують усі українські демократи.

Видано Грушевського, надруковано Юрія Клена, здається, вже й перевидано Винниченка, читають Ольжича, начиталися Хвильового. . . І що ж — всі слова мовлено? Ой, не всі! Досі не з'явилося оповідання Григорія Косинки «Зустріч». Можливо тому, що герой його — не без впливу войовничої націоналістичної ідеї — картав дитинність українців в політиці й передчасні їхні радощі з дрібних ворожих поступок.

Тільки дитинністю та ще затяжною еuforiaєю можна пояснити пропагандистське заклинання: «Ми повинні сьогодні зробити все тут, щоб варіант нашої мирної революції був тільки парламентським» (Яворівський). Тобто — компроміс. Із ким? І знаменно, й дуже на часі, що «політичній зірці» в тому ж числі «Літературної газети» відповідає, правда, безадресно, А. Погрібний: «. . . з тими, хто продовжує топтати саму душу українського народу — його мову, хто виставляє супроти неї підозріння, й прихований або відвертий і зловбий опір?» З наїзниками, русифікаторами, зайдами. . .

Словничок, що виходив друком у середині двадцятих, коли українська мова панувала так, як лишень і повинна панувати мова, — на вулицях, базарах, у трамваях — *не згадував* «українізацію».

Велика Радянська Енциклопедія, видана тоді, коли шовіністична пошесть захоплювала село за селом, містечко за містечком, *забула*, що є «русифікація».

Словники, як і люди, що їх укладають, можуть бути шляхетними й підлими.

Гортаймо перші.

Поезія

Леся УКРАЇНКА

І ТИ КОЛИСЬ БОРОЛАСЬ, МОВ ІЗРАЕЛЬ

І ти колись боролась, мов Ізраель,
Україно моя! Сам Бог поставив
супроти тебе силу невблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи твоєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній
брати братів не пізнавали рідних,
і в тьмі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав вороже:
— Смерть Україні! — Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці.
Брати братів пізнали і з'єднались.
І Дух сказав: «Ти переміг, Богдане,
тепер твоя земля обітована!»
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і Духом гучно відбулося
в золотоверхім місті. Але раптом
Дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат.
І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.
А далі розлилось Червоне море
і розділилося по половині,
і знов злилось до купи й затопило. . .
кого? Ой, леле! Новий фараон
пройшов живий поміж Червоне море,
але козак з конем пропав навіки.
Співай, радій, ненависна чужинко,
бий в бубон і лети в танок з нестями:
кінь і їздець в Червонім морі згинув,
тобі zostався спадок на покраси,
бо зносиш ти України клейноди,
святкуючи над нею перемогу.

Такий для нас був вихід із Єгипту...
немов потоп. Заграло та й ущухло
Червоне море, висухло й осталась
безрадісна пустиня після нього,
і став по ній блукать новий Ізраель,
по тій своїй землі обітованій,
немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
вночі за тінню йшли, а вдень з вогнем.
Коли ж у їх з'явився дух величний,
що вогняним стовпом палав у темі,
вони не вірили своїм очам
і врозтіч розбігались манівцями,
і попадали ворогам в полон.

Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти Духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де і як його шукать.
Тоді покаже батько своєму сину
на срібне мариво у далині
і скаже: «Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею, в неслав'і».

І, може, дасться заповіт новий,
і Дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? Як маємо шукати
свого народу землю? Хто розбив нам
скрижалі серця, Духа заповіт?
Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине *новий* Вавилон?

Василь БОРОВИЙ

ОДА ТВОРЧІЙ МИСЛІ

Залізом виривали мій язик,
Палили моє тіло на кострищі. . .
Я — вольности тисячолітній крик,
Дух непокори, людства думи віщі.

Мене вганяли в мури кам'яні,
Арканили ордою з мого степу. . .
Та світ людський не ляже у труні,
І сонце не замкнути в темінь склепу.

Як землетрус, я рву колючий дріт,
Як промінь, вириваюсь я крізь ґрати. . .
Я — творча міць, яка будує світ,
Хоч кожному ніч мене вели вмирати.

Вогонь не спопелить моїх одеж,
Залізо моїм скроні не розкрає. . .
Я — дума Кобзаря, і Гойї — теж,
І тих, чиїх імен давно немає.

Я — мисль людська і правди прямота.
Приходь, живий, — мої уста одверті,
Мій рух до сонця Землю поверта,
Утверджує життя
над тлінню смерти.

НАРОДЖЕННЯ СЛОВА

1.

Затягли у аркан, повели по етапу
Бунтівну мою мисль,
неприборкане лихо. . .
Ніч могильно націлила лапу —
Світ припинишк,
світ прищулився.
Тихо. . .

Коли — дзінь!
Як промінчик несміливий ранку,
Засвітилось із слів —
запалилася ДУМА! . . .

Не задавить тепер
 неприборкану бранку,
Не засилить і стума.
Дніє.

2.

Я — твій пасинок? Нівроку,
В світі сиріт — не дива.
Та з мого малого кроку
Прилягла твоя трава.
 Й від очей моїх блакитних
 Небом заяснів льонок.
 І туман в лугах привітних
 Засивів з моїх думок.
Ти шляхи ординські слала
Полинами та плачем,
Вік мій змалку годувала
Найтвердішим плескачем.
 А підріс — в найглибші склепи
 Замикала вже, як слід,
 Щоб в праправнуки Мазепи
 Не подавсь мій вольний рід.
Щоб не чув — під Зодіаком,
Де Вкраїна — сільний крин, —
Як гукає в гайдамаки
Наливайко Северин. . .
 Так і ріс я — неслухняним,
 Неприкаяним, як є. . .
 А зозуля ранком раннім
 Сотню літ мені кує.

3.

Ще продзвенять, як грім весняний,
 лунко —
Оперені не потайки слова! . .
Хай в застумі ховається боюнка —
Із сліпаками жовтими сова.

Мені ж стриміть, як тіні в дупловині,
Не випало. . .

 Я чуюсь на крилі!
Бо я на слобожанській Україні,
А це, братове, — на своїй землі.

м. Харків

Олександра КОВАЛЬОВА

* * *

«А сторож сказав: 'Настав ранок,
а все іще ніч'».

Книга пророка Ісайї, 21

У лісі ночувати і в степу.
Які бувають ночі темні й глупі!
Так страшно, коли тільки серце гупа,
А більш нікого, й загубилась путь.
Холодні пальці не складуть хреста.
Холодні губи не промовлять слова.
Вона влилась — така в'язка й густа —
У кров твою. І це вже темінь крові.
І зійде сонце, й заблищить роса,
І квіткою всміхнеться теплий ранок.
Лиш поночі — тобі, бо ніч ти сам.
О, як той ранок серце тобі крає!
Тобі хвилини линуть, як віки.
Твій дух ще там — у скрижанілім сні.
Як ти встаєш — холодний і важкий.
Хоч ранок і настав, а все ще — ніч.

РІЗДВЯНА МОЛИТВА

В нашому вертепі вже давно
Мертвий камінь не іде на дно.
Й королі, хоч викриті і голі,
Вперто дограють ганебні ролі.
Зрячих мало. Тільки вже й сліпим
Хтось безжально більма окропив.
Ім незвично бачить, як росте
Вшир і вглиб безумний наш вертеп.
Скаженіють Іроди й таємно
Нищать немовлят у Вифлеємі.
А Пілати руки витирають,
Бо в таку криваву вперше грають
Безпросвітну, безнадійну гру.
Божий син киває: «Я помру

Знову й знову в муках на хресті,
Ви ж навколо знову й знову — ті!»

Мати Божа дивиться здаля,
Вже не сина, — нас всіх затуля
Від камінних наших вбогих душ,
Бо на нас ті камені впадуть.

Мати Божа, ще раз заступи
Нас — каміннодушних і сліпих.
Над вертепом, мов зоря, зійди,
Сина в світ цей дикий приведи.

Буде знову розіп'ятий син.
Все одно: помилуй і спаси!
Може, із спокути і вини
І в людей народяться сини.

* * *

Сторч головою й знову на мілке.
Нема ні чорторіїв, ані скель,
Є тільки невтопельна мілізна
Ледачої душі, котра не зна
Ні зла, ані добра, і все одно
Чи дном укритись, чи лягти на дно.
Ця мілізна підступна і мулка,
І бідний той, хто в неї утіка,

І бідний той, хто вибору не має,
І гладь цю за живий потік приймає.
Підхоплений пекельною югою
Стрибає знов і знов сторч головою.

* * *

Чи знову без вітрил і без стерна,
Помітний лиш гучним, печальним співом,
Не знаючи, де північ, а де південь,
Де схід, де захід, човен наш зрина?!

— Ну, й чудасія, — думають пірати. —
Давно б уже пора піти на дно,
Чи конче треба пісню доспівати?
Чи дурням і тонуть не все одно?!

Пливе наш човен, гублячи вітрила.
Пливе і сам дивується собі, —
Які міцні пісень широкі крила,
Який від них стрімкий і певний біг!

Пливе наш човен, сповнений піснями.
Дитя надійно горнеться до мами
І вже співати пробує воно.
Пливе наш човен і не йде на дно!

Михайло КАЧАЛУБА

НАД МОГИЛОЮ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА (В 43-тю річницю його смерти)

Для нас — живих втікає час,
а ми за ним в погоні;
а праця підганяє нас
і плеще нам в долоні.

Ось ми прийшли віддати честь
тобі, великий друже,
і думка наша тихо десь
в роках минулих кружить.

Сорок три роки вже пройшло,
як ти злетів у вічність,
і часу гостре помело
зміта теж нашу бідність.

Але твої сліди лежать
у пам'яті народу.
В його душі твоя печать
на шляху до свободи.

Ми посадили свіжий квіт,
підлили молитвами,
хай багряніє наш зеніт
й радіє дух твій з нами!

А теж, щоб Бог нам щедро дав
державну мудрість й силу
дійти до соняшних заграє
свободи, й дужі крила!

Бльоне, 13.8.91

Наука, дослід

Володимир ЖИЛА

ЗНАЧЕННЯ РІДНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(До 70-річчя Українського Вільного Університету)

«Без своїх рідних вогнищ науки, без університетів і академій годі дотримати кроку розвитку знання і науки, що проходить в інших країнах».

Патріярх Йосиф Сліпий

Університетське знання можна набути в чужих наукових осередках, але цьому знанню завжди бракуватиме власної душі, власного відчуття явищ рідної дійсності. Власну душу й власне відчуття може породити і виплекати тільки рідна висока школа. Керуючись цими міркуваннями та потребою дати численній українській молоді й старшим — жертвам Першої світової війни — університетську освіту, засновано 17 січня 1921 року в Відні Український Вільний Університет.

Почин до цього важливого рішення дали українські журналісти і письменники (Союз Українських Журналістів і Письменників), зокрема їх голова д-р Володимир Кушнір при співучасті Михайла Грушевського (захисника структури народного університету), Вячеслава Липинського, разом з українськими професорами та вченими, що перебували тоді за кордоном. Рішення прийнято в порозумінні з українськими студентами та ширшими колами українського громадянства на еміграції. Спочатку зорганізовано українські наукові курси, які відбувалися уже протягом листопада і грудня 1920 року. З ростом і поширенням курсів прийшло до їх систематизації, а згодом до утворення університету. З метою збереження університетського авторитету основники і організатори рішили, що викладачами в університеті можуть бути лише ті професори чи доценти-лектори, які вже працювали в університетах.

У час заснування Український Вільний Університет складався з двох факультетів: а) факультету права і суспільних наук, б) філософського факультету. Університет був типу державних університетів, щоб з часом стати храмом української науки. Фонди для заснування університету забезпечив Союз Українських Журналі-

стів і Письменників. Хоча вони були скромні, все ж таки поклали тривкі основи під університет.

Головним ініціатором і першим ректором університету був професор Олександр Колесса. У Відні університет приміщувався на Лерхегассе 19 (тепер будинок міської управи), а виклади відбувалися в різних віденських школах, часто без потрібних посібників для навчання і найскромнішої бібліотеки. Студентів в університеті було тоді 90. Проте, не зважаючи на добру адміністрацію і видатний склад професури (Дмитро Антонович, Іван Горбачевський, Степан Рудницький, Степан Смаль-Стоцький на філософському факультеті; Станислав Дністрянський, Ростислав Лащенко, Володимир Старосольський, Андрій Яковлів на правничому факультеті), через брак матеріяльних засобів прийшлося перенести університет на інший терен. А тут ще Відень почав втрачати становище головного осередка української еміграції.

На перший плян висунулася Прага, куди подалися тисячі української еміграції, а в тому числі й українська молодь. Прага, до речі, була тоді одним із найвидатніших наукових центрів в Європі, зокрема в галузі слов'янознавчих студій, а найсприятливішими роками для їх розвитку були 1922-1926.

16 вересня 1921 року університет перенесено до Праги, де він отримав відповідну матеріяльну допомогу з бюджету міністерства закордонних справ, визнання уряду Чехо-Словаччини, зокрема її президента, визначного вченого Томаша Масарика. Цією допомогою і опікою над університетом президент віддячився українцям за прихильність уряду Центральної Ради, зокрема проф. О. Шульгина, який допоміг чеським легіонам відступити із східного фронту та переїхати у Сибір для продовження їхнього визвольного завдання.

У Празі Український Вільний Університет користувався прихильністю і допомогою Карлового університету. Найосновніше — йому запевнено рівнорядне місце з іншими університетами. Напр., на конгресі професорів високих шкіл у Празі в 1922 році ректора Українського Вільного Університету покликано разом з ректорами інших університетів до почесної президії конгресу. Тут університет прийняв структуру, правила та регуляміни Карлового університету і ними користувався в адміністративних і наукових справах. Виклади відбувалися в аудиторіях Карлового університету в приміщеннях Клементinum і Каролinum. З 1922 року установи університету (канцелярії Сенату і Деканатів) приміщувалися в будинку посольства Західньо-Української Народньої Республіки на вулиці Штепанській 49. У 1934 році перенесено їх на сусідню вулицю Ве Смечках 29.

Ректор Олександр Колесса, виступаючи на святковій інавгурації 28 жовтня 1928 року, сказав таке: «Український університет в Празі є інституцією вільною із фактичним правом прилюдности. Він здобув собі авторитет і признання завдяки своїй позитивній науковій праці і своїй організації. Наш університет зобов'язують ті самі організаційні закони і принципи, які, століттями освячені, зобов'язують на Карловому чеському університеті».

Таким чином у перші роки існування університету до 1930 року включно на обидвох факультетах — філософському і правничому — було по 700, а то й більше студентів. За цей час університет розгорнув широку освітню і наукову діяльність, виховуючи численні кадри українських молодих висококваліфікованих фахівців і вчених-дослідників, даючи почин до заснування українських наукових установ на еміграції, нав'язуючи тісні взаємини з західноєвропейським науковим світом участю у міжнародних наукових конгресах, співпрацею в чужих наукових виданнях і товариствах.

Професорами Українського Вільного Університету були тоді заслужені професори російських, австрійських і чеських високих шкіл, а також заслужені члени наукових установ: хемік Іван Горбачевський, філологи Степан Смаль-Стоцький, Олександр Колесса, Леонід Білецький, юристи Станислав Дністрянський, Ростислав Лащенко, Андрій Яковлів, Кость Лоський, Михайло Лозинський, Володимир Старосольський, Олексій Одарченко, історики й археологи Іван Борковський, Дмитро Дорошенко, Вадим Щербаківський, Олександр Лотоцький, Симон Наріжний, географ Степан Рудницький, економісти і статистики Володимир Тимошенко, Олександр Мицюк, Федір Щербина, історик мистецтва Дмитро Антонович і ін. Вони видали тоді низку наукових праць українською і чужими мовами та цілий ряд високошкільних підручників. Крім цього, Український Вільний Університет видав кілька томів наукових збірників і звідомлень про свою діяльність.

Найбільше значення Українського Вільного Університету в цьому т. зв. празькому періоді полягало в тому, що його програма була достосована до потреб українського повоєнного розвитку і в той же час до потреб української еміграції. Його видавнича діяльність стояла знову на сторожі правди про Україну, поборюючи фальшування в усіх ділянках українознавчих видань УССР, що їх опрацьовувалось з наказу Москви.

В 1945 році, після Другої світової війни, рятуючи надбання Українського Вільного Університету перед большевицькою навалою, перенесено його до Мюнхену в Баварії. Тут у повоєнні часи, не зважаючи на важкі обставини праці, гнітючі матеріальні умо-

ви і розпорошення, проходила посилена праця університету. Університет розгорнув і поширив тоді свою діяльність завдяки підтримці світових допомогових організацій, опіці і допомозі Владики Івана Бучка, відданості своїх професорів і зрозумінню студентів. У 1947-1948 роках він здимував у Мюнхені американську окупаційну владу своїми 500 студентами (між ними були й білоруси, латиші, німці, поляки, жида і росіяни) та 70-ма професорами.

Між професорами було багато визначних вчених і викладачів, як Микола Василів, Григорій Ващенко, Володимир Державин, Василь Доманицький, Павло Зайцев, Борис Крупницький, Володимир Кубійович, Зенон Кузеля, Олександр Кульчицький, Петро Курінний, Іван Мірчук, Лев Окіншевич, Юрій Панейко, Наталія Полонська-Василенко, Іван Раковський, Вадим Щербаківський, Олександр Юрченко, Василь Лев, що вже відійшли у вічність, та могиканів, як Олекса Горбач, о. Іван Гриньох, Олександр Оглоблін, Ярослав Падох, Ярослав Рудницький, Юрій Шевельов, Володимир Янів і ін.

У повоєнний час Український Вільний Університет був єдиним українським науковим центром на Заході. В складі його професури було чимало українських вчених світової слави, які перейшли до університетів США, Канади, Австралії, коли там почали організуватись українознавчі студії. Проте в своїй більшості залишались у складі професури Українського Вільного Університету, хоча активної участі у викладах не брали. У цей час численні українці, які в наслідок війни перервали свої студії, а тепер уже на поселеннях, маючи можливість включитися в американське чи канадське університетське життя, зокрема, коли в 50-их і 60-их роках там прийшло до широкого зацікавлення слов'янознавчими студіями, спішили до Українського Вільного Університету, щоб завершити свій академічний вишкіл ступенем магістра, а то й докторатом. Саме тоді Український Вільний Університет відіграв велику роллю у підготовці наукових професорських кадрів, що посіли наше значення в країнах поселення та привели до організації Української Професорської Асоціації. Ці нові професорські сили зробили також відповідну політичну роботу, неутралізуючи сильні проросійські впливи, зокрема в американських університетах.

Це велике зусилля мало також і свої тіні, коли деякі українські вчені, нерозважно знецінюючи своїх колег-градуантів Українського Вільного Університету, навіть причинилися до їх усунення з американських чи канадських університетів. Пригадую, коли мене викликав віцепрезидент університету, в якому я працював, проф. Сабе Кеннеді, і заявив, що його попросили зайняти становище в справі звільнення одного українського професора, докторанта Українського Вільного Університету. Тут не називатиму ні

університету, ні особи професора. Тоді проф. Кеннеді просто запитав мене, які причини цього нездорового явища, бо він, перебуваючи в Празі в американській місії безпосередньо після війни 1945 року, чув від чехів найкращі коментарі про Український Вільний Університет. Я особисто переконаний, що наукова праця ніяк не залежить від того, який хто закінчив університет, а від індивідуальних здібностей і працездатності професора. Чей же не всі докторанти найкращого американського Гарвардського університету стали великими вченими. Проте це ніяк не принижує ні університету, ані його докторантів, а свідчить, що люди мають різні зацікавлення і по-різному стараються використати свою освіту.

Тут хочу з приємністю відзначити, що градуанти Українського Вільного Університету, зокрема 60-их і 70-их років, багато зробили не тільки для престижу Українського Вільного Університету, але й для української справи в цілому. Працюючи в чужинецьких університетах, вони подавали правдиві дані про українську історію, літературу, науку та взагалі про український нарід. Знову, виступаючи на наукових конгресах чи конференціях, вони прочитали чимало доповідей на теми української науки, як також провели чимало цінних дискусій, які, коли не переконали наших противників, то хоча заставили їх призадуматися над цілістю українських справ.

Український Вільний Університет за час свого існування видав також чимало цінних книг, число яких далеко перевищує 200, які сповнюють не одне велике завдання так серед своїх, як і серед чужих. До найважливіших видань Українського Вільного Університету належать наукові збірники, як «Збірник на пошану проф. д-ра Юрія Шевельова» (504 стор.), «Збірник на пошану Івана Мірчука» (310 стор.), «Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева» (1096 стор.), «Збірник на пошану Юрія Панейка» (188 стор.), «Симон Петлюра: Збірник студійно-наукової конференції в Парижі» (237 стор.), «Збірник праць Ювілейного Конгресу» (видано в співпраці з Українським Вільним Університетом, 1002 стор.), окремі книги, як «Хрестоматія української релігійної літератури» (552 стор.), «Історія України» (німецькою мовою) Наталії Полонської-Василенко (937 стор.), «Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах, 1687-1709» Теодора Мацькова (286 стор.), монографії (48 книг), альбоми українського мистецтва (в цій серії: Григорій Крук, «Скульптури і рисунки», німецькою мовою, три томи 1973, 1975, 1988), Святослав Гординський, «Українська ікона від 12 до 18 століття», «Галина Мазепа» (192 стор.) та цінні матеріали до української діалектології Олексі Горбача.

Український Вільний Університет організував також конферен-

ції, конгреси й окремі доповіді. Серед них до найважливіших належать: Наукова Конференція в Рокка ді Папа, що відбулася 18-20 жовтня 1963 року («Збірник доповідей Наукових Конференцій», 1969), Дослідно-інформативна Конференція на тему «Віра в СРСР у 50-ліття советської революції», 5-7 липня 1967 року (доповіді цієї конференції появилися в серії «Наукових Записок») і «Науковий Конгрес у 1000-ліття Хрещення Руси-України» у співпраці з Українським Вільним Університетом, 28 квітня до 2 травня 1988 (Див. «Збірник праць Ювілейного Конгресу»).

Проте «найбільшим днем мюнхенського періоду УВУ», як свого часу висловився д-р Г. Райфельдер, заступник голови Наукової Ради Товариства Сприяння Українській Науці, було 2 вересня 1969 року, коли надано почесний докторат Першому українцеві Верховному Архієпископові Кардиналові Йосифові Сліпому. Ще до цього Український Вільний Університет першим відзначив 30-ліття єпископських свячень Кир Йосифа та 25-ліття вступлення його на Митрополичий Престол у Львові. З цього приводу університет видав навіть спеціальний (подвійний) том «Наукових Записок».

У цей найбільший день Українського Вільного Університету його авля не могла вмістити усіх гостей. Поруч представників українського наукового, культурного, суспільно-громадського і політичного секторів прийшли на це свято українські найвищі церковні достойники та близько 30 визначних німецьких державних і міських представників. Свято відкрив тоді ректор Українського Вільного Університету проф. д-р Володимир Янів. У своїй урочистій промові він відзначив заслуги Кардинала Йосифа, як організатора Українського Богословського Наукового Товариства і Богословської Академії, редактора їхніх видань, педагога-виховника та дослідника-вченого. Отримавши диплом почесного доктора, Первоієрарх Йосиф відзначив ролю Українського Вільного Університету в українській спільноті в екзилі, назвавши його «духовним центром, що об'єднує розпорошених у цілому світі й утримує їх у готовості працювати для рідної Церкви і рідного народу». Далі він підкреслив, що йому «дуже милий почесний докторат рідного університету — скромнішого й менше відомого в світі, але дуже заслуженого, тим більше, що працю в ньому доводиться виконувати серед дуже важких обставин еміграційного життя».

При університеті існує Інститут Тисячоліття Християнства в Україні, Дослідний Інститут Проблем Національностей, який видає журнал німецькою мовою «*Studien zu Nationalitätenfragen*» і Український Технічно-Економічний Інститут, а також Педагогічний Інститут, в якому вишколюється вчителів для українських шкіл і виховників для молоді. В програму Інституту входять кур-

си з педагогіки, дидактики, методики викладання і поглиблення знання українознавчих предметів. В Інституті студент поєднує традицію з новаторством, щоб згодом стати мостом культурного плюралізму діаспори в шуканні шляхів для спільної дії.

38 років існують при університеті високошкільні курси українознавства. Вони призначені для студентів (європейських і позаєвропейських високих шкіл), які бажають поширити і поглибити свої знання про Україну в її сучасному і минулому. Крім викладів у цій програмі, курсанти мають змогу оглянути в організованих групах пам'ятки Мюнхену. На курсах влаштовуються також розвагові програми, товариські забави, прогулянки в Альпи тощо.

Найбільшою духовою вартістю Українського Вільного Університету є його професори, які є викладачами в університетах різних країн. Такий професорський склад дає студентам не тільки різноманітність у підході і способі викладання, але також в підборі матеріалу. В університеті виробився специфічний підхід до сходознавчих студій, якому характерні всесторонність і широта насвітлення проблем. Сюди входить і українське насвітлення, яке в багатьох випадках доповнює, а то й поширює західноєвропейське насвітлення, а також і американське. Професори, перебуваючи на викладах, широко обмінюються поміж собою поглядами, шукаючи найкращого підходу в складенні окремих курсів, зокрема щодо їх якості й усучаснення. Це має великий вплив на студентів, які прибувають на виклади до університету з різних країн поселення, а останньо з України, Польщі, Чехо-Словаччини. Вони тут не тільки знайомляться і дружать, але в дискусіях також обмінюються поглядами, шукаючи найкращих розв'язок та найуспішнішої можливості, як прислужитися українському народові на його сьогоднішньому етапі розвитку.

Український Вільний Університет, почавши з празьких часів, завжди підтримував зв'язки з міжнародним науковим світом. Це продовжується і зараз у формі співпраці з різними німецькими й австрійськими університетами, а також з Сорбонським університетом у Парижі. В останньому, напр., у межах цієї співпраці, видано наукову працю про Григорія Сковороду французькою мовою. У недавньому минулому, використовуючи академічний досвід інших університетів, Український Вільний Університет співпрацював з американськими університетами в межах Мічигенського й Тексаського проектів, за якими студенти згаданих університетів мали змогу студіювати в Українському Вільному Університеті, одержуючи тут відповідні університетські кредити.

Під час празького періоду Український Вільний Університет мав 11 ректорів, з яких найбільш видатними були: перший ректор

д-р Олександр Колесса, почесний професор катедри української мови і літератури, д-р медицини Іван Горбачевський (був двічі ректором в 1923-1924 і 1931-1935 роках), почесний професор органічної хемії. У минулому професор Горбачевський був кілька разів деканом медичного факультету, а в 1912-1913 роках ректором Карлового університету в Празі. Австрійський уряд відзначив його немалим числом почесей: його йменували членом Краєвої Ради Здоров'я, членом Палати Панів і в 1917 році — першим міністром здоров'я Австрії. Він учений світового масштабу. Крім своїх загальнопризнаних винаходів, проф. Горбачевський склав цінні високошкільні підручники з хемії і фізіологічної хемії, видані українською і чеською мовами, та був піонером у розробленні української хемічної термінології. До цього періоду належить також о. д-р Августин Волошин, почесний професор педагогіки та колишній президент Карпатської України. У мюнхенському періоді досі було вісім ректорів. Великі заслуги для університету має д-р Іван Мірчук, професор філософії і історії культури. Він був ректором у найтрудніший повоєнний час, коли університет перенесено з Праги до Мюнхену і коли приходилося його реорганізувати. 16 вересня 1950 року університет отримав офіційне визнання від Баварського Державного Міністерства Освіти й Віровизнань. 29 вересня цього ж року на Загальних Зборах Професорської Ради прийнято зміни до статуту Українського Вільного Університету. Ці зміни 28 липня 1951 року затвердило Баварське Державне Міністерство Освіти й Віровизнань. Велику роботу в цей трудний період зробив також ректор Юрій Панейко. Відзначити треба також роботу ректора Юрія Бойка, який завів аудиторне навчання в університеті та ввів чимало змін в структуру праці університету. Проте до найбільш заслужених ректорів не тільки мюнхенського періоду, але від заснування університету, належить проф. Володимир Янів. Він виконував обов'язки ректора від 1968 до 1986 років. На цьому відповідальному становищі ректорові Яневу приходилося нелегко, зокрема, коли станула справа визнання Українського Вільного Університету при введенні нового Баварського Високошкільного Закону. Але й тут при співпраці видатних професорів університету, він домогся цього визнання на підставі окремої Новели до згаданого закону, що була схвалена 28 червня 1978 року. Почавши з 1983 року проф. В. Янів став членом відомої міжнародної університетської асоціації International Association of University Presidents. Треба сказати, що в 1990 році згадки про Український Вільний Університет були вже в 11 німецьких і світових довідниках. Як ректор, проф. В. Янів багато уваги присвятив видавничій справі університету, виконуючи обов'язки редактора різних серійних видань. Велику роботу провів

він також у підготові наукових кадрів. Багато вчителів, викладачів вищої школи та наукових працівників з вдячністю називають себе сьогодні учнями професора Володимира Янева. При фінансовій допомозі Кардинала Йосифа Сліпого, ректор В. Янів зумів придбати власний будинок для університету. За час його ректорства постали Фундації УВУ в США, в Канаді та заіснувало Канадське Товариство Приятелів УВУ.

Український Вільний Університет, крім своєї централі в Мюнхені, має ще три делегатури, а саме: в Франції, США та в Канаді.

Протягом останніх 70 років Українському Вільному Університетові приходилося нелегко. Це були роки постійних змагань за офіційне визнання, фінанси та за студентів. Змагання це проходило від самого початку існування університету, бо така, здається, вже доля всяких екзильних наукових інституцій. Проте університет, як та незнищима твердиня, витримав усі удари й сьогодні зустрічає свої роковини як сильна і добре організована інституція, готова приймати студентів з України, Польщі, Чехо-Словаччини та з інших країн, що ще недавно були сателітами Советського Союзу.

У ці знаменні роковини хочемо побажати Українському Вільному Університетові: 1) дальших наукових, викладацьких, видавничих і організаційних звершень; 2) всесторонньої допомоги, підтримки та репрезентації назовні з боку його градуантів — магістрів і докторів; 3) розуміння і всесторонньої підтримки з боку українського діаспорного громадянства; 4) збільшення дотацій з боку німецького уряду, як вияв кращого розуміння аспірацій українського народу до державности; 5) доброго і наскрізь академічно вишколеного проводу; 6) відданих студентів, що хочуть здобувати знання, маючи глибоке почуття відданости справі свого народу та бажання всесторонньої співпраці.

Підсумовуючи, хочемо сказати, що Український Вільний Університет треба оцінювати не тільки з боку української науки, а також з боку усього українського життя та української визвольної боротьби. Університет створила краща частина українського суспільства — його політична еміграція. Університет протягом років став поважним осередком, з якого українські професори пішли вчити до чеських, німецьких і інших університетів, пішли організувати наукові інститути в Берліні та в Варшаві, а після Другої світової війни пішли на академічну працю до американських, канадських і австралійських університетів. Український Вільний Університет виконав своє важливе завдання з честю для української нації, виховавши тисячі української молоді, сотні молодих журналістів, учителів і професорів, що гідно продовжують

його традиції. Він став школою державного будівництва і справжньої демократії. Став українською кузницею характерів, де молоді люди вчаться правди і тільки правди. Український Вільний Університет — це штаб української визвольної духової боротьби та символ надії і майбутньої перемоги.

Український Вільний Університет має також історичне значення для європейської і світової науки, бо це перший університет, який підніс прапор боротьби проти московського поневолення духу, проти фальшування правди. Він розпочав боротьбу за вільне слово, вільну думку, вільну дискусію в ім'я наукової правди.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й роз'яснює всі суспільно-політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайти в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

Іван ЩЕРБА
Ліліяна ЯРЕМКЕВИЧ

ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З НАДСЯННЯ В 1944-1947 рр. У СПОГАДАХ САМИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Надсяння — територія, що розташована вздовж річки Сян, ще з княжих часів належала до Київської Руси, згодом до Галицько-Волинського князівства. З 1340 року попадає в склад Польщі, відтак в склад Австро-Угорської монархії, після Першої світової війни знову ввійшла в склад Польщі, а по утворенню нової карти Європи після Другої світової війни опинилася за лінією Керзона знову у складі Польщі. Це багаті землі, на яких споконвічно жили і трудилися українці. Та не судилося їм за велінням долі залишитися там назавжди. За угодою, яка була укладена між Комітетом Національного Визволення Польщі та тогочасним урядом УРСР 9 вересня 1944 р., українське населення повинно було бути переселене з території Польщі на територію УРСР. За названою угодою переселення повинно було здійснюватися виключно на добровільних засадах. На жаль, цей пункт угоди був порушений, зокрема з польської сторони, і часто ці порушення мали насильницький характер, а подекуди супроводжувались навіть терором та спричинили численні людські жертви. При Львівській історико-просвітницькій організації «Меморіал» створено комісію з вивчення обставин українсько-польських переселень в післявоєнний період, яка провела пресове анкетування переселенців з Надсяння. Про те, що вони були примусово виселені з докорінно рідних земель Надсяння, ствердили 72% опитаних. Найвищого апогею насильницькі виселення досягли в 1945 році (про це вказали в анкетах 44.5% опитаних переселенців) і в 1946-му — 30%. Перевозили переселенців з рідних місць в антисанітарних умовах. Це підтверджують результати соціологічного дослідження: 96% переселенців стверджують про антисанітарні умови переїзду.

Опитані люди в основному середнього і старшого віку. Але найбільш активними виявилися 60-70-річні. Їх — 51.2%. Вони, крім анкет, надіслали нам листи-спогади, які стверджують історичну правду про ці трагічні події. Надамо їм слово. Ось як згадує своє переселення Г. М. Онишко: «В нашому селі Стебенець Перемиського повіту було 150 дворів, з них 7 поляків, 10 євреїв, а всі решта українці, були виселені 5 вересня 1945 р. Перед цим

польські власті ще сказали здати зерно, хто здасть — той буде 'обивателем Польщі' і залишиться. Люди зібрали все зернятко і звезли до читальні. А новий урожай ще був не обмолочений в сто-долах. Після обіду в село приїхала польська армія, оточили село і сказали до 10 хвилин зібратися і виїхати. Що могли, взяли на віз — одяг, взуття, перини, решту майна залишили. Тато тягнув віз, а ми пхали, бо коня нам вкрали під час одної 'акції' (в 1945 р. польська армія і поліція весь час проводили акції, під час яких грабували і вбивали людей, третя частина села згоріла). Доїхали до станції Медика, там два тижні стояли під відкритим небом, чекали на вагони, не мали що їсти. Потім погрузили в товарні вагони нас і худобу і майно і повезли на Україну» (Н-086).

А ще інший спогад. Помайда Василь Степанович із с. Кречків Перемишльського повіту: «Були гарні вересневі дні 1945 р. Школа не працювала, двері були чомусь закриті. Мені було 10 років. Батьки привчали пасти корів. Хоча ранком була неохота підніматися разом із сонцем і роси холодні допікали, но зате на душі радощів було безмеж. Не пам'ятаю, який то день був у тижні, но добре пам'ятаю цей останній день мого дитинства на рідній землі. Корів, як правило, зранку пасли приблизно три-чотири години. Трави були буйні, і корови встигали напасти за цей короткий час. Коли гнали корів до села, то побачили щось неймовірне. Кругом крики, шум і плач. В нашому дворі я побачив польських 'жовнірів' — так у нас називали солдатів польської армії. Вони викрикували і забивали вікна дошками навхрест. Добре закарбувались мені слова одного вояка, який кричав: 'Хцеш, кабане, України? Там маш на всходзе Україну, марш з землі польськей'. Нас силоміць повиганяли з хати, не дозволили навіть хліб витягнути з печі (мама завжди один раз в тиждень пекла хліб). У нас були дві корови, п'ятимісячне теля, кури, кролі. Біля хати був великий город і сад. Хата нова, побудована перед війною. Батькові дозволили взяти дві корови і решту, що можна було взяти на плечі. Батько мій був стельмахом і робив людям вози і всякий реманент для побуту. Він запряг корів в ярма до двоколісного візка, на якому з городу звозили овочі, і так нас гнали циганським табором до містечка Бірча, в якому нас тримали під відкритим небом цілий тиждень. Із табору нас нікого не випускали, а основне — ввечір і вночі не дозволили палити вогонь. І так після тижневої стоянки нас табором погнали до кордону.

В мене ноги були в струпах, бо пішки пройшов увесь шлях від рідного села Кречків, в якому жили одні українці, аж до села Медениця Дрогобицької області. Під час нашої стоянки в місті Бірча моя мама однієї ночі вирвалася із табору і пішла пішки до рідного села, щоби дещо прихопити собі хоча з продуктів, то побачила

лише згарище: з цілого села залишилися одна старенька хатина під лісом, церква і школа, а решта все догоряло. Птиця, кролі і телята і так далі — все бродило по городах. Отже, вернулась до нас з нічим. . .» (Н-063).

А ось як згадує ці трагічні події Фещур Володимир Олександрович: «Прочитавши анкету 'Меморіялу', вирішив написати, що знаю про події переселення українців із їх споконвічних земель, про ту політику геноциду до нашої національності. В 1989 році я був на місцях, де проходили події 'мудрої' післявоєнної політики 'розуму і чести епохи', в м. Лежайську і селі Піскоровичі, що знаходиться коло ріки Сян.

В селі Піскоровичі на цвинтарі стоїть багато пам'ятників жертвам бандитизму поляків, де поховано по 5-10 чоловік, а на одній могилі напис, що тут заховано 386 українців, знищених в 1945 році. Пам'ятник поставлений українцями Канади. А скільки пішло людей рікою Сян, яких чекали озброєні бандити коло переправи м. Лежайськ, що верталися додому з Німеччини і других місць. Ріка Сян була червона від людської крові.

В селі Піскоровичі в школу були зібрані люди для переселення. На вечір охорона з НКВД була відізнана в Ярослав, а ополчення в 10 тисяч поляків під керівництвом поляка під кличками «Волиняка» і «Кудлатого» оточило всі села по ріці Сян і зробило кінцеву акцію. Про решту сіл не маю відомостей, а пишу лише про Піскоровичі тому, що там були вбиті мої мами сестра і брат, Базилевичі Михайліна і Павло (Михайліна була вдова, а Павло втікаючи на полі коло села, ворони декілька днів клювали його тіло). Люди збилися на другому поверсі школи так тісно, що потім трупи не можна було витягнути. Все це було спресовано, а стріляли їх знизу з першого поверху з автоматів. Кров текла по стінах, і перший поверх був залитий кров'ю».

Ще один лист-спогад. «Я переселенка з Польщі, с. П'яткова, р-н Бірча — Перемишль, — пише Брегін Євстахія Григорівна. — Мені було 9 років, як нас переселяли, але дещо запам'ятала. Особливо запам'яталося тривожне життя, як нас, українців, поляки мордували нізащо. Польські банди нападали на українські села, різали, мучили українців, забирали все, що попадало їм до рук. Ми лишились голі й босі. Літом то ще півбди, бо ночували по лісах, а прийшла зима — не будеш в лісі сидіти в снігах на морозі. В лютому місяці 1945 р. як напала банда на село, то думали, що буде кінець усім, але, слава Богу, не всім, а 32 невинно замордували. А другий раз у серпні, тоді люди, хто міг, повтікали в ліси, а банда скаженіла в селі, пів села спалили до 10 години, бо приїхало польське військо і банда змушена була відійти. Прийде до хати,

на будь-яку річ покаже: 'Що то ест?', повість до дітей 'мув по польські' і прикладом по голові, де попало.

Скликали збори. Довго ті збори були. Як розійшлися, всі плакали, бо вирішили переселити всіх українців. Люди не згодні були. То як? З діда-прадіда всі на місці працювали, обжилися, а тепер їдь хто-зна куди? Збори робили 5 разів. Нарешті насильно виселили в серпні місяці. Що візьмеш? В кого був кінь, то ще щонебудь можна було взяти, а коли коня забрали поляки. . . Приїхав поляк нас із сусідкою забрати, став і заламав руки. Каже: 'Як можна їхати?' Все лишається на ліжках, на стінах, буквально все лишається, заходь і живи. Свиня, гуси, кури, січкаря, жорна, плуг, борони, стодола, повна снопів (позволили снопи з поля), сад, одних яблунь 45, а груші, сливи, черешні, вишні. . . Я дивувалась, чого мама день і ніч плакала. То можна було розрив серця дістати від такого життя, а тато зробився мовчазним. 14 серпня ми виїхали з села, а приїхали в Тернопільську область, Струсівський р-н, с. Лошнів 14 жовтня. Два місяці в дорозі, ні випрати, ні зварити, голодні, брудні. . . »

Кожний лист-спогад відкриває жакливі сторінки знущань і терору над українцями Надсяння під час акції переселення. Ось які трагічні події відбувалися в селі Павлокома. Про них пише колишня жителька цього села Троян М. М.: «Село Павлокома знаходиться між Перемишлем і Сяноком. Село було заселене переважно українцями, але тут жило також близько 200 душ поляків та 2 родини євреїв. Жили всі в злагоді, незалежно від національності.

Коли німці вступилися під натиском Червоної Армії в 1944 р., у село ввійшли червоноармійці і почали забирати молодих новобранців на фронт. Радянські старшини, які вишколювали молодих солдатів, жили по хатах. Фронт зупинився на кілька місяців. До села час від часу навідувалася польська поліція із містечка Динів, але не докучала нікому, очевидно боялася червоноармійців.

В середині січня 1945 року Червона Армія почала дальший наступ і всі солдати полишили село. Польська банда почала активізуватися: 22 лютого 1945 р. польська поліція забрала 17 чоловіків до тюрми в м. Березів. Забрали всіх, кого застали в хаті, забрали і мого чоловіка Трояна Антона Андрійовича. Всіх закладників невдовзі випустили, кожного дня по одному. Всі вони так і не дійшли до села: пропали по дорозі.

З 23 лютого в село кожний день почали з'являтися з навколишніх польських сіл озброєні бандити в цивільному. Коли кого побачили в хаті — стріляли, грабували майно. Люди вдень ховалися

по криївках, ввечері та ночами готували собі їжу та годували худобу. Про якийсь самозахист не було й мови, бо ніхто не мав навіть мисливської рушниці.

1 березня багато людей з дітьми перебралися жити до церкви, вони була мурована, міцна і досить велика. З березня, в суботу, люди побачили польських бандитів, які полями прямували зі всіх сторін до села, йшли пішки і їхали возами. Люди, які не мали добрих криївок, поспішили до церкви і закрили двері. Вони стояли внизу, а також на хорах.

Бандити виламали бічні двері і ввірвалися досередини. З хорів люди походили, бо боялися, щоб їх не поскидали вниз на кам'яну підлогу. Священик о. Лемцьо в той час відправляв службу Богу. Люди лежали на підлозі. Священик сповідав лежачих, при чому говорив: 'Люди, вони теж християни, прецінь не будуть нас вбивати'. Бандити схопили чашу з рук священика і кинули її на підлогу. О. Лемця забрали. Надворі обкрутили його колючим дротом, прив'язали коневі до хвоста і так ганяли по полі, поки жертва не скінчилася.

Відтак взялися до людей. Наперед казали всім перейти на ліву сторону церкви. Тоді по кільканадцять чоловік забирали в захристію. Там їх роздягали, роззували, що було краще — забирали собі, при чому дуже сварилися між собою. Напівроздягнених вертали до церкви, ставили по четверо, коли набирали групу від дверей до іконостасу, відправляли через царські ворота, через захристію надвір. Від церкви до цвинтаря було приблизно 300 метрів. У церкві чулися недовзі перервисті кулеметні черги. Так сортували і стріляли цілий день.

Жінок з дітьми (хлопчиками до 7 років і дівчатами до 10 років) ставили на праву сторону церкви. Невдовзі лише вони zostалися в церкві. Сонце вже майже зайшло, в цей день було досить холодно. Бандити почали виводити з церкви цю групу, казали ставати в колону по чотири. Під охороною 20 бандитів ми рушили селом в сторону лісу на с. Дилягову. Повсюди валялися трупи, двері в хатах відімкнено, коней, корів чи інших тварин не чути, лише зрідка гавкали собаки. Одна жінка, на прізвище Видра, не могла йти з дитиною. Бандит її застрелив, а маленьку дитину вдарив прикладом кріса і вона провалилася в якусь яму.

Поляки довели нас на третє село на якусь лісову поляну (було ніч) і там залишили. Вони сказали: 'Ідіть за Збруч, і ніде не зупиняйтесь!' Коли вони нас полишили, ми почали несамовито кричати в лісі з розпачу. Десять за дві години нас почули в ближчому селі, вартівники його з острахом підійшли до нас, і, довідавшись, в чому справа, забрали з дітьми в село. Там трохи обігріли і нагодували.

В селі Павлокома загинуло від рук польських бандитів 365 невинних людей, 133 родини. 1-3 березня 1945 р.».

І так, що не спогад, то кожний розкаже про трагічні хвилини часів виселення. «Ми не переселенці, ми вигнанці, — пише в своїх спогадах Боцуль Михайло Йосипович. — Пам'ятаю: осіннього вересневого ранку в наше село Нагірчани, що належало до Сливниці, яка віддалена 10 км від Перемишля по шляху на Бірче-Сянік, ввійшла значна група польських солдат. Пройшовши селом, залишили в кожному господарстві по двох військових, які в кожній українській хаті, в тому числі і в нашій, скомандували: 'За 20 минут жеби вас тутай не било!' В селі здійснився крик, зойк, плач. Транспорту нам ніхто ніякого не дав. Хто мав коней, той зложив собі, що міг, на віз і поїхав на станцію Бакунчинці в Перемишлі. А хто не мав коней, той брав клунок на себе, на дітей, корову на шнурок і, вигнаний посіпаками, чвалав пішки на станцію, залишивши все в хатині, в stodолі і на полі. Назад вже дороги не було. . .

А ми зібрали свою коняку — одну, що мали, запрягли віз, зложили дітлахів, постіль, деякі необхідні речі, продукти, я забрав корову за шнурок, з мамою босяком поплелися з рідного села, обливаючись гіркими сльозами, в напрямі Перемишля. Серце розривалося з болю, гнів і жаль стискали груди. Ми покидали село, раз-у-раз оглядалися, як воно зникло з наших очей. Ми прибули на станцію Бакунчинці в Перемишлі, і більше з нас ніхто до села не вертався, бо поліція і солдати не пускали нас. А все наше майно в хаті, в stodолі і на полі залишилося без жодної оплати. . .»

Читаємо ще один лист-спогад, і ще одна трагічна доля жінки: «Я, Жук Осипа Василівна, хочу Вам коротко описати, як відбувалося наше переселення.

Нас переселили з міста Перемишля, де ми проживали по вул. Словацькій 36, 5 листопада 1945 р. Там ми залишили гарну квартиру (три кімнати, кухня), город.

Тут нас 'скинули' на вокзалі, як худобу, і ніхто не підійшов і не запитався, чого ви приїхали. Мерзли, голодні були. Мама знайшла приватну кімнатку, і нас там жило 4 чоловік. Одним словом, жили ми в великій нужді.

Пізніше я знайшла собі роботу по спеціальності — медсестрою. Але довго я не працювала, бо мене арештували за підпільну роботу. Засудили на 25 років і вивезли в Норильськ.

В 1953 р., після смерті Сталіна, мене, як організатора забастовки, вивозять у Володимирську тюрму, де мене ще додатково засуджують на 10 років. В сумі — 35 років. У Володимирській тюр-

мі я була рік, потім мене вивезли у Мордовію. В 1956 р., коли всіх звільняли, мене звільнили в останню чергу.

Зараз я — пенсіонерка. Лежу прикута до ліжка, всіма забута, ніхто мене не згадує. Тепер такий час, що хотілося би пожити, щось побачити. Але хіба бачу події, що розгортаються, по телевізору» (Н-113).

У спогадах про переселення вчителька Мороз Г. С. пише:

«До переселення ми жили в передмісті Перемишля с. Вовче, яке пізніше стало приєднаним до Перемишля, перейменоване на Садову вулицю. Це було дуже красиве село на березі Сяну, все в чудових садах і з дуже родючою землею, в селі жили майже всі українці. Кругом Перемишля було багато українських сіл, та й в самому Перемишлі жило багато українців, української інтелігенції.

Літом 1945 року всім українцям в обов'язковому порядку було запропоновано покинути рідні прадідівські землі, рідну хату і переселитися на територію Української РСР. Дуже не хотіли наші люди покидати рідні місця, могили своїх предків і переселятися на чужину. Ні просьби, ні благання і плач не помагали.

Проте протягом літа 1945 року по українських селах стали проходити ночами страшні погроми, наших українців били, вбивали, різали, грабували, після цього села спалювали. Часто вночі палали заграви. Тоді всі чоловіки і молоді хлопці села на ніч створювали патрулі, озброювались палицями, вилами, косами і чергувала так цілу ніч, оберігаючи дітей і жінок, свою рідну хату від польських бандитів. Я пам'ятаю, як кожную ніч ми з сестрою і мамою ночували на горіщі ціле літо. Люди в хатах боялися ночувати. Одного ранку ми дізналися, як бандити побили і пограбували декількох односельчан, в тому числі і наших сусідів.

Після цього майже все село, вимучене морально і фізично, на сході вирішило переселитися на територію УРСР, ближче до кордону, щоб колись повернутись. Вирішили всі їхати і триматися разом.

Лише деякі українці з мішаних з поляками родин міняли українську національність на польську, міняли й свою рідну українську мову на польську. Цих людей теж відправляли, але на Західні, так звані 'німецькі території' Польщі. Вони теж змушені були виїхати, щоб про них ніхто не знав. Пізніше, вже через багато років, коли вони повернулися, то їхніх будинків не віддали, мусили собі або будувати, або купувати.

Таким чином залишилася більша частина і моєї родини, але мій батько, будучи дуже чесною і порядною людиною, талановитим

майстром-робітником — комуністом, нізащо не хотів міняти ні мови, ні національності, ні віри, симпатизував радянському ладу, вірив у чесність і справедливість його, вирішив поїхати на Велику Україну. Так, у жовтні 1945 року ми переїхали на територію УССР.

В яких умовах відбувався переїзд? В дуже важких. Для переїзду на 4 сім'ї давали 1 вагон-товарняк, в якому погрузились і люди, і коні та корови, і птиця, фураж і зерно та одяг. Більше нічого не можна було взяти. Що можна взяти сім'ям 4-х господарів у один вагон? Два тижні до переїзду ми жили на станції, чекаючи, коли подадуть вагони, щоб погрузитися, цілий місяць нас возили від станції до станції: не хотіли приймати переселенців, яких було дуже багато.

Нарешті, об'їздивши ряд містечок Львівщини, ми зупинились у м. Рудках, хоч зареєструвалися переїхати до Львова. Коли ми приїхали, то почалися справжні митарства нашої сім'ї. Вже в до-розі фураж худобі закінчився, в Рудках нам дали одну стару хату без вікон і дверей, без підлоги, на 4 сім'ї.

А тут на порозі зима. Так, проживши два місяці, ми потім переселились в інший будинок і жили з поляком-господарем Война-ровським, який був у Рудках ковалем. Батько став працювати з ним у кузні разом. Весною господар-поляк виїхав до Польщі. А через два роки і він, і мій батько — майже всі мужчини-пересе-ленці загинули. Більшість — від голоду. Вони були чесні, працю-виті люди, які дуже любили землю, любили на ній працювати.

Під час колективізації в людей забрали зимою все зерно, не ли-шили навіть кілограма. Ніякі просьби, мольби не помагали. До весни вони слухли з голоду й померли. Це більшість наших одно-сельчан. Мій батько теж трагічно загинув 1948 року, проклявши ката народу Сталіна.

Мати лишилась вдовою з дітьми в чужому для неї краї, без ро-дини, без допомоги. До кінця своїх днів мати дуже хотіла повер-нутись додому, але і їй не судилось.

А я вже тут виросла, закінчила Львівський університет, фізич-ний факультет, тут чоловік і діти виросли, закінчили школу, син — політехнічний, дочка Оксана теж закінчила університет і пра-цює в ньому. І могили батька і матері тут. Проте мене і сестру мою дуже ваблять рідні серцю місця Перемишль, Надсяння, Яро-слав. Там живуть мої брат, сестри, племінники, а найбільше мила рідна земля мого дитинства. Чи сповняться колись мої мрії, щоб можна було вільно купити білет у Львові і поїхати на свята чи на неділю просто в гості до родини, до рідної землі, щоб їй поклонитися, поцілувати її, рідну? О, коли б це збулося!»

Ось що пише про переселення Огризло М. С.:

«Жили ми в невеличкому гарному містечку Любачів. Хоч жилося важко, але спокійно. . . В пам'яті назавжди залишиться той травневий ранок. Прийшли озброєні польські жовніри і закричали, щоб за дві години і духу нашого не було в хаті. Мама запрягла конячину і що могла за дві години позбирати, те й кинула на підводу, прив'язала корову, на руки взяла мого брата (йому було 2 місяці), і так ми поїхали на залізничну станцію, що була від нашої оселі за якихось 200-300 метрів.

Там, оточені жовнірами, під відкритим небом, ми жили до двох тижнів. Чекали ешелона. Бачили ми з подвір'я хати — люди розтягують різні речі, все наше добро.

У вагон нас буквально напхали разом із худобою. Їхали ми кілька днів. І хоч у нас було направлення у Львівську область, нас завезли в Тернопільщину. Скинули серед поля. І так збулися наші 'заповітні мрії'.

Не пам'ятаю, скільки часу так ми горювали на полі. (Жаль, що немає в живих ні тата, ні мами, ні чоловіка, щоб детально розповісти).

Потім з навколишніх сіл Підволочиського району люди почали нас всіх забирати до себе. Жили переселенці в клунях, хлівах, а ми — в хаті, бо в брата почалося двостороннє запалення легень і тато з туберкульозом кисти. Добрі люди доглядали брата, як рідного, і виходили його.

В цей час у Брюховичах вже жили наші знайомі, і вони запросили нас до себе. З величезними труднощами і дорогою ціною нам вдалося приїхати до Брюхович. Тут хтось сказав у сільраді, що тато закінчив гімназію, і його взяли працювати секретарем.

Але працював недовго, хвороба прогресувала, а ще й нас обікрали. Забрали навіть спечений напередодні хліб. Тато помер на 47-у році життя. Ми лишилися втрьох без найменших засобів до життя. Почалося жалюгідне існування, голодне і холодне, без жодної опіки уряду. Мама до смерті не мала жодного карбованця пенсії. Та це вже не має прямого відношення до вивозу і тому закінчую на цьому свою сповідь.

Ніколи я не була, вірніше не їздила до нашого дому. Це для мене було б дуже важко. І тому не хочу, а їхати гостем на свою батьківщину не можу. Навіть ті, хто залишився в Любачеві, не признаються, що вони українці.

Постійно бачиться мені наша хата, садок, голуба стрічка Любачівки і зелені левади над рікою, де пройшло моє дитинство».

Читаємо ще один лист-спогад: «. . .Пише до Вас жителька с. Дерезичі, Дрогобицького району, Чучко Ірина Петрівна.

Мої батьки, Чучко Петро Михайлович і Чучко Емілія Іванівна, жили в с. Клюковичі, зразу за Нижанковичами на Перемищині. Жили, як на той час, досить непогано. Мали щось коло 5 моргів землі, муровану хату і стайню, тримали дві корови. Був один син, мій старший брат.

Коли почалася Друга світова війна, кордон пройшов по річці Сян і їхнє село було в складі СРСР. Після 1945 року границя пройшла зразу за Нижанковичами і село увійшло до складу Польщі.

Почалися переселення. Батько ніяк не хотів їхати, бо думав, що границю ще раз перенесуть на Сян, та й кому хотілося кидати все і їхати невідомо куди.

Але настав 1947 рік. Прийшли поляки (це було в травні) і сказали забиратися. Дали підводу і забирай, що хочеш, за тих пару годин. Батьки, правда, не дуже переживали, бо в хаті лишалися ще батькова мати і сестра, думали, що все, що є в хаті, збережеться.

Але їх за пару днів також вивезли, не дивлячись на те, що батькова мати була тяжко хвора і зовсім не вставала з ліжка. Її погрузили на підводу і разом з дочкою відвезли за Перемишль. Там їх продержали щось зо 2 тижні, а потім відпустили додому. Бабуся в скорому часі померла. Все, що було в хаті, за цей час було розграбоване, лишилися голі стіни.

А батьків із сином повезли на захід, на колишню німецьку територію в Щецинське воєводство, повіт Члухов, містечко Бяли-Бур, де в 1948 р. народилася я. Там прожили до 1950 року. Жили там в якомусь будинку, але як свій його не оформили.

А в 1950 р. мама добилася переїзду сюди, на Україну, до свого батька, який проживав у с. Библо, теперішнього Старосамбірського району. Батько від тих всіх переживань захворів і вже ніде не працював, був весь час у лікарні, де й помер. . .»

Отак трагічно закінчувалося переселення українців з Польщі до УРСР. Але не краща доля спіткала і тих, які з тих чи інших причин не переселилися на територію УРСР. Вони за акцією «Вісла» були жорстоко репресовані й паціфіковані на західні й північні землі Польщі, що раніше належали Німеччині, зокрема в Ольштинське, Гданське і Вроцлавське воєводства. Виселяли їх 6 дивізій Війська Польського під командуванням генерала С. Моссора. На збір давалось до 2 год., що не завжди витримувалось, дозволялось брати те, що людина могла встигнути схопити в руки. Тих, які поверталися додому, щоб ще щось захопити із залишеного майна,

кидали в концентраційний табір, створений спеціально для українців на базі колишнього гітлерівського концтабору на терені бувшої філії Авшвіцу в Явожному, де опинилось 3,936 осіб, в тому числі 823 жінок і кілька десятків дітей, а коло 200 осіб в результаті катувань назавжди залишились за колючим дротом. Це був справжній геноцид по відношенню до українського народу. Страшно подумати, що поляки, одного Бога віри з українцями, могли так жорстоко поводитися зі своїми побратимами. Коли дивитись на ці події із відстані 45 років, коли між собою конфліктували два братніх слов'янські народи, не важко побачити в цій ситуації сталінську модель беззаконня, жертвою якої стала й Польща, коли в репресивній сталінській політиці два народи нацьковувались один проти одного й таким чином взаємно винищувались. Сьогодні і уряд ССРСР, і Сенат Республіки Польщі засудили репресії, децю робиться для виправлення заподіяних кривд. Але люди розпорошені, відрізані від своїх коренів, не знають своєї історії, мови, для них втрачені наші звичаї, обряди, народна культура. До недавнього часу ці трагічні сторінки в історії двох народів — українського і польського — замовчувались або висвітлювались однобоко тенденційно. Ми повинні зробити все для того, щоб виправляти помилки і провини наших предків, щоб знаходити тільки те, що їх об'єднує, що їх зближує, гарантує їм справді щирі, братерські стосунки і нормальне людське співжиття.

Автори:

Іван Щерба — голова Комісії з вивчення обставин українсько-польських переселень в післяокупаційний період при Львівській регіональній історико-просвітній організації «Меморіал», член правління товариства «Лемківщина».

Ліліяна Яремкевич — член Комісії з вивчення обставин українсько-польських переселень в післяокупаційний період при Львівській регіональній історико-просвітній організації «Меморіал», член правління товариства «Лемківщина».

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ВІЙНА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ «Я»

I

Розроблений Правописною комісією АН УССР (надалі — Комісія) *новий український правопис*, як видно з преси, не дістав схвалення громадськості.

Постає питання: чому праця колективу мовознавців практично являє собою виробничий брак?

На мою думку, тут є кілька причин.

1. Неправильний підхід Комісії до праці над правописом

Українське мовознавство припинило свій вільний розвиток 1932 року, коли брутальним декретуванням було скасовано правопис, укладений і затверджений 1929 р. Всеукраїнською Академією Наук (надалі — ВУАН). Правопис цей було вироблено на підставі мовної практики народу, зафіксованої у творах класиків літератури, а також у лексикографічних працях Б. Грінченка, Уманця і Спілки (М. Комарова), акад. Д. Яворницького, акад. А. Кримського та інших.

Отже, щоб повернути українському правописові його природне обличчя, працю над новим українським правописом треба починати, взявши за вихідний пункт саме правопис 1929 р. Це не значить, що треба прийняти його цілком. Але *танцювати* треба саме від нього.

Комісія ж почала виробляти новий правопис на підставі правопису 1960 р., котрий на ділі, як і всі правописи після 1932 р., є правописом асиміляційним, спрямованим не на розвиток мови, а на її поступове відмирання і злиття з єдиною загальносоюзною мовою. Нема жодного сумніву, що всякий правопис, який ігнорує працю, пророблену свого часу науковцями ВУАН, не зможе задовольнити потреб українського національного відродження.

Український правопис мусить до кінця використати звукову систему живої мови. Звукові Г належить повернути його природну функцію в мові. Ми маємо писати *Гаммер*, а не *Хаммер*, *Гельсінкі*, а не *Хельсінкі*, *Гофман*, а не *Хофман*. Так само і звук Г має відда-

вати латинський звук G в іншомовних прізвищах і назвах: *Гданськ, Гарібальді, Біг Бен*.

У іншомовних словах — не власних назвах — таких як *делегат, галерія, газон, конгрес, гегемон*, на мою думку, слід писати Г, взявши до уваги, що українці мають тенденцію вимовляти латинське G як Г, а також, щоб відвернути зайві труднощі у щоденній практиці та при вивченні української мови в школах, тобто відвернути небезпеку обернення правопису на *китайську грамоту* для самих українців.

Український правопис має відбивати й іншу традиційну рису української ортографії — передавати грецьку *тету* як Т, а не як Ф: *катедра, Методій, Теофан, Теодосій*. Звукосполученням *ія, ію* слід повернути їхню функцію в мові: *комедіант, патріярх, консиліум*.

Я обмежусь цими прикладами, бо перелік усіх належних змін правопису не входить до даної теми.

2. Недемократична практика укладення правопису

Для того, щоб закон став законом у демократичному суспільстві, його слід виробляти демократично. Як видно із статті Т. Щітківської «Азбучна війна?» («Літературна Україна» 15.8.91), Комісія працювала, відгородившись від громадськості і ігноруючи громадськість, а написавши, що новий правопис схвалено рядом інституцій, які правопису і не бачили, Комісія вдалася до сумнівної практики. Голова Комісії акад. В. Русанівський у статті «Ще одна Азбучна війна?» («Освіта» 18.6.91), стаючи в позу законослухного громадянина, винує опонентів у порушенні правописного закону. Сам же він учинив ще більше правопорушення, використавши авторитет державних органів для реклами неякісної продукції і для маскування іншого правопорушення — ігнорування демократичних засад при виробленні законів, у даному разі — законів правописних. Як це характерно для вчорашнього дня, коли правопорушники і злочинці виступали у ролі правоохоронців!

3. Орієнтація на додаткові реформи правопису у майбутньому

Орієнтація Комісії на те, що за кілька років правопис знову буде мінятися, і практично, і економічно, і психологічно — невинуватана. Така орієнтація — це абсолютне нерозуміння життя. Що-кілька-річні зміни правопису — це дискредитація мови, яку

такі правописи нормують. Правопис мусить бути сталий. Можуть мінятися окремі недороблені деталі правопису, але у своїх ґрунтовних рисах, він має бути незмінний. Під цим оглядом недоцільно виглядає запроваджена Комісією реформа написання іншомовних географічних назв та імен. Я згоден, що назву *Мадрид* українець вимовляє так, як і слова *гібрид*, *набрид*, тобто *Мадрид*. Аналогічно, він вимовляє *Чикаго*, *Бразилія*, *Аргентина*. Але, якщо традиційно ми умовилися писати *Мадрид*, *Чикаго*, то в даному разі розумно пошанувати традицію. Написання цих назв — це умовність, і то умовність, яка не зачіпає нашої національної самобутності. Ми так умовились, так писали клясики, і так ухвалила Всеукраїнська Академія Наук, то нехай збережеться традиція. Зате, ми мусимо наполягати на відродженні тих рис правопису, недотримання яких зачіпає наше національне «Я». Написання *Хельсінкі*, *Хаммер*, *Хофман* зачіпає наше національне «Я», бо воно копіює правопис іншої мови, котра не має звуку Г і не може написати *Гельсінкі*, *Гаммер*, *Гофман*. Ми ж звук Г маємо. Чому ж ми не можемо користуватися цим звуком так, як вимагає логіка, як писали клясики і як ухвалила ВУАН 1929 р.?

Тому, війна за привернення літері Г її природних функцій у мові — це війна за наше національне «Я».

Так само у написанні *Гданськ*, *Гарібальді*, *Біг Бен*, ми використовуємо можливості нашої самобутньої фонетичної системи, яка дозволяє точно відтворювати звучання іншомовних слів. Ми хочемо бути самими собою, а не тими, якими нас хтось хоче зробити.

4. Нерішучість і половинчастість Комісії

Комісія запровадила, поряд із терміном *м'який знак*, термін *знак м'якшення*. Відродження цього терміну цілком закономірне. Термін цей належить до цілого корпусу української термінології, вилученої з ужитку після 1932 р. заради *злиття мов*. Отже, повернення цієї термінології цілком відповідає потребам українського відродження: відродити, воскресити самобутню українську термінологію, якою послуговувались українські вчені й українська наука до сталінського погрому. Якби Комісія рішуче реабілітувала усю репресовану українську термінологію, то я не думаю, що знайшовся б такий українець, який би протестував проти цього.

Комісія ж, крім *знака м'якшення*, не відродила жодного терміну. У новому правописі і далі фігурують *тире* (риска), *інфінітив* (дієйменник), *суфікс* (наросток), *префікс* (приросток).

Запровадивши термін *знак м'якшення*, Комісія не змогла свій

крок належно обґрунтувати. А це обґрунтування дуже просте: відродження нашої самобутньої термінології — це вимога нашого національного «Я». Хай ця термінологія комусь здається недосконалою, але це НАША термінологія, і міняти, чи удосконалювати її ми волиємо самі.

II

Новий правопис родився, але не вдався. Що робити?

Я гадаю, що моволюбна громадськість України мусить створити «Комітет відродження українського правопису». Такий комітет домагатиметься від уряду призначення кваліфікованої правописної комісії без участі спеціалістів, які виявили себе неспроможними реформувати українську ортографію відповідно до вимог національного відродження. «Комітет відродження українського правопису» мусить розробити напрямні засади праці над новим українським правописом. Досі такі напрямні Комісія діставала від антиукраїнської КПУ, і в цьому чи не головна причина невдачі *нового* правопису. Розробка напрямних засад має відбуватися гласно, з участю широкої громадськості.

Свою діяльність моволюбна громадськість не може обмежити лише правописом. Безпосередньо до відродження українського правопису має стосунок і відродження безпідставно вилученої з ужитку української лексики. Наведу приклади:

<i>Вилучена форма</i>	<i>Накинута форма</i>
родзинки	ізіом
оливо	свинець
цина	олово
стоп	сплав
топити (метал)	плавити (метал)
округа	округ
Великий (Малий) Віз	Велика (Мала) Ведмедиця
Чумацький Шлях	Молочний Шлях
живе срібло	ртуть
хорист	півчий
присягатися	клястися
закотистий (комір)	відкладний (комір)

Фахівці різних галузей можуть доповнити цей список. Він нараховує сотні слів. Це наша самобутня лексика, і їй належить повернути права громадянства.

А хіба можна ігнорувати лексику, вироблену за законами українського словотвору і збережену тепер лише на еміграції? Наведу приклади:

<i>Новотвір</i>	<i>Його еквівалент</i>
підсоння	клімат
руханка	зарядка, гімнастичні вправи
прозірки	слайди, діапозитиви
довкілля	навколишнє середовище

Образність і влучність наведеної лексики не підлягає жодним сумнівам. Порівняймо дві назви одної установи:

Міністерство охорони навколишнього середовища
і

Міністерство охорони довкілля.

Яка з наведених двох назв звучить краще?

Ентузіясти-словолюби мусять розшукувати і надавати прав громадянства лексиці, яку фіксує жива мова і яка в наслідок неуважности або в наслідок засилля загальносоюзних форм не потрапила до словників. Наведу приклади:

<i>Жива форма</i>	<i>Її еквівалент</i>
підплачувати	давати хабара, підкупати
винувати	винуватити, винити

Слово *винувати* — слово живе: «Я Вас не виную», «Винуй сам себе». Словник Грінченка його не зафіксував. Зате його фіксує словник Білецького-Носенка. Це з крові й кости українське слово.

Відродження і узаконення питомої української лексики вимагає разом і вилучення з нашої мови — передусім із словників — *словесних динозаврів*, які засмічують і дискредитують мову. Наведу приклади, узяті з «Російсько-українського словника» АН УССР у трьох томах (далі — РУС) та із «Словника української мови» АН УССР в 11 томах (далі — СУМ):

<i>Словесний Динозавр</i>	<i>Нормальна форма</i>
повітряний поцілунок (СУМ)	поцілунок рукою
гостроконечний (СУМ)	шпичастий, шпичакуватий, гострякуватий
кровоссальна комаха (СУМ)	кровопивча комаха
болезаспокійливий (СУМ і РУС)	протибольовий
наплювацьке (ставлення) (СУМ і РУС)	нехлюйське або свинське (ставлення)
співумисник (СУМ і РУС)	співучасник
лихоманити (СУМ)	морозити, трусити, тіпати

Словесні динозаври — це лексика живцем здерта з російських форм. Своєю гібридною неоковирністю й невідповідністю духові

української мови *динозаври* лише дискредитують тих фахівців, які такі форми вживають.

Згадуючи лексику, не можна поминути і наголосових перекручень, якими рясніють наші словники. Наведу приклади:

<i>Український природний наголос</i>	<i>Перекручений наголос</i>
пОдушка	подУшка (СУМ і РУС)
ОбшИвка (комір)	обшИвка (СУМ)
зАгадка	зАгАдка (СУМ і РУС)
моє повАжання!	моє поважАння! (СУМ)
прИнос	принОс (СУМ)

Цей список можна писати й писати.

Лексичні проблеми виходять за межі власне правописних клопотів. Проте одні й другі тісно між собою пов'язані. Уболівання за самотутність української мови вимагає уваги і до лексичних проблем.

Отже, роботи на ниві мовної культури — непочатий край. І що менше на ній буде безхребетних пристосуванців, а більше щирих робotarів, то рясніші на цій ниві будуть жнива.

Чи Ви вже вирівняли передплату «В.Ш.» на 1992 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 45-річчя! Допмагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

Неллі КОРНІЄНКО

КУЛЬТУРА: ПЕРЕХОДОВА ДОБА І НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

Постановка проблеми

Культура — це певна матеріальна і духовна цілість, яка системно упорядкована відносно людини і суспільства, здатна до самоорганізації та саморегулювання і має як головний структуротвірний момент — якості дифузної системи.

Вся діяльність культури розподіляється так чи інакше між двома найбільш енергетичними її функціями — діагностичною та прогностичною. Саме вони й цікавитимуть мене надалі. Виразність цих функцій найбільше наявна в культурі художній. Мої думки спираються в першу чергу на цю культурну систему.

Отже, ми — на етапі переходу від м'якої антиколоніальної за своєю суттю революції до державної незалежності України. Розпад імперії і тоталітарної системи, що збігся з глибинною кризою всієї євразійської цивілізації, надає сучасному етапові характерного аранжування.

Відомо, що у переходову добу культура поводить себе доволі несподівано. Вона стає більш чутливою до будь-яких «експериментів» із суспільством. Посилюється її здатність до прогнозування. Накопичені нею цінності, які чекають свого часу, культура саме в такі історичні години виймає із своїх засіків (іноді — із башт слонової кости, які несправедливо скомпромітовано), щоб перевірити на міцність, а суспільство — на готовність їх сприйняти. В такі періоди культура різко підсилює внутрі себе захисні по відношенню до суспільства механізми. Вона бере на себе завдання адаптації суспільства до ситуації екстремі, завдання його схоронності. Своєю поведінкою культура «підказує», на які саме цінності суспільству треба звернути увагу. Так, Леся Українка в один із таких моментів пише драму «У пущі» і вводить з нею у суспільство своєрідну цінність-індикатор, примушуючи суспільство виявити готовність чи неготовність відреагувати на питання: що більш значитиме — особистість, творчість, вірність своєму призначенню чи корисний конформізм, що призводить, особливо в часи руїни, до швидкого виграшу. Ще один приклад. Перша інтерпретація п'єси «Царь Феодор Иоаннович» у МХТ вводила у суспільство

цінність-індикатор: чи корисна у структурах влади людина художньої вдачі з відверто християнськими нахилами. А саме таким був у своїй версії царя Федора його перший виконавець — Москвін.

У першому випадку суспільству пропонувалась версія про загрозу, що несе в собі зміна вір, вірувань. У другому — індикатор виявляв у навколишній дійсності критичну масу ідеалізму та тугу за інтелігентом на троні, за ствердженням біблійного «не вбий», явно передбачаючи чи передчуваючи близьку трагедію.

Ми завжди були свідомі того, що держава жорстоко реґляментує культуру і занадто довго вважали її за похідну від суспільства та держави і їй підпорядковану. Зараз абсолютно ясно, що культура володіє незалежно, підкреслюю — *незалежно від типу держави* — тоталітарної, демократичної — серйозним ступенем автономії. Досі на цю її особливість фактично уваги не звертали. Але саме вона нас у першу чергу і цікавить.

Отже, ми — усередині екстремі під назвою «переходова доба до незалежності». Я хочу запропонувати *концепцію культури як виживання, як гаранту незалежності національної держави*.

В межах ліберального сценарія та враховуючи все досі сказане, я бачу взаємини культури і держави на теперішньому етапі національно-визвольної революції таким чином:

— В першу чергу сама культура мусить змінити свою головну орієнтацію — з культури обложеної країни, що постійно жде загрози ззовні, — стати культурою свободи, культурою відкритою.

— Спільнота ж за допомогою культури мусить змінити ієрархію цінностей в собі. Це тим більше важливо, що й досі наше суспільство залишається тотожним державі, воно співало з нею. Це рідкісний монстр і не виключено, що єдиний у всесвітній цивілізації. Та ось надійшли часи, коли держава і суспільство — сіямські близнюки — повинні розлучитись, відсторонитись. Тут дифузні можливості культури незамінні. Держава, що витіснила собою суспільство, продовжує нести в собі велику загрозу — вона може, якщо її не «відлучити» від суспільства, внести в нові структури, що лишень будуються, архаїзовані «заготівки» минулого, не давши добудувати нову незалежність. Держава має посісти місце кесаря, не більше.

Крім операції по розімкненню сіямських близнюків — держави і суспільства, наступною справою стає робота культури по створенню «*екологічного суспільства*». У даному випадку під «екологічним суспільством» я розумію той його стан, де ідея національного, перейшовши етап свого природного домінування у боротьбі за незалежну національну державу, — буде гармонізована з ідеєю

такої самореалізації особистості, коли її належність до української держави, до України, стане однією із найбільш статусних і престижних у світовій цивілізації. Зрозуміло, що одне без другого не існує, але незалежність не можна «викричати», виживання незалежної держави в кінці ХХ століття неможливе без відносно швидкого за історичними мірками зміщення ідеї «великих чисел» — держави — до ідеї реалізації особистості як національного культурного «мікрокосму». Тим більше, що ми належимо до культури християнської, яка завжди віддавала перевагу мученику чи подвижнику, а не герою в клясичному розумінні. Тобто, внутрішнє, глибинне індивідуальне життя має тут досить поважну, розвинену традицію.

Я кажу про створення держави, в якій у неконфліктних відносинах були б «екологія людини» і, так би мовити, «екологія мас». Я повторюю (я вже казала це у США і Канаді): ми можемо мати самостійну армію, кордони і свою гривну чи свій український долар, мати свою Верховну Раду і свою Академію Наук, але якщо люди, що складають армію чи Академію, будуть самореалізовані переважно лише на одному рівні — лише як учасники політичного та державного будівництва, то створену у такий спосіб державу буде інфіковано* потенційними павликами морозовими, з тією лише різницею, що вони будуть бранцями національної ідеї. Бо, хочемо ми того чи ні, але національне в історії світової культури і цивілізації — другорядне по відношенню до єдиного. Так вважали Сковорода, Леся Українка і Василь Стус. Соборне начало несе в собі загрозу — воно компенсує собою «недостатньо оформлену особистість» (Г. Померанц). «Екологічне суспільство» — це суспільство комфорту людини і її великого Дому.

Національне життя України повинно гостріше структуруватись. Воно мусить виявити тих, хто в питаннях державного будівництва є вже сьогодні фахівець або хто стає ним у процесі парламентської практики. Суспільство якомога швидше мусить залишити Фавстам, що сьогодні тимчасово перетворилися на Дантонів та Робесп'єрів, — їхнє поле діяльності. Цього в першу чергу потребує незалежність.

Отже, культура як гарант незалежності допомагає суспільству скоротити історичний час на будівництво цивілізованої Української Держави тим, що зміщує свою головну ціннісну орієнтацію в бік окремої людини і тих референтних груп, які несуть у собі найбільш евристичні програми.

Але що зараз найважливіше зрозуміти. Закон дивергенції — тобто зростання різноманітності і складності — однаково прав-

* Інфіковано — заповнено — Ред. «В.Ш.».

дивий для суспільних структур, як і для будь-якої системи, що живе за принципом самоорганізації. А ми вже ввійшли у смугу життя саме систем різко ускладнених. Ось чому нам слід пам'ятати, що «по мірі ускладнення організації систем відбувається одночасно прискорення процесів розвитку і зниження рівня їх стабільності» (ак. Н. Мойсеев). Розбудова незалежної держави і суспільства відбувається саме в умовах різких темпів нестабільності. Не лишається часу на поетапність. Але що найважливіше — це знати, що поетапність менш дійова, ніж турбулентні рухи, гілчасті, або — симультанні, одночасні на різних рівнях. Саме такі рухи властиві всім без виключення формам культури. Дерево культури стає Деревом бажань, магічна сила якого вбере в себе «залишки» держави у її шкідливих формах.

Культура тим краще виконує свою роль по захисту суспільства, чим вона розмаїтіша. Розмаїтість свідчить про схоронність у ній пам'яті про етнос, народ на його давніх шляхах. Втрата цієї якості смертельна. Українська культура переходнової доби «ви-правляє» смертельний наслідок тоталітарності, тому дії її внутрішніх механізмів підказують рух до карнавалу.

Група «Бу-Ба-Бу», політичний карнавал «Лучі чучхе» — все це прояви «критичної свідомості», одного з факторів вибудування національної свідомості як інструменту незалежності. Заохочення архетипів карнавальної свідомості у її національних образах відповідає сучасній потребі в очищувальному світосприйманні і ефективно наближує до єдності індивідуальних та масових волей. І що теж дуже важливо, саме травестіювання (переодягнення) — лівих у правих, персонажу натовпу — у героя; зміна символіки, прапорів, емблем, портретів, пам'ятників, партійної атрибутики, повільний перехід від «серйозності» до «легкості», — заміна, так би мовити, «ревізорів» дійсності при активному залученні мас — є одним з культурних механізмів нового структурування суспільства. А значить, підсилює гени стійкості суспільства і держави. Самозванство, яке є частиною карнавалу (Жириновський в Росії, націонал-патріоти у слов'янських рухах, що привласнили собі образ альтруїстів, Борис Олійник з його компутантним** переодяганням і т. ін.), «веселий Апокаліпсис» вистав Андрія Жолдака — це той же карнавал. А все разом — ознаки того, що система культури пропонує суспільству переходнової доби нові «набори поведінки», розширюючи його можливості. Сам широкий набір соціальних реакцій — умова підвищення в суспільстві свободи. А значить — незалежності.

Культура переходнової доби виробляє своєрідний парний модель

** Компутантним — змінним до вподоби чи потреби політичним наставленням — Ред. «В.Ш.».

досконалости. В ній стягнуто в один вузол екологію особистости, екологію держави та екологію суспільства. Дифузна система культури, що пронизує всі ці структури, виявляється здатною, *нарівні з економікою*, стати головним гарантом незалежности. Вона стає підвалиною тієї піраміди, вершина котрої — держава у новій своїй ролі.

Для цього потрібен новий дипломатичний діялог між культурою і державою. Права культури і права держави треба зафіксувати в Законі про культуру, що буде щільно пов'язаний із Законом про права людини, з Правом на інтелектуальну власність та Законом про засоби масової інформації.

Під меценатством у держави залишаться стратегічні різновиди культури: музично-драматичний і драматичний театри (частково), оперний театр, симфонічна музика, монументальний живопис, пластичне середовище і деякі нові урбаністичні системи, пов'язані з історичним середовищем. Але стратегію взаємин повинна здійснювати Асоціація експертів, мозковий трест, який тільки задає загальний напрям руху і виробляє загальні моделі. Спершу це можуть бути просто цільові стратегічні програми. Конче треба, щоб Асоціація працювала у випереджаючих режимах^{***}, для цього експерти мусять бути найвищого інтелектуального рівня і — сьогодні це нагальна потреба — повинні володіти професійно як мінімум двома-трьома гуманітарними чи навіть природничими професіями (соціологічні дослідження довели, що відмітна особливість таланту, як і будь-якої високої експертизи в суспільстві, є «віяло» здібностей чи професійних домінант, а не єдина з них). Безперечно, дуже важливим серед експертів був би «системник» — це може бути культуролог, а може — фізик чи математик, що має схильність до гуманітарного та художнього. Важливо, щоб він мав смак до вірогідностей систем.

Усі інші види мистецтва і культури повинні регламентуватися виключно через політику оподаткування і передачу, припустімо, театрів і галерій, підприємств народних промислів чи музеїв і бібліотек (за виключенням тих, що мають загальнонаціональну цінність) — у власність окремих осіб чи груп, зрозуміло, знявши з них податки або зробивши їх пільговими. Треба пам'ятати: культура економічна не тоді, коли вона комерціалізується, а тільки і тільки тоді, коли вона виконує єдину, притаманну їй «свою» роль — творення людини і творення суспільства, що адекватне історично передовій етичній цивілізації.

^{***} Відомий футуролог Тоффлер підкреслює ефект футуро-шоку — всі зміни надходять швидше (за темпами), ніж ми встигаємо до них підготуватись.

Головним напрямком нової дипломатії у діялозі держави і суспільства повинно стати відновлення, реконструкція і розвиток усіх гуманітарно-етичних національних культурних систем. Орієнтація на духові прозріння еліти українського Відродження — лише один із напрямків. Важливо не просто повернути сучасній культурі її «корінне»: імена, події, об'єктивні оцінки, ідеї не пройденої державности, які корисні і сьогодні; національну символіку, храми, козацький епос, літературне барокко тощо. Може, слід разом з діаспорою створити транснаціональні дослідницькі центри і проекти по всіх головних гуманітарних напрямках. Але найважливіше — вибудувати такий тип культурного середовища, що став би найбільш комфортним для творчості як такої, для генерації ідей. З цього починається моральна цивілізація. Згідно парадоксу, так само починається й ринок, якщо він, звісно, ринок, — він починається з ринку ідей, з творчості.

Відтепер вплив держави на культуру повинен звестися лишень до легкого спрямування такого її розвитку, щоб забезпечити бажану якість її функціонування і неутралізувати загрозливі для суспільства і людини явища. На першому етапі це робить держава, потім — суспільство.

... У китайській космології існує переконання: музичні тони, що їх видають трубки-камертони, «резонують» із існуючою політичною ситуацією і навіть: трубки-камертони можуть самонастроюватись, якщо надходить доба істинного правління. . .

Дай Боже, щоб чисті камертони нашої культури не були ошукані! (УЦІС)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Іван ВЕРГУН

ДВА БЕЛЗИ

Як не дивно, існують два містечка Белзи: український та французький. Український знаходиться 70 км. на північ від Львова та є положений серед боліт на півострові між річками Солокією й Річицею. Французький — в департаменті Морбіян, головне місто якого є Ванн, у південній Бретанії, над річкою Етель, яка 4 км даліше впадає до Атлантийського океану. Колись (1020) тут були болота та трясовиння, як у нашому Белзі. Тепер це французьке містечко начислює 3407 мешканців, що дорівнює приблизно нашому Белзові перед Другою світовою війною (4000 мешканців).

Отож, цікаво знати: що означає назва Белз та звідки вона з'явилась? Цю kwestію вчені трактують по-різному. Деякі серед них, як англійський археолог д-р Дін, вважають, що назва походить від скороченого римського слова «белюс», або, навіть, кельтського «беленус», які відтак, з бігом часу, перелицьовано в «бель» (бог) та «белс»¹.

На думку нашого вченого Теофіля Коструби, назва Белз є кельтського походження, бо слово «пелц» кельтське, означає воду та потік². А в старослов'янській мові ще й досі збереглось слово «бевз», яке означає неприступне, болотнисте місце³. Ще до останньої війни наші селяни з околиць називали Белз *Бевзом*.

Безсумнівно, ці назви, обидвох вище згаданих містечок, є кельтського походження, бо між VII і III ст. перед Христом кельти заселявали всю Європу. І так у IV ст. п. Хр. вони володіли просторами від Скитії до Атлантийського океану та відігравали першорядну роль в Європі⁴. І тому Т. Коструба цілком слушно твердить на підставі своїх розшукув, що кельти проживали в Белзчині в 500 році п. Христом⁵. Між V і IV ст. кельти рівнож заселявали Бретань. З тих часів там залишилась назва *Безель*, що означає в теперішній мові басейн річки Етель⁶.

Тепер пригляньмось коротко минулим цих двох Белзів та порівняймо їхні схожості та відмінності. Отож, Белз над Солокією зі самого початку існування був удільним князівством. Спочатку

1. Ed. Gilliourd: Petite histoire de la paroisse et de la commune de Belz, 1976, p. 11.

2. Т. Коструба: Белз і Белзька Земля. Нью-Йорк-Торонто 1989, стор. 34.

3. Там же, ст. 34.

4. La Grande Encyclopédie, 1983, t. 9, p. 1051.

5. Т. Коструба, стор. 109.

6. Cf. Ed. Gilliourd, p. 12.

українським (981-1340), а відтак (до 1462 р.) мазовецько-литовсько-угорським. По тій епосі аж до 1772 року вважавсь він воевідським містом, а потім аж до 1946 р. звичайним 4-тисячним деканальним містечком. А колись, між 1585 і 1785 р., катедральним містом холмсько-белзьких єпископів. З-поміж них єп. Анастазій Пакоста (1619-1625), правдоподібно, мав свій осідок у Белзі⁷.

В белзькій замковій церкві св. Климента (опісля Пресв. Богородиці), правдоподібно ще за князювання Олександра Всеволодича (1195-1234), зберігалась 188 літ (1195-1383) чудотворна ікона Матері Божої, намальована, як розповідає легенда, св. Лукою на кипаровій дошці зі стола св. Родини й 13 літ по смерті Христа, та яка була забрана Владиславом Опольським до Ченстохови в 1383 році⁸.

За княжих часів існували в Белзі катедральна церква св. Миколая, св. Духа та св. Спаса. А в XVII ст. подибуємо там церкви св. П'ятниці, св. Миколая, св. Духа та св. Трійці, на місці св. Климента.

В місті знаходились теж монастирі оо. Василиян. Перший був побудований при церкві св. Климента в XI ст., другий знаходився при церкві св. Трійці з XVII ст., а третій при катедральній дерев'яній церкві св. Миколая (1714-1739), який згорів разом із церквою в 1739 році⁹.

Рівнож у XVII ст. побудовано міський ратуш та синагогу, яка була вивінувана дорогоцінними прикрасами — даром жидів із Єгипту. Перед Другою світовою війною нею завідував чудотворний рабін, Аарон Рокеах, який виводив свій рід від Давида¹⁰.

Ще перед Другою світовою війною в місті знаходились три церкви: на »Замочку« церковця Пресв. Богородиці, костьол св. Духа та наша церква св. Миколая. Костьол та синагога були знищені під час німецького бомбардування. Були там рівнож жіночі монастирі сс. Феліціянок та сс. Служебниць, які провадили школи та захоронки.

До Другої світової війни Белз (4000 мешканців) був відпустовим містом. Кожного року, 2-го липня на так звані »Ягодні«, спішили люди з околиць перед чудотворну ікону-копію Матері Божої, щоб випросити в Неї ласк для себе та свого поневоленого народу...

7. 90 єпископів Василиянського Чину. Гл. «Голос Христа Чоловіколюбця» ч. 11, 1951.

8. Див. Т. Коструба, стор. 64.

9. Там же, стор. 131, 132.

10. Адольф Слиш: Белз у 20-тих роках. Див. «Надбужанщина», 1986, Том 1, стор. 350.

* * *

Місцевість Святий Кадо, яка від 1029 року належить до Белза, положеного над річкою Етель в Бретанії, знаною була вже між V і VII століттями. Її заснував галійсько-кельтський (Вел. Британія) абат св. Кадо. Вона знаходиться 2 км. від теперішнього Белза, положеного на півострові (свого рода село), з якої провадить 100-метрова дорога, виложена каменюками, на острів, на яким св. Кадо (єпископ і мученик) збудував церковцю і монастир та посвятивсь євангелізації околиці.

Життєвий шлях св. Кадо (в стародавніх текстах св. Кадок) є дуже цікавим: принц з походження, відтак вояк, монах (заснував монастир в Ллянкорван, Галія), збудував церковцю й монастир на острівці р. Етель... Після повернення до Галії, був іменований єпископом та відтак, 575 р., був замучений саксонами під час Служби Божої¹¹.

Цей багатогранний його шлях був зображений на 5-ьох мальовилах (зникли) в церковці на острівці р. Етель з відповідними написами. На однім із них фігурувало: *«Белз, чи забуду я тебе? Ні. І відплив звідси морем»*. (*«Belz, t'oublierai-je? Non. Il cingla de ceans»*)¹².

Святому Кадо приписують теж короткі вислови-сентенції. Деякі з них заслуговують на увагу. Хоч би: 1) Ніхто не любить правди, не полюбивши справедливости; 2) Той не любить справедливости, хто не любить Бога¹³.

Церковця, збудована св. Кадо, була зруйнована в XI ст. скандинавцями. Теперішня датується з XII ст., вона була відновлена в 1956 і 1960 роках. Донині знаходяться в церковці ліжко й подушка св. Кадо, витесані з каміння. А під ліжком залишивсь отвір у камені, до якого глухі прикладали й прикладають вуха, щоби видоровити. В церковці рівнож знаходиться дерев'яна статуя Святого. А на дворі кальварія (1822) та фонтана з басейном (XVIII ст.). І кожного року, 21 вересня (Свято св. Кадо) починаються тут проції, які тривають цілий тиждень.

В XII ст. існував там теж монастир Бенедиктинів, які на місці дерев'яної церковці побудували муровану в романському стилі. На острівці знаходяться теж руїни будинку лицарів Темплє — мілітарного ордену, який був заснований в 1119 році. Аж у XVII ст. засновано Братство св. Кадо у Белзі.

11. John Coulson: Dictionnaire historique des Saints. P. 1964.

12. Joseph Danigo: Eglises et chapelles du Doyenné de Belz. 29114 Bannalec 1986, pp.22-24.

13. Ephémérides, Mardi 21 septembre 1982, 21 sept. 570.

Письмові згадки про бретонський Белз датуються з 1029 року (про український з 1030). Тоді він був графством, а починаючи з 1066 року — герцогством, свого рода малим князівством. В самім Белзі є церква св. Сатурніна, першого єпископа Тулузи, замученого в 250 році. Від 1562 р. до 1919 р. існувала теж церковця Нотр Дам. Теперішня парохіяльна церква св. Сатурніна була побудована 1914 р. на місці старої з XII ст. В околиці (село Керклемен) існує ще церква св. Климента, яка датується з часів св. Кадо¹⁴.

* * *

Як бачимо з повищих описів, є багато схожостей між двома містечками. Їхні назви є кельтського походження, положені вони над річками, коло яких були болота та трясовиння. . .

Замок (тепер Замочок) був віддалений в українському Белзі 1 км з половиною від центру міста, острів св. Кадо з присілком — приблизно 2 км. від бретонського містечка. Колись наш Белз був удільним князівством, бретонський — графством і герцогством. Обидва вони являються відпустовими місцевостями: чудотворна копія Матері Божої з одної сторони, з другої — церковця з ліжком і статуєю св. Кадо. Колись там існували монастирі. В нашому Белзі оо. Василіян, у бретонському оо. Бенедиктинів. Та ще в недавно минулому стояло в них по три церкви і було стільки ж мешканців (3-4 тисячі). І, нарешті, під церковним оглядом були вони деканатами. А найголовніше це, може, те, що про них писала, на тій самій сторінці, одна з найстаріших французьких енциклопедій з XIX століття¹⁵.

Про український Белз в минулому писали рівнож французькі історики. І так, наприклад, П'єр Шевальє (гл. «Історія війни козаків проти Польщі», 1663) писав, що Белз був укріпленим містом; П'єр Лінаж де Восієнн (гл. «Причина повстання козаків проти Польщі». П., 1674) занотував, що в Белзі й околиці було багато боліт та трясовинь; С'єр де Готвілль («Історичні реляції Польщі», Париж, 1686) подавав до відома, що Белз являвся 22-гим воевідським містом «Чорної Руси», а також, що в околиці було озеро, вода якого зі шумом зникала в пропасть і лише по 3-ьох роках знову з'являлась на поверхні (безодня за с. Цебловом — І. В.)¹⁶.

14. Cf. l'ouvrage cité de Ed. Gilliouard, pp. 18, 46, 47.

15. La Grande Encyclopédie (Inventaire raisonné des Sciences, des Lettres et des Arts). P. Lamirault et Cie, Editeurs, t. 6, p. 117.

16. Pierre Chevalier: Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. P. 1663, pp. 3, 4, 28; Pierre Linage de Vauciennes: L'origine véritable du soulèvement des Cosaques contre la Pologne. Paris 1674, p. 158; Sieur de Hauteville: Relation historique de la Pologne. P. 1686, pp. 9, 157, 162.

Український Белз був зазначений Сансоном (1689) на воевідській мапці, як і рівнож на карті Європи з 1706 року¹⁷.

Різняться Белзи головно околицями. В околицях українського Белза домінують дерев'яні церкви, в бретонській — муровані, романського стилю церкви та церковці. Український Белз і околиці були кількиразово зруйновані татарами (1499, 1501) та німцями (1941).

Різняться вони й пейзажами. В околицях нашого Белза існує найкраща в Західній Україні чорна земля, прозвана белзьким чорноземом. Околиці бретонського Белза є надзвичайно мальовничими й тим самим туристичними. Знаходяться там мегалітичні пам'ятники (доісторичні, з кам'яних блоків), прозвані менгірами та дольменами, які походять з 3000 років пер. Хр¹⁸. З-посеред них найбільше знаним є дольмен Керлютю. Це — кам'яна плита, довжиною 4 м, яка спочиває на стовбцях. . .¹⁹.

Така є історія, подібність та зрізничкованість двох Белзів. Ці їхні спільні риси надаються прекрасно, щоб колись, коли для нашого Белза прийдуть кращі часи, вони між собою побратались. Наразі, складаю щиру подяку парохів бретонського Белза о. Корольє та панові Етьєнові Ле Бозек, міському радникові, за надання мені відповідної документації.

17. Kaléna Uhryn: La notion de «Russie» dans la cartographie occidentale (XVIe — XVIIIe s.). Paris-Munich 1975, pp. 44, 45, 53, 61.

18. Cf. La Grande Encyclopédie, p. 117.

19. Менгір — високий стоячий камінь; дольмен — кам'яна плита, положена на камінних вертикальних стовбах.

Спогади

Михайло ЗЕЛЕНЧУК
Хорунжий УПА

ПІДПІЛЬНА БОРОТЬБА В ОСТАННІЙ СТАДІЇ
1950 — 1955
(Продовження, 2)

Літні вишколи і відправи

Якщо зимові вишколи проводилися у вузькому складі протягом 4-5 місяців, то літні були короткотривалі, 1-2 тижні, але з більшою кількістю людей. Також викладацький колектив був ширший.

Треба підкреслити, що не у всіх зимових осередках були однаково сильні викладачі, отож і рівень слухачів був не однаковий з цілого надрайону чи округи. Тож літні вишколи проводилися з метою до певної міри вирівняти ці розбіжності й підняти рівень знань тих, що менше засвоїли взимку, і з додатком нових завдань, нових положень і вказівок, відповідно даної ситуації і конкретних подій. Для прикладу наведу такий випадок. Наприкінці червня 1950 року великий вишкіл керівних кадрів Станиславівської округи відбувся на полонині Плоска між селами Рафайлів (тепер Бистриця, Івано-Франківської обл.) і Ясиня, Закарпатської обл. Вишкіл проводив Окружний Провід на чолі з крайовим референтом пропаганди «Гомоном» (літературний псевдонім Марко Боеслав — Михайло Дяченко). Там брав участь член УГВР директор «Берест». Вишкіл проходив за двома програмами:

- 1) загальноорганізаційні справи;
- 2) підготовка керівництва для творення «Олега».

Заняття проходили неподалік літнього тимчасового постю (осідку) надрайонного теренового — «Сулими». На осідку було радіо і чергував біля нього працівник з окружної референтури «Мусій». Десь перед обідом підходить Мусій до гурту дуже збуджений, жестом руки перериває заняття і каже: «Я маю для вас важливе повідомлення. Щойно передали по радіо, що у Кореї розпочалася війна. Йдуть жорстокі бої».

На цьому заняття і вишкіл взагалі закінчилися. Провід пішов на окрему нараду, відкрили тайні пакети з інструкціями і завданнями на випадок вибуху Третьої світової війни. Провідний склад

вишколу включно з тереновими районів одержали наказ негайно приступити до підготовки підпілля до можливості війни. На той час весь терен дії підпілля ОУН був заповнений структурами станиць і кущів, всі зв'язки діяли справно і точно, й повсюди закипіла робота на випадок мобілізації, кадри з УПА у свою чергу дістали тайні накази бути готовими до створення великих відділів і т. д., і т. п.

Все це згодом затихло, піднесення спало, і все пішло старим трибом підпільної боротьби.

Такі літні вишколи проводились щороку по цілому терені краю, про останній в 1951 році я розповів у розділі «Олег».

*Провокаційна акція ворога проти підпілля ОУН 1951 р.
(10 районів знищено повністю, других 10 — наполовину)*

Ішов 1951 рік. Після перших весняних зустрічей теренових керівників, підпільна обстановка, як щороку, входила в свій звичний ритм боротьби. Всі осередки дістали конкретні завдання на найближчий час — друкування і розповсюдження листівок, повідомлень (комунікатів), відозв, бефонів (підпільних позик), пропагандивних відбитків з дереворитів та інших видів друкованого слова. Окружний провід ОУН Станиславівщини дав наказ підготувати на липень великий вишкіл керівників усіх рівнів і референтур для дальшого вдосконалення підготовки «Олега».

Відповідальним за підготовку і господарем вишколу був надрайонний провідник Надвірнянщини сотник УПА «Хмара». Підготовка проходила у великій таємниці. Вздовж і впоперек краю рейдували зв'язкові групи, доставляючи свіжі інструкції у найдальші закутини і відбираючи звіти з теренових осередків для окружного проводу. То тут, то там проводились окремі наскоки на державні магазини, каси та інші ворожі об'єкти.

Все це приводило в лютю ворожу поліційну машину. Беріївці бісилися і проводили на терені масовані «сліпі» облави для застрашення населення і грубого тиску на підпілля.

Разом з цим дуже активізувалась агентурна діяльність — всі комсомольці і партійці були запряжені до таємної боротьби з підпіллям.

В такій обстановці з трудом удалося зібрати з терену керівні кадри на вишкіл. Але все ж таки у другій половині липня двотижневий таборовий вишкіл відбувся в повному засязі щодо програми і цілі.

Щодня проводились заняття з утаємниченими районними керів-

никами. На той час у районі діяли три референтури: 1) Організаційна, 2) СБ, 3) Пропаганди. Всі бойовики круглодобово повнили службу, ніхто з табору не виходив. Керували цим останнім вишколом Крайовий провідник «Гомін», окружний провідник пропаганди майор «Сокіл», член УГВР, директор «Берест» і окружний референт СБ «Жар». На закінчення було остаточно розподілено нові кадри на терен, надано кожному осередку інструкції для підготовки до зими і теми зимового вишколу. Всі надрайонні дістали наказ у серпні й вересні зробити обхід терену своїх районів, перевірити роботу кожного осередку, зокрема, дати завдання на зиму, визначити місце і дати зв'язків на наступний рік.

А тим часом на частині низинного терену вже від весни діяла страшна провокативна машина, поглинаючи і віддаючи у пазурі чекістів своїх провідників, своїх командирів, своїх друзів і побратимів. Інших на місці вбивали як непотріб, створюючи страшні драматичні сцени й okazії.

Започаткувалась ця ворожа акція приблизно так: потрапив якось живим у руки ворога надрайонний провідник «Байденко» (Козак, с. Ганусівка) і згодився піти на співпрацю з ворогом. Він особисто розробив пляни захоплення й арешту своїх підлеглих на зв'язках під видом СБ, ніби для перевірки, а потім вийшов на зв'язки окружного проводу і почалася вакханалія вбивств на місці і схоплювання живими всіх, хто міг знати дальші зв'язки.

Це проводилось за детальним пляном на кожную операцію, але завдання і схема дії були завжди однакові — керівників живими, боїварів стріляти на місці. Під час зустрічі на зв'язку керівник провокаторів крикне слово «Веселий». Тоді кожний виконує своє завдання — одні вбивають, другі накидуються на жертву і обеззброюють та в'яжуть і за пару секунд — усе готово.

Були й інші методи акції. Для прикладу подаю повну картину арешту на зв'язку 15 вересня 1951 року надрайонного референта СБ сотника УПА «Довбуша», який після вищезгаданого вишколу обходив для інспекції свій терен.

Але для кращого розуміння справи повернімося трохи до попередніх подій. Десь у червні потрапив до рук ворога ранений бойовик «Дяченко» і повів на криївку «Довбуша». Там чекісти взяли живою підпільницю, яка була господинею осередку. Під час операції господиня — Ганна Попович була тяжко поранена в ліву руку, її взяли в лікарню, руку ампутували. Попович тримали в палаті під охороною 2-ох солдат. «Довбуш» налагодив спостереження за нею, і в догідний час два боевики запасним ходом увійшли в палату і крикнули охороні «руки ввєрх». Одначе солдати кинулися по автомати, що лежали на столі, і були вбиті, а Ганну Попович взяли знову в підпілля вже без руки.

За час до 15 вересня чекісти встигли взяти живими окружного провідника «Куряву» (розстріляний), надрайонного провідника сотника «Хмару», щойно на вишколі призначеного на районного Галицького району хорунжого УПА «Шварна» і ряд других. Всі вони дали згоду мовчазно бути присутніми на зв'язку стрічі з «Довбушем». Чекісти через «Довбуша» плянували вийти на «Грома».

І от «Довбуш» з наказу «Куряви» приходить на зв'язок із трьома бойовиками. Бачить «Куряву», «Хмару», «Шварна» та інших, з якими був на вишколі і які з вишколу пішли кожний окремо на свої терени дій, а тут знову бачить усіх разом і дивується, що сталося. Але довго дивуватися не довелось. Підійшов «Довбуш» до «Куряви», по-військово му вдарив на струнко і зголошує свій прихід. У цей час лунає команда «Веселий». Затріщали автомати, повалилися закривавлені два боївкарі. «Довбуша» і третього боївка ря взяли живими. Коли на руках клацнули наручники, підходить один із провокаторів і заявляє: «Вас арештує група з Краєвої Екзекутиви СБ. Вас оточують агенти, — і показує на вбитих. — Ви самочинно взяли свою полюбовницю з лікарні, піддаючи на смертельну небезпеку двох своїх боївкарів, ви втратили зв'язок із своїми підлеглими, ви не стараєтесь піддержувати надійний зв'язок із «Громом».

— Як це розуміти?

— Із командиром «Громом» я піддержую зв'язок через «Деркача».

— Коли зв'язок із «Деркачем»?

— 4 жовтня.

— Де?

— На полонині Нидея.

— Де тепер «Деркач»? Де цивільний зв'язок?

— У селі Рафайлів наш цивільний зв'язок, у селі Гвізд має бути його звіт про діяльність за останній час.

Десь приблизно під час цього речення «Хмара» вставив репліку: «Як людина зі зброєю — вона людина, як у неї забрали зброю — вона арештант». Тут «Довбуш» зрозумів і на дальші допити почав крутити, але сказаного вже було досить, щоб готуватися до 4 жовтня.

З кущів покликали полковника МГБ Костенка — начальника оперативного відділу Станиславівської області.

Потім «Довбуш» розказував: «Дивлюся: Йде до мене малий ростом, криволабий чекіст у фуражці з піддертим дашком, у накинений на плечі плащпалатці, з пістолетом ТТ у руці. Підійшов впритул, помахав пістолем перед очима і каже: «То ти «Довбуш»? А я гадав, що ти силач. Що ж, будемо віднині разом працювати для України, для радянської України», — і показав жестом руки

на всіх присутніх. Всі мовчали. «Курява» і всі інші похнюпилися, посхиляли голови і... мовчали». Так закінчилася драматична сцена, одна із сотні таких сцен.

— А тепер на Станіслав, хлопці, з Богом, — сказав Костенко і пішов до своєї «Волги».

Зелена ракета сповістила про кінець акції і спецгрупи військ прикриття із собаками та натренованими душогубами знялися із місць застав та подались у своє лігво в Станиславові.

Почалась розробка нових плянів до дальших провокативних кривавих акцій.

Одначе непередбачена втеча «Шварна», «Хмари», «Довбуша» і ряду інших на деякий час поламала пляни ворога. Підпілля ожило і ще на пару літ продовжило своїм існуванням фактичну боротьбу ОУН проти окупанта.

*Як загинув Командир 4-ї військової округи УПА-Захід
майор «Грім» — Микола Твердохліб*

Як уже було сказано, перший раз «Довбуша» схопили зрадою живим 15 вересня 1951 року. Під час допиту на місці під маскою СБ «Довбуш» виявив зв'язки, через які можна вийти на «Грома». Зрозуміло, що чекістам дуже потрібно було схилити «Довбуша» до співпраці. Тому вже на другий день після арешту його і «Хмару» повезли в Київ.

Там на різних рівнях проходили розмови в тому напрямку, що всі біди й економічні невдачі — через збройну боротьбу. «Люди бояться належно працювати на всіх ділянках, щоб бандерівці не повбивали. Як підпілля ліквідуємо — все піде скорими темпами до світлого майбутнього. І ви повинні нам допомогти в цьому», — заявив Голова Президії Верховної Ради Гречуха.

Він запевнив, що ніхто з тих, хто допоможе ліквідувати підпілля, не буде суджений, і «Довбуш» з «Хмарою» у принципі погодилися, з затаєною надією, що під час операцій можна буде втекти від ворога.

Після повернення з Києва була створена група захоплення «Деркача». Скрупульозно готувались до «зустрічі» на зв'язку 4 жовтня 1951 р. Підготовка ускладнювалася тим, що зв'язок був намічений на високій безлісній горі Нидеї, де море повзучої альпійської сосни (джарапу) і далеко ліс, де могли скритися оперативні групи з собаками. Було розроблено два варіанти, і основний полягав у тому, що як на зв'язок прибудуть «Берест» і районний тереновий провідник «Тарас», то «Деркача» і «Береста» брати жи-

вими, а «Тараса» і решту, скільки буде, убивати на місці, щоб ні в якому разі ніхто не втік.

А тим часом події розвивалися зовсім інакше. Інша група провокаторів, в якій для маскуванню тримали беззвучного окружного «Куряву», готувалась на зв'язок до крайового провідника «Гомона». Тут основну роль грав «Шварно», який керував групою, що мала зустрітися із зв'язківцями від «Гомона» і далі діяти в залежності від того, які відомості почерпнуть від зв'язківців.

День зустрічі був десь наприкінці вересня. «Шварно» також увесь час думав утікати від ворога і рішив це зробити на зустрічі із зв'язківцями від «Гомона» й таким чином безпосередньо повідомити «Гомона» про велику провокаційну акцію. В його групі були всі знані підпільники, яких також хвиля захопила у вир зради.

Зустріч відбулася точно і без всяких підозрінь зі сторони «гомонівців».

«Шварно» закликав «своїх» у сторону і твердо заявив: «Досить творити злочин проти своїх друзів. Тут ми повинні все виявити і тікаймо хто куди може. Негайно повідомляти всіх підпільників і людей у тих районах, де ще на сягнула чорна зрада».

«Шварно» докладно розповів зв'язківцям, щоб передали «Гомону», як започаткувалась і як проходить ліквідація збройного підпілля, хто з керівних кадрів потрапив живим і хто ще нічого не знає про цю зраду.

Звідтіля всі вийшли без пригод, а ворог у відповідь на другий день блокував терен Богородчанського району тисячами військ, щоб не дати вислизнути втікачам.

«Шварно» за ніч зумів пройти в безпечні терени і зразу ж написав алярмовий комунікат і цивільними людьми порозсилав у села, де знав, що діють підпільники. Такий комунікат одержали і ми. Але трудно було повірити у його правдивість. Там говорилося таке: «Йде краєм страшна провокація чорної зради; до рук ворога попали живими окружний «Курява», надрайонний «Хмара» і «Довбуш», районні «Дуб», «Явір», багато боївкарів і всі вони в тій чи іншій мірі пішли на співпрацю з ворогом. Десятки загинули на зв'язках. Не виходьте на ніякі зв'язки, повідомляйте про це «Грома» — «Гомін» уже знає. Ми також були у ворога, але втікли, щоб врятувати хоч те, що можна, — «Гомона» і «Грома». Вересень 1951 р. Хорунжий «Шварно». («Шварно» загинув тієї ж осені в Галицькому районі, потрапивши у засідку).

Після цього випадку «Хмара» із своєю групою «Дубом», «Залізником» (рідним братом) також утекли і більше року переховувалися («Хмара» загинув 7 квітня 1953 року в с. Лоева біля Надвірної).

Отже, ми думали, що цей комунікат — це чергова ворожа затія, бо як можна було собі уявити, що такі з крові й кости вояки-революціонери, як «Хмара», «Довбуш» і другі, можуть щось таке робити. Але все ж таки на зв'язок 4 жовтня ми не пішли. Тим більше, що в міжчасі безслідно щезли з терену «Берест» і «Тарас».

На всякий випадок ми відвідали цивільний зв'язок у Рафайлові. Там чекала на нас записка, написана рукою «Довбуша». Я вивчав кожне слово, кожную букву: чи щось не так? Але все було так. В ній вказувалося, що «у зв'язку з посиленнями операціями ворога на зв'язок 4 жовтня не міг прийти. Назначую зустріч 12 жовтня через цих людей». Дім, де був зв'язок, знаходився 1 км від села. В цьому проміжку плив потічок, через який був місток. Тут ми вдвох заховалися ще за дня, щоб на сумерки бути. Я ще не вірив, щоб «Довбуш» був із чекістами. Дивимося — ідуть. Перший, другий, третій... П'ятим ішов «Довбуш». Всіх було 6. Через деякий час загавкав собака і я собі подумав: «Вже розставились». Тоді ми підійшли до хати. Скоро дівчина за домовленістю почала голосно кашляти і шукати нас. Ми, переконавшись, що вона одна, покликали її. Дівчина вже декілька років співпрацювала з нами й звикла до нас.

— Чому не підходите ближче до дому? «Довбуш» уже чекає на вас.

— Скільки їх? — питаю.

— Три: він і ще два незнайомі.

Я розпитав про кожне слово, що «Довбуш» говорив, як він стояв, чи ті два були близько біля нього і т. п., а тоді кажу:

— Анно, дуже уважно мене вислухай, але наперед наберися мужності, бо від цього буде залежати доля Вашої родини і Твоя.

— Що таке?

— «Довбуш» у руках ворога. Ми бачили, як вони йшли. Їх усіх — 6, трое в засідці, а два з ним. Ти мусиш зіграти роллю, що ти нічого не знаєш, шукала, шукала нас і не знайшла і, лаючись, прийдеш додому. Якщо зможеш, перевір, чи він не прив'язаний до другого шнуром через рукав лівої руки.

Дівчина виконала завдання добре. «Довбуш» сварився, що сталося, що мене нема, і, присвічуючи ліхтариком, накрившись плащпалаткою, написав другу записку з новою датою за три дні. Коли відходили, то, відвитувшись, він потис Анні руку.

Аж тепер ми точно переконалися, що «Довбуш» у ворожих руках, і попередили про це наших людей по селах. Опісля «Довбуш» говорив, що він там плянував зробити замах. Він знав, що нас прийде 2-х чи 3-х. Одного несподівано уложить він сам своїм металевим «пепеесом», а ми, побачивши таку ситуацію, повинні вда-

рити або накинутися на другого — і все. Троє інших були за 50 м у засідці.

Більше на ніякі зв'язки ми не йшли. Зробили хатину на найвищій горі «Полянській» і там, маючи лямпове радіо, на сніговій воді перезимували 1951-1952 рр.: «Дуб» (Верхоляк Дмитро), Ганна Попович і я.

Весною 1952 р. ми пішли в терен і довідалися, що «Довбуш» зимою втік від ворога і шукає через родину зв'язку з нами.

У міжчасі я пов'язався і зустрівся з «Громом» і здав докладний усний звіт з обстановки на нашому терені. «Грім» тоді базувався на Рожнятівщині — Осмолода — Сивуля.

Уважно вислухавши, «Грім» дав наказ піти в терен, віднайти «Довбуша», заарештувати й привести до нього.

Рівно ж було вирішено повідомити всіх, хто уцілів після провокації, прибути на відправу (збори) 12 липня 1952 року на горі Межинидіє.

Виконуючи наказ «Грома», я віднайшов «Довбуша», зустрівся з ним і сказав, що він з нами має піти до «Грома», але не арештував. Його жалюгідний вигляд і розпач душі за все, що сталося, якось вплинули на нас, що ми йшли разом, як і колись у добрі часи.

12 липня 1952 року, на Петра й Павла, зранку стягувалися з усіх усюдів рештки (по 2-3 підпільників) на Межигаврську, щоб взяти участь в останній, може, відправі, яку мав провести командир УПА, а нині референт СБ ОУН Карпатського Краю — «Грім» і старий сотник армії УНР, майор УПА, нині окружний референт пропаганди ОУН «Сокіл» (Кость Петер).

Коли ми надійшли із «Довбушем», то біля вогнища великим колом сиділи або стояли загартовані часом і трагічними подіями командири і боївки підпілля УПА-ОУН. Побачивши нас, усі піднялися. Я підходжу до «Грома», усі клацають закаблукками на «струнко», і я зголошую: «Друже командир, зголошую свій прихід із сотником Довбушем». Всі на мить завмерли. «Довбуш», опустивши голову, стоїть біля мене... «Грім» старається зрівноважитися, але це йому не вдається. «Зголосіться, сотнику!» — каже «Грім». «Довбуш» підходить, ще раз стає «на струнко» і трагічним голосом зголошується. «Громові» капають сльози, майор «Сокіл» плаче, і всі довкола заплакали. Ніхто ще не бачив такої відправи... такої трагічної атмосфери.

«Грім» і «Довбуш» сам-на-сам відійшли в сторону, а «Сокіл» проводив відправу. Кожний керівник осередку одержав нові вказівки й інструкції. Підпільні зв'язки як такі ліквідуються. Зв'язки

між окремими групами можуть відбуватися тільки за посередництвом довіреного нам населення.

Біля цього вогнища згадалися давно минулі дні, як то в 1943-1944 роках успішно організувались підстаршинські школи, перші відділи, вишкільні сотні, які в скорому часі вирости в курені й загони. А весь терен засягу дій ОУН-УПА був насичений підпільним збройним людом, і все це зорганізовано в дисципліновану структуру станиць і куців, які несли повсякденну службу в забезпеченні продуктами, медикаментами, зброєю, амуніцією і поповненні УПА, які були тилом і кадрово УПА. Все діяло так справно, як годинниковий механізм. Здавалося, що ми можемо вести підпільну боротьбу в Карпатах ще десятки років. І на 7-му році боротьби упала на нас така чорна зрада.

Упала на наше збройне визвольне підпілля страшна трагедія — пішов командир на командира, провідник на провідника, побратим на побратима, боївар на боїваря. Всюди на зв'язках полилася кров зради, падали герої, потрапляли в пазури чекістів на тяжкі муки есбісти й провідники, лицарі — революціонери священної боротьби за визволення.

Все це нині, біля цього вогнища усвідомлюється, все це нині зважується, в чому наші помилки, як зробити, щоб якнайдовше пронести наш прапор боротьби. І на закінчення цієї відправи «Грім» сказав:

— Друзі! Ворогові не вдалося за одним помахом знищити нас фізично. Але він, як гідра, роз'ятрена на легкій здобичі, докладає всіх зусиль до цього. Деспот з Кремля сичить люттям на нас, і перед нами ще більші випробування. Кожна наша листівка, кожна відозва, кожна наша поява на терені дратує окупантів, що ми ще існуємо, що боротьба продовжується, а з другого боку — радує і тішить наш пригноблений терором народ. Звертаюся до вас усіх: доложіть уміння і винахідливості продержатися якомога довше, наперекір лютому й нещадному ворогові і на славу нашої воюючій і нескореній Україні.

Дорогі друзі! Бойові побратими! Всі усвідомлюємо, що ця відправа наша — історичного значення. Що віднині боротьба піде іншими методами, іншим трибом.

І не знаємо, коли і який буде кінець нашої збройної боротьби. Але ми знаємо і свято віримо, що Україна незборима, що Україна розірве кайдани і стане Самостійною Незалежною Державою.

Хай вам усім щастить!

Хай вам допомагає Бог!

А на закінчення, може, вже останній раз проспіваето разом гімн «Ще не вмерла Україна». «Струнко!».

На цій відправі прощено «Довбушеві» його вчинок, який суперечив присязі, однак функцію надрайонного знято і призначено в групу «Деркача», з пониженням до звичайного боївкаря.

Через рік літом 1953 р. «Грім» з дружиною перейшли із Рожнятівського району на постійне перебування у наш Надвірнянський район.

Після докладного вивчення терену було вирішено будувати підземну криївку на схилі гори Березовачка. Місце було добре тим, що вода була підземна, без ніяких ознак потічка. Вона пробивалась із землі і через кілька метрів у землю ховалася. В криївці мало жити 6 людей: «Грім» з дружиною, «Довбуш» з Попович Анною, я — «Деркач» і «Яркий» — Ярослав Обрубанський.

В цьому складі ми почали будувати осідок. Ольга — дружина «Грома» і Анна Попович цілий час будівництва стояли з двох сторін на стійках, а вечорами варили їжу на примусах. Треба віддати належне жінкам-підпільницям: дружині «Грома» Ользі Герасимович-Твердохліб і Анні Попович, які разом з нами — чоловіками стійко переносили всі труднощі підпільного життя. Бувало, Ольга по тижневі сама-одна жила серед далеких гір, даючи змогу виконувати іншу роботу боївкарям, своїм охоронцям. Будівництво йшло відкритим способом: розчистили на 3-4 м глибини яму, завіязали з кругляків стіни, основою 3-4 м, зробили подвійну стелю, щоб сніг не топився, зробили коридорчик і комору на продукти, на зберігання бензини, інструменту та інших речей. Кімната була приблизно 3 × 4 м, в протилежному від входу куті був проведений вивід вентилятора (люфтівник), а вхід повітря був у коридорі, біля виходу. Треба сказати, що ґрунт складався із суцільного грубого каменя, який легко пропускав повітря і ніколи не відчувалося задухи. В цьому ж місці попри стіни були зроблені поверхові прічі для спання, серед кімнати був столик і лавки, де ми їли і займалися. Коридорчик закінчувався туалетом, туди ж зливалися помий з кухні, а тверді відходи зберігали в скрині до весни. У верхній частині коридору була зроблена криничка, вода з якої жолобком стікала в туалет і далі просочувалася між камінням у підземелля. В кінці коридора на 3 × 4 м був вихід типу отвору 60 × 60 см. Вверху вихід прикривався «дучкою» (це скриня на завісах, наповнена землею і мохом відповідно до місцевого терену).

Робили ми криївку дуже тихо, без жодного стуку, пилку завізали у рушник, сокирою майже не користувалися. На початок вересня 1953 р. криївка була готова і настільки добре замаскована, що вівчар ходив з вівцями через криївку і нічого не помічав. В цьому місці хочу висловити подяку жителям хутора «Рівні», особливо двом родинам, від яких ми мали всі продукти, розвідку і

все, що потрібне було. «Грім» завжди говорив, що цих добрих людей треба нагородити найвищими нагородами. У найтяжчі трагічні часи боротьби вони жертвували своєю безпекою і безстрашно допомагали нам усім, чим могли.

Так ми стали на зиму з 1953 на 1954 рік. На цілу зиму був розроблений плян занять. Треба сказати, що для безпеки ми мусіли замінити день на ніч. Отже, коли надворі ранок, тоді в нас ніч і ми лягаємо спати. Коли надворі вечоріє, ми встаємо, варимо їсти, проводимо заняття — і так цілу зиму. Ми мали радіо, трохи книжок, писали спогади і так жили. До обіду три години були заняття з таких дисциплін: історія загальна, історія Польщі, Росії, Румунії, тобто наших окупантів, історія України, історія дипломатії, психологія натовпу, загальна психологія, логіка, основи красномовства, а також способи діяльності СБ (тут завжди для закріплення після занять проводилося індивідуальне читання протоколів зізнань агентів НКВД-МГБ), структура і методи роботи МГБ. Після обіду вільні заняття, кожний по своїх потребах і можливостях займався самостійно за програмою «Олега».

Надходила весна 1954 року. «Довбуш» увесь час наполягав, щоб налагодити зв'язок із групою «Хмари».

Ми знали, що «Хмара» після втечі то тут, то там був у терені. Я за дорученням «Грома» зустрічався з «Хмарою» літом 1952 року після відправи, але «Хмара» не захотів піти до «Грома» і діяв повністю на свою руку.

«Довбуш» добре жив із «Дубом» (районний Яремчанського району Антон Вадюк) і дуже його «тягло» до «Дуба» на зв'язок. І після того, як ми своє бліде від підземелля тіло трохи припалили на сонці й дістали людський вид, «Грім» рішився на те, що пішов зі мною на терен с. Рафайлів (тепер Бистриця), а «Довбуша» і «Яркокого» відпустив на зв'язок до «Дуба» у с. Лоева, на господарстві Раманюка Івана.

Було домовлено, що всі ми маємо повернутися до криївки до 15 травня. У випадку, якщо на 15 травня «Довбуша» і «Яркокого» не буде, то в криївці мали прийняти це як стан тривоги і на деякий час до вияснення покинути криївку. Однак, коли ми прийшли з терену до криївки 14 травня і не застали «Довбуша», то «Грім» запевнював нас, що він має добре передчуття і не збирається покидати криївку. Не хотів виходити з криївки і коли 15 і 16-го не було ні «Довбуша», ні «Яркокого». Навпаки, 16 травня в неділю він післав мене у с. Зелену дістати квашеної капусти, цибулі та ще дечого і 18-го рано прийти на осідок. Я піднявся нагору з криївки і сказав до Попович, яка сиділа на криївці: «Може, підеш зі мною у село?». А вона відповіла, що не піде, бо снівся поганий сон. І я пішов сам.

Вечором я зустрівся з нашим чоловіком, поговорили про новини, я дав гроші на купівлю рибних і м'ясних консервів, просив приготувати капусти. Діти вдень мали принести дещо поїсти, а вечором ми мали знову зустрітися. З тим я пішов досипляти ніч. Ніч була досить холодна, я загорнув голову у куртку і так задрімав. Сниться мені сон: дівчина, схожа на мавку, впала з неба біля мене, взяла мене рукою за плече, розбудила і каже: «Скоро йди на свій осідок». Я пробудився. Довго не думаючи, закинув автомат на плече і побіг скоро до криївки. Перейшов я відкриту гору на другий бік, а на протилежному узбіччю вже була наша криївка. До криївки вже цілий час ліс і, отже, нема чого спішити. Я сів і закурив. День видався дуже погідний, сонце тількищо зійшло, ще по-весняному червоне, і я міркую собі, що це за сон такий снився. І тільки я піднявся йти далі, як біля криївки затріскотіли автоматні черги. Стрілянина продовжувалася пару хвилин. Потім пролунали два чи три приглушені вибухи гранат. Все! «Бункер упав, — думаю собі. — Ось закидують гранатами. Привів Яркий або Довбуш». Потім пролунали два пістолетні постріли так, як з бочки, — і тишина. Я подумав собі: «Грім з дружиною пострілялися, а Попович взята живою». Так воно і сталося.

Нині Анна Попович за кожним разом подає іншу картину, але одне є незмінним. Коли вони почули на криївці гуркіт, то дружина «Грома» Ольга пішла дивитись хто це, трохи припідняла дучку — і тоді просвистіли кулі понад головою, почалась стрілянина. «Що, ми вже готові?» — запитав «Грім» і пішов до дучки вияснити, хто привів. Костенко дозволив «Довбушеві» обізватися. «Грім», упізнавши голос «Довбуша», запитав: «Як ви ся там чуєте, сотнику?» «Довбуш» відповів: «Так, як коза, прив'язана на заріз» (за словами Попович Анни, по чоловікові Матвейко, с. Залісся, Золочівського р-ну Львівської обл.).

За теперішньою версією Попович, там облога продовжувалася цілий день, велися переговори про здачу «Грома» і аж понад вечір вони пострілялися. Одначе, «Яркий», який біг повідомляти, що «Довбуша» нема, і під час перших стрілів був недалеко від криївки, також чув пістолетні вистріли не далше, як 15 хвилин від початку. Так приблизно розглядалася справа і на суді.

Попович твердить, що Ольга застрілилася і зразу померла, а «Грім» довго мучився і просив її, щоб його дострілила. Анна говорить, що «Грім» після вистрілу, як прийшов до себе, то згадав, що «Деркач» пішов у село і просив її, щоб не всипала (не сказала) куди він пішов, аби його не вбили.

Ось так загинув командир 4-ї військової округи УПА-Захід, майор УПА «Грім» — Микола Твердохліб, уродженець с. Петрилів, Тлумачького р-ну.

Події з «Довбушем» розвивалися так: коли вони пішли в терен, то пару днів походили разом, а потім «Довбуш» відпустив «Ярко-го» до дружини у Делятин. 14 травня вечором вони мали зустрітися біля нафтової вишки у с. Пасічна.

Зустріч з «Дубом» мала відбутися 12 травня. «Довбуш» прибув до с. Лоева 11 травня вечором і, викликавши господиню дому, старався в'ясувати, чи «Дуб» і брат «Хмари» Іван не можуть бути знову провокаторами. Господиня сказала, що вони на стриху чекають на нього, і запевнила, що вони не зрадники, вона гарантує своєю головою, що вони чесні. Після таких запевнень «Довбуш» рішив зустрітися. 12 травня вони зустрілися, їх було троє, «Довбуш» — один. По короткій сутичці «Довбуш» був зв'язаний. Господиня, дізнавшись про таку трагедію, взяла на себе відповідальність і з тої розпачі кинулася у криницю й загинула.

Костенко знав, що «Довбуш» зимував з «Громом», тому зразу ж почав тиснути. «Довбуш» згадав про 15 число, як останній реченець, і на всякий випадок міркував, що «Яркий» 14-го приїде на зв'язок і, як його не буде, піде на осідок повідомити «Грома» про небезпеку. А тим часом «Яркий» рішив чекати на другий день, тобто 15 травня, і аж тоді пішов на осідок. Але 16-го вдень не ризикнув перейти присілок Зеленицю, зачекав до вечора, перейшов присілок, заночував і раненько пішов на осідок. Не дійшовши 500 м, почув, як почалася стрілянина.

«Довбуш» тримався до 16-го, ранком признався і показав на карті місце. Тоді почалася підготовка, і 16 травня уночі група чекістів із зв'язаним «Довбушем» поїхали у гори і до світанку прибули на місце трагедії. Далі події розгорталися, як описано вище.

За рік, знову ж таки за допомогою зрадників-провокаторів, з використанням наркозу вдалося взяти мене, «Ярого» і «Архипа» в Надвірнянському р-ні, «Дуба» і «Остапа» (Іванківа Степана) в тодішньому Солотвинському р-ні. З 9 по 16 лютого 1956 року відбувався суд над нами усіма — 9 людей. Вирок такий: чотирьох на розстріл, решту — на різні строки. Мені, Верхоляку і Обрубанському замінили розстріл на 25 літ лагерів, а «Довбуша» розстріляли.

Ось так трагічно закінчилася боротьба останніх повстанців-революціонерів у Карпатському Краю.

14 липня 1991 року

м. Івано-Франківськ

(Закінчення буде)

Григорій КУЦЕНКО

СПОГАДИ
(Слідство, суд, етап)
(Закінчення, 4)

В табір я чекав відправки (протягом двох відвідин Лефортово) — двічі, але, поскільки перед відправкою мене на два тижні переводили в іншу камеру, то відсилали мене в табір чотири рази. Кожного разу співкамерники збирали мене в дорогу, складаючи речі, щедро наділяючи продуктами, розчулювались, декотрі плакали. Звільнитись від слідства і допитів у таборі — теж звільнення. Давали мені, некурцеві, сигарети — «віддаш там зекам у дорожі, в зоні». Свою ковбасу, цитрини, цукор. . . — «бери, бери, нам ще принесуть, купимо, а тобі ще не скоро. . . Щасливо тобі там, ти, можливо, і правий, напевно, правий, у кожного своє. . . Пробач, якщо щось не так. . .» Ми цілувались, лили сльози. Раділи за мене, що йду на свіже повітря. . . Їхніх доль покищо не знаю. Ми домовились (коли я ще не був відправлений у табір), що я зроблю умовний сигнал, і вони будуть знати: вивезли мене чи я ще у камері Лефортово. Сигнал спрацьовував.

Тяжко бувало інколи, коли допікали і допити, і умовляння, і поради. Тоді я ставав упертим — виключав свідомість, і не погоджувався. Спрацьовували підсвідомі почуття неприязні до них, але цього я нічим не зраджував. Але деколи під час допитів приходили люди поважного віку, полковник КГБ, полковник-прокурор, говорили спокійно, що визнають «багато недосконалостей нашої системи», що їм це неприємно, що «треба би щось зробити для її поліпшення», довірливо ставали ледве чи не моїми однодумцями, і в мене, я відчував, зникали і неприязнь, і недовір'я. А вони дружньо говорили, що все погано, але що поробиш. . . Поки стане краще, дочка виросте без батька, родичі не дочекаються (батько так і не дочекався). Зараз головне — вийти на волю, а там. . .

Я із соромом згадую свій жалюгідний усміх, уже винуватий. «Дійсно, а що? Адже правда: я не політичний лідер-діяч, я — ніхто, я маленька людина. Вони теж не дурні, розберуться, адже я нічого такого не зробив: почитали Солженіцина, ну покритикували. . . Та хто ж її, цю владу, не лає? Строк — за що? От і ці теж признають, критикують. . . Так, не буду я їх більше читати, оці книги! А що мені до поліпшення системи? Хай пропадає все пропадом, аби тільки випустили з цієї могили. . .»

На щастя, я цього не сказав, тільки уперто мовчав, а пізніше,

прийшовши до себе, радів цьому і ще більше переконувався про жорстокість і бездушність того зла в бажанні чужої моральної смерті. І ці люди в КГБ не завжди такими були, а тепер вже не хочуть бути іншими, вже й бояться бути іншими. . . «Треба випрямитись. Не бійся, встань, Бог допоможе, дивись на світ Божий і молись». Молитвою я і повертався до життя.

Звичайно, я боявся, і страх не залишав мене. Я боявся за друзів, особливо за матір. Мені сказали, що обшук робитимуть у багатьох і книги знайдуть. І я уявляв собі, як через мене приходять до людей, до їх домів, риються в їх речах, витягують при понятих якісь інтимні речі. . . Страхітливо! Страшне приниження людей через мою провину.

Мати була переконана що мене жорстоко б'ють (який советський селянин не переконаний у цьому? — все життя били, починаючи з колгоспів. . .) Політичні в її уяві (хоч їй сказали, що взяли мене за хуліганство, але шукали і питали про книги) — це Соловки без суду, звідки так і не повертались односельчани, і до цього часу у нашому селі лякають неслухняних дітей Соловками. Ті, кому пощастило повернутись із Сибіру, з Далекого Сходу, розповідали про страшні свої митарства. І от така ж біда нависла над її сином. Збожеволівши з горя, вона, нагрузившись мішком із салом, часником, цибулею, яблуками, ходила Москвою, допитуючись: де «політична тюрма» і де «мій син»?

Тепер, у квітні 1988-го року, не вірячи ні в яку перебудову, вона мені пише в Загорськ з України: «Лист прийшов, ходив по всьому селу, розкритий, читав, хто хотів. . . Не пиши нікому, нічого не пиши, тобі це не потрібно, бережи себе. . . нікому щось говорити і писати, тебе ніхто не пожаліє, всі будуть збоку. . .». Незвична до письма рука селянки виводить ці страшні прохання. Приреченість. Її били протягом усього життя, заганяли в рабство з дитинства: страшним голодом 33-го року, виселенням без суду і тихими нічними репресіями, «волонтаристським» пограбуванням убогих селянських дворів, вихваланням «застою». . . Немає владі віри, немає віри і людям. Приреченість, страх, страх. І вже моя дочка-підліток, її внучка, прийняла естафету тюремних стін, коротких побачень у камерах, ситих наглядачів, соромливо прикритих природними і штучними огорожами тюрем і таборів країни. Погляньте на советського селянина (хіба тільки на нього!) — що в ньому залишилось від людської гідності, від упевненого в собі хазяїна? (Якого ще показував на сцені Ф. Шаляпін в образі Мельника, а тепер уже й образу не відтворити). Раб, і все в ньому рабське — урвати, вкрати, затаїтись, мовчати. . . Звички, які допомогли йому вижити, передають і своїм дітям: «нікому нічого не говорити і не писати. . .» Може, й справді — не слід було описувати все, розповідати. . . Нехай, як і було, нехай, як мати просить. . . Кому

це потрібно? І продовжуємо: брешти собі і другим; брешемо, обманюємо всіх: світ, країну, співв'язня! . .

А терор КГБ продовжується, і якщо навіть не беруть до камери, однак своєю наявністю, своїм таємним зловісним існуванням дамокловим мечем висять вони над головами народів цієї країни.

Керівником слідчої групи по моїй справі був полковник Улунцев Р. Г. В групу входили слідчі з особливо важливих справ КГБ СРСР майори Реньов В. В., Красножон Л. І., капітан Єрмаков А.І. Їм допомагали майор Сисоев В. С. з особливого підрозділу армії, якийсь Олег Олександрович у Києві і ще інші люди в багатьох інших містах. Слідство проводилось старанно і з розмахом: добросовісні обшуки, роз'їзди, дослідження, перевірки, експертизи, допити. Папери складались у грубі томи і підшивались, вийшло сім томів. Лише протоколів допиту свідків приколєно до «справи» близько ста, а ще стільки ж, якщо не більше, не було до неї («справи») підшито через відсутність у них потрібних КГБ зізнань. А по географії слідство від Хабаровська на Далекому Сході до Риги в Прибалтиці і Львова на Україні, а ще Кавказ, Середня Азія, Центральна Росія. . . Ось такі масштаби: допити першої учительки, друзів юности, з якими я не бачився вже біля 20 років, — вражали і потрясали всяку уяву. Багато хто в страху перед КГБ і слів «особливо небезпечний державний злочинець» відмовлялися від усього, навіть від звичайних поздоровлень через рідних або друзів. Советська людина взагалі ціпеніє від усяких посвідчень особи, тайних і явних репресивних органів, таємних зловістих натяків, а тут пряме підозріння в тісному зв'язку з «особливо небезпечним державним. . .» — «Ні, ні, ні! Нічого, ніколи. . . Я взагалі. . . та ви що!! Я лише за наші ідеї, за нашу владу, радянську, я ніколи. . . Це він міг, а я ні, ніколи».

У «Справі» поганих і хороших зізнань свідків приблизно порівну. Адже були не тільки ті, свідчення яких опинились у «справі». Протоколи багатьох до «справи» не прикладали, тому що в них нічого поганого не було сказано. 80-тилітній старик, колишній політичний в'язень, що відбув у таборах Гулага 10 років (з 37 по 47 рік), молоді колишні солдати — кримські татари, українці, узбеки, росіяни, євреї — люди різні за віросповіданням, поглядами, віком — розуміли, з якою організацією мають справу. Зовсім несподівано для мене колишній комсомольський працівник, секретар партійної організації, мій колишній старшина роти, прапорщик Ваня І-н заявив на слідстві (я це прочитав у протоколі): «Я вважав і вважаю Куценка порядною людиною. . .» Це було викликом. . . Мене здивувало саме те, що він, людина чесна і добра, до того безвідмовно вірив партії. Щоб таке заявити, треба було багато пережити.

Із свідчень одного підлеглого прапорщика Новаковського я ви-

читав: «У своїй службовій діяльності Куценко спирався на недисциплінованих вояків, саме тому частина солдат виявила невдоволення його арештом». Я дуже хотів би бачити цих «недисциплінованих вояків», і як це багато для нашої країни — «виявити невдоволення».

Деякі особливо мерзенні свідчення я виписав на окремий листок, зашив у черевик. При відправленні у табір обшук був цілком, черевики в мене забрали (і тільки їх), а пізніше Бурдюков приніс їх, і папірець: «Не солідно, Григорію Петровичу, ви доросла людина, а в черевик зашиваєте, обманюєте. Не солідно». Мені було соромно, аж почервонів, винувато складаючи свої речі після обшуку. Я мовчав. Хоч незаховані записки Бурдюков відібрав кілька годин тому: «Не положено, не можна, Григорію Петровичу. Але ваш стиль мені подобається, мені подобається, як ви пишете». — «Адже там нічого поганого...» — «Не дозволено!» Адміністрація завжди пам'ятає, що говорити в'язневі. Бурдюков на якесь невинне прохання відповів улюбленою фразою: «Я люблю дивитися на тюрму з вікон своєї квартири, а не навпаки».

На суд мене возили в трьох машинах — на тюремному мікроавтобусі з трьома охоронцями і водієм. Спереду на «Волзі» їхав заступник начальника тюрми підполковник Бурдюков, а в задній машині, теж легковій, їхали лікар і якісь люди в цивільному. Дорогою в мікроавтобусі я чув суворі команди через гучномовець: «Звільнити дорогу! Зупиніть машини! Водій такої-то машини, зверніть вправо!». Всі накази негайно виконувались, і ми завжди їхали без затримок і зупинок.

Із Лефортово в табір мене відправили вночі, передали згідно опису конвою, як річ. Загрузили у воронок і повезли на якусь станцію залізниці — глуху, темну, з вовкодавами і прожекторами.

При відправленні мені видали буханку хліба, трохи м'яса, чай, цукор і сіль. Був Великодній піст, і я викликав неабияке здивування бувалих зеків, коли став пригощати їх у вагоні цими продуктами: «Оце годують! М'ясо!! Чай! Та ти що? Ти звідки?». Їм же на дорогу дали солону з ребрами на животі кільку і хліб. «Який цукор!! Який чай!!» Чай цей, невеличку жменьку, вони побратськи розділили між собою і жували сухим. В дорозі охорона пропонувала їм чай «за копійку». Я поцікавився, як це, і мені сказали — 5 карбованців сорокакопійчана пачка.

Злочинний світ, з яким довелось зустрітися, був мені зовсім невідомим. Не розумів я багато і в їхній мові, термінах, і в їх традиціях і законах. І це вони виявили з перших моїх слів, бо мій зовнішній вигляд нічим не відрізнявся від їхнього — сірий, брудний, оброслий щетиною, хібащо більше вгодований, і тягнув, крім мішка з речами-шматтям, ще й два великі селянські чемодани-коробки з книгами. «Щурики», як називали кримінальників у по-

літичному таборі, переважно їхали з маленькими мішечками-торбиночками або й зовсім без них (чим авторитетніший «щурик», тим менший багаж) і, побачивши мене, перегруженого речами, забули навіть «понятіє» (закон) не обговорювати і, тим більше, не осуджувати іншого зека, не знаючи його, почали жартувати: «Ну, та й набрав! Що ти там везеш? Пригости, а?». Пояснювати, що це книги, я перестав зразу, бо це викликало б ще більшу зацікавленість до мене, розпитування і безліч скарг на «комуняк проклятих». Світ волі, до якого вони не належали і який був їм ворожий, несправедливий, жорстокий і байдужий, вони грубо лаяли і проклинали.

Коли я зустрівся з кримінальниками вперше, вони, дізнавшись, що я «політика», а вони десь наслухались про нас, що ми заступники всіх гнаних і пригноблених «комуняками», — виливали мені свої моторошні історії: про беззаконність влади, глумлення, знущання над в'язнями, безпросвітне життя тих, хто вийшов з таборів. . . Я буквально був розчавлений розповідями-скаргами і не знав, як це можна витримати, не став байдужим до них. Я, звичайно, нічим не міг допомогти їм, хіба тільки вислухати. . . І то було важко, боліла свідомість, я був пригнічений. . . Тому пізніше я уникав бесід з ними, хібащо наодинці, коли сиділи у «відстойниках» (невеликі камінні склянки, в яких по декілька годин чекали вирішення питання, в яку камеру посадять). Часто наші передавали кримінальника свої листи, папери і ті відсилали їх за адресою, майже завжди доходили вони до місця призначення. Ми були в суворих обіймах цензури і навіть законні два листи в місяць конфіскували під вигаданим приводом. Серед кримінальників були різні люди: мовчазні, такі, що круглодобово спали, зовсім байдужі до всього, крім, можливо, їжі. Спить і спить собі в кутку біля параші, щоб ніхто не потурбував (на це місце ніхто не претендував: кому до вподоби спати біля туалету?). Накрив голову фуфайкою, клуночок під голову, скрутився калачиком — і наче в своїм світі. . . А інший не присяде і не замовкне цілий день, і все-то знає, на всьому розуміється, і клуночок у слабшого перевірить, і другого в очко обіграє, і начальнику права «покачає», але все це тільки так: «нічого робить». Він нічого не робить з метою, а так, щоб марнувати час. Коли звикнеш — люди, як люди, і я не бачив жодного, щоб як у Достоевського: в ланцюгах тримати потрібно. Агресивності не було ні в кого. Обдурити, вкрати, обіграти, зіграти ролю — це доблесть, це всіма розумілось, схвалювалось. При мені грали в очко: в одного зека на прізвисько Нельсон зайві карти в рукаві і на шиї. Перед ним сидів не новенький, але Нельсон грав мімікою, почуттями, руками; ясно, коли хотів — програв, але в кінці завжди виграв. І противник журився, говорив, що Нельсона обдурити не вдасться, що Нельсон відомий шахрай.

На що Нельсон, сміючись, показував руки, рахував карти, запевнював у невинності, журився з причини своєї фатальної везучості і знову, шахруючи, вигравав.

У Нельсона, крім ока, не було ще й половини легені. Він худорлявий, але в ньому відчувалась неймовірна сила духу. Видно, він жертвував очима частинами тіла на доказ того, що в житті нічим не поступається і ні про що не пожаліє. Слухались його всі, хоча він весь час тільки жартував, посміхався, а фізично був слабший від половини камери. Дуже щасливі були, коли був чай. Заварювали дуже міцний і, сидючи колом, пили по два ковтки по черзі. Повагу проявляли вони до матері, до материнства, релігії і злодійського кодексу честі.

Постійно на цих етапах, на пересилках мені доводилось бачити матерів із малятами на руках. Мені було невимовно соромно і боляче це бачити. Покрикували грубі солдати і наглядачі, гарчали і бухали здоровенні вовкодави, а матері, налякані, стривожені, обережно пригортали загорнутих немовлят, на руках висіли ще сумки, вузлики з речами; а діточки в цей час мовчали, спали, видно, були ще зовсім малесенькі. Як і в мирному житті, на волі, згортки були перев'язані червоними або синіми стрічками.

Я завжди дивувався, чому годувальниць такий великий процент. Пізніше я дізнався, що поряд з нашим політичним табором у Барашево (Мордовія) знаходиться жіноча лікарня, куди арештованих жінок переводять на час пологів. «Давай, давай! Рухайсь!» — кричав наглядач на обережно ступаючих по насипу і шпалах матерів і других жінок. Всі жінки були одягнуті однаково: сині з білими смужками суконки, чорні фуфайки і солдатські чоботи. Ніхто з арештантів не дозволяв собі не просто безтактності по відношенню до арештанток, але й непристойного слова в їх адресу між собою. Святість. Мене це особливо вражало. А мені доводилось кожних шість місяців кудись їхати на «перевиховання», і все повторювалось. Арештантські вагони зовні виглядали, як звичайні поштові, на них були написи «поштовий», а всередині замість купе — загратовані клітки на 9-10 чол., але звичайно везли в них більше 20 (одного разу 23 чол., іншого — 26). Інколи нас, політичних, садовили в окрему маленьку тримісну клітку з суцільними металевими дверима і рухомою сіткою, якою користувались частіше, бо нагляд за нами був постійний, а двері заважали бачити всіх і під час руху поїзду підглядати в очко трудно.

У вагоні постійний сморід від немитого людського тіла, зіпсутої риби й сечі. В туалет водили рідко, і майже завжди в «хаті» (так називалась клітка) в кутку стояв протікаючий пакет з випорожненнями.

— Начальник! В туалет потрібно! Відкрий, начальник! — такі прохання звучали постійно. І коли офіцер дозволяв, у туалет

йшли всі, кому треба й не треба, адже ближче до туалету були 2-3 жіночі «хати». В ті хвилини, коли в'язень проходить мимо жінок, жінки (у них пріоритет вибору) вибирають собі «любовника», а потім, дізнавшись ім'я і «хату», умовляють солдата з варти передати записку в «5-у хату Віті». Звичайно всю дорогу вартовий солдат потай від офіцера носить ті записки. Якось, коли я проходив, мене з жіночої «хати» запитали мое ім'я, я відповів. Незабаром охоронник шукав Гришу і передав записку від Тані. Декілька годин писали ми одне одному компліменти і домовились, що коли я буду ще раз проходити мимо, вона відізнеться. Так і сталося: я побачив хворобливе землистого кольору обличчя немолодої жінки, волосся зліплене і теж кольору темного попелу. Я написав їй листа, як мені здавалось — ніжного, говорив, що мені особливо сподобались її очі (це не було лукавством). Вона була москвичкою і, як писала, з торгівлі. Більше переписуватись з нею не виходило, але одного разу, коли я проходив біля жіночої «хати», почув шепіт: «Ось, ось він!» Та інший голос: «Та він же старий!» Перша знову: «Та який же він старий? Не старий!» — і помахала мені рукою. Я посміхнувся їй, вона мені видалась хорошою і милою, але ми не переписувались, тільки дивились одне на одного при будь-якій нагоді. Одного разу веселий вартовий дозволив дівчатам перейти перед сіткою, за якою були чоловіки. Пройшло тільки 2-3, які, очевидно, були впевнені в собі. Вони дійсно були гарні і здорові, соромливо усміхались і були горді тим, що ними так захоплюється багато чоловіків. Жінки-тюремниці мені видались більш скромними, ніж на волі. Всіх їх мені було жаль.

Через добу після початку першого свого етапу я був уже в Мордовії на станції Потьма. Камера пересильної тюрми була чорна від кіптяви. Купа сміття, комахи, на вікнах осколки битого скла, ґрати, стіни, задряпані написами, смердять. На брудних нарах одягнуті лежали зеки, курили, плювали, грали, один біля дверей весь час кликав начальника, але ніхто не приходив. В камері було нас біля тридцяти чоловік. Незабаром принесли і їжу, справжню табірну — мутна водичка, в якій плавали розварені крупинки пшона. . .

Огляди, рецензії

Володимир ЖИЛА

УВАЖНО ДІБРАНІ І ЦІКАВО ВИСВІТЛЕНІ
ПРОБЛЕМИ

Василь Ящун, «Вибране із славістики». Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 216, Філологічна секція. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1991. Стор. 319.

Праця проф. Василя Ящуна «Вибране із славістики» складається з трьох частин: мовознавчої, літературознавчої і фолкльорної. В цілому, це дібрані важливіші публікації автора, які друкувалися вже раніше в наукових збірниках, науково-популярних журналах і три в «Свободі». У них багато уваги приділено різним поглядам на викладені проблеми з трьох вищезгаданих галузей науки і критично проаналізовано їх. Дослідження ведеться по лінії вияву історично-пізнавальної ваги окремих явищ.

Серед мовознавчих праць нашу увагу привернула стаття «Термін і назва 'Броди' в Західній Україні». У ній В. Ящун справедливо підкреслює велике значення цього терміну. Поступовість і безперервність розвитку мови дозволяє реконструювати його минулий стан не тільки на українській мовній території, але також на інших. Що більше, в болгарській і македонській мовах цей термін, крім значення «брі́д», означає ще «перезїзд водою» і навіть «судно». На українській території цей термін став також топонімом і як такий задокументований в історичних джерелах уже наприкінці XI ст. Багато уваги приділяє автор його похідним формам. Свою аналізу В. Ящун проводить на матеріялі писаних пам'яток і відповідників споріднених мов. На окреме визначення заслуговує тут багата бібліографія.

У мовознавчій частині варто зупинитися також на праці «Англійські запозичення в сучасній українській мові». Тут автор обговорює близько 645 таких запозичень (з близько 24 000 запозичень в українській мові). Стаття написана свіжо і по-новому, зокрема щодо інтеграції запозичень, що мала місце в основному протягом XIX і XX ст. Його розгляд має всесторонній характер і охоплює фонологічний, морфологічний і стилістичний процеси. Говорить він також про похідні форми запозичень, їхні наголоси та робить прогнозу щодо вживання їх в українській мові. Особливо важливим у визначенні меж поширення цього явища є виділення найбільш яскравих і стійких запозичень, які виразно вказують на диференціальні риси української мови.

Ніяк не можна поминути в цій частині також дуже цінної статті «Етимологія і семантика слів 'ко́ливо' — 'ку́тя'». Слова ці грецького походження. «Кóливо» — це поминальна кутя чи каша з пшениці, рису із со-

лодкою підливою. «Кутя» знову — це обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні Різдва чи Водохрищів. У народі прийнято говорити про «багату кутю», яку подають на Свят-вечір перед Різдом, і «голодну кутю», яку подають у переддень Водохрищів, або, як пише Карпенко-Карий: «Мороза кличуть вечеряти на голодну кутю, а це багатий вечір». Обидві ці страви з'явилися в Україні після прийняття християнства, тобто після 988 року. Щодо їхніх складників зберігаються вироблені народною уявою гнучкі алегоричні поняття. Народ вважає, що з посіяного зерна виросте нове стебло, подібно мертве тіло одного дня воскресне з мертвих. Мед у куті має також символічне значення: він означає солодкість вічного життя. Ці страви стали, до речі, дуже характерними для сільськогосподарської України й навколо них зародилися багаті традиції, що перетривали століття.

Літературознавча частина наскрізь філософсько-естетична. Тут автор дібрав такі статті: «Вплив світогляду Івана Франка на його естетичні принципи», «Релігійні і морально-етичні принципи Тараса Шевченка», «Головні постулати Шевченка для відродження і розвитку української нації» і «Шевченко в світлі індивідуалізму і персоналізму». Кожна із цих статей досягає своєї мети, тобто вірою і правдою служити добру й істині. По-перше, вони дають відчуття читачеві той ідеал, яким Франко і Шевченко керувалися у своїй творчості, і, по-друге, вказують, що їхня творчість є блискучим прикладом всього кращого. Обидва письменники нещадні і непримиренні, коли пишуть про порушників моралі й етики. Вони засуджують все чуже українському народові і погане, бо так велить їм їхня совість, бо вони глибоко поважають і люблять свій нарід — цих скромних, чесних благородних трудівників. Все це з мудрістю і талантом розкривається в їхньому світогляді, якому властива безконечна різноманітність найтонших відтінків. Бож вони — письменники широкого діапазону, письменники багатогранні, творчість яких осяяна багатством високих ідеалів, які викликають у читача приємне і радісне почуття. У цій частині маємо також статтю, що розглядає проблему: чи був Шевченко індивідуалістом, а чи персоналістом. В. Яцун на підставі дослідження багатого матеріалу приходять до висновку, що Шевченко був «типом людини, особистістю якої була комбінацією позитивних ознак індивідуалізму і персоналізму. Таким чином любов Шевченка до свого народу й до України була справді героїчною, вільною від негативних ознак індивідуалізму. Він був персоналістом в кращому значенні цього слова». Поет вважав, що особа є першоосновою буття. Це наставлення в советському літературознавстві вважалось реакційним і тому цю тему там не розглядали. Таким чином стаття В. Яцуна може зараз корисно прислужитися справі й стати добрим початком для поширеного розроблення цього наскрізь цікавого явища, яке так глибоко заховалось в особистості Шевченка.

У галузі вивчення культу св. Миколая В. Яцун поширив горизонти українського фолкльору. Вивчення цього культу було, до речі, темою його докторської дисертації, яку він захистив на Заході в університеті Карла Франца в Граці, в Австрії. Вивчаючи згадану тему, автор мав перевагу над іншими дослідниками, а саме: закінчені богословські студії. Тому його підхід у цій ділянці був набагато глибший і всесторонній.

ший. В додаток він був широко ознайомлений з багатою українською традицією пошани цього великого угодника. Тому кожна з його трьох статей («Дещо з культу св. Миколая в фолклорній і релігійній літературі в Україні», «Вплив західного світу на формування культу св. Миколая в Україні», «Грецькі легенди про св. Миколая в Україні») має окремі параметри, яких не знаходимо в інших дослідників. Тут він ще використав цінні версії легенд про св. Миколая, що їх зібрав у народі Володимир Гнатюк. Аналізи цих версій стали великим позитивом праці автора. В них проявилася глибока народність і чисто український підхід до питання допомоги. Тут згадаємо легенду «Св. Миколай і злодії», яку В. Ящун взяв з «Етнографічного збірника» цього ж Гнатюка. У цій легенді бачимо певний парадокс: «з одного боку св. Миколай захищає власність перед крадіжжю, а з другого — своєю добротою дає злодіям надію на здійснення їх переступників. Цей парадокс вказує на всебічність почитання його особи серед різних верств українського суспільства».

Фолклорну частину свого «Вибраного» автор кінчає двома статтями про биліни («Походження, розвиток і сучасне призначення билін Руси-України [Київської Руси]», «Дві репрезентативні героїчні биліни Руси-України [Київської Руси]: введення, переклад і коментарі»). У першій статті описано биліни в загальному з підкресленням, що вони виникли в Київській Русі, найправдоподібніше між X-XIII ст., і наприкінці XVI ст. були заступлені іншим жанром народної творчості — «думами».

У другій статті знаходимо цікавий вступ і чудові переклади досить складних текстів, які автор з скромности називає «точними контекстними перекладами». В той час, коли в них багата образність і глибоке відчуття давности разом з добрим відтворенням змісту і форми. У цих англійських перекладах автор по-справжньому відчув епоху, в якій биліни творилися, і переклав їх згідно з її суспільно-політичними поглядами, ідейним спрямуванням і з особливостями стилю та творчої методи того часу. Підсумовуючи свої досягнення в цій статті, автор приходить до такого висновку: «основною метою цих двох героїчних билін, як і інших билін Київської Руси, було прославляти і вихвалити національних героїв. Ці биліни вихваляють силу і здібність нації, що зуміла породити таких героїв, і в той же час викликають народну відразу і презирство до ворогів та посилюють волю народу до переможної боротьби за свободу і мирне життя».

Тут буде доцільним дещо сказати про автора. Прибув він до США у 1949 р. і тут поволі, але впевнено, почав будувати своє майбутнє. Почав працю в 1956 р. в середній школі, як викладач латинської мови, опісля перейшов на посаду лектора в Пенсильванському університеті, згодом став доцентом у Стейтовому університеті в Айові, а 1965 р. став звичайним професором у Пітсбурзькому університеті. Тут працював до 1981 р., коли вийшов на пенсію як заслужений професор у науково-педагогічній і науково-дослідницькій діянках із признанням заслуг для громади. Проф. Василь Ящун відомий також як поет. Він автор трьох цінних збірок «Дійсне і мрійне» (1981), «З нив і доріг життя» (1986) і «До світла» (1988). Його вірші поміщено в *The World of Poetry Anthology*, а на Шостій Всеамериканській конвенції «*The World of Poetry*» 25-28 серпня в Лос Анджелес наділено його нагородою «*Golden Poet of 1990*».

Підсумовуючи, хочемо сказати, що всі наукові і науково-популярні праці проф. Василя Ящун, вміщені в книзі «*Вибране із славістики*», визначаються оригінальністю, сумлінним дослідженням, докладним і копінтим опрацюванням та переконливими висновками. Вони допомагають виховувати високі моральні якості та благородні почуття. У цілому книга стоїть на високому рівні і становить собою цінне надбання в ділянці українознавчо-славістичних студій.

Василь ЯЩУН

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

WOLODYMYR T. ZYLA, JOHANN WOLFGANG VON GOETHE IN DER UKRAINISCHEN LITERATUR. UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT, MONOGRAPHIEN, BAND 49, MÜNCHEN, 1989, 96 S.

Монографія «Йоган Вольфганг фон Гете в українській літературі», видана Українським Вільним Університетом, становить собою один із важливих наукових доріbkів д-ра Володимира Жили, продуктивного літературознавця і літературного критика, професора Українського Вільного Університету та емер. професора Тексас Тех Університету. Цим доріbком автор збагатив і німецьку, і українську літератури. Важливість цієї публікації підсилена ще й тим, що вона стосується поета світової слави, про якого Хосе Ортега-і-Гассет справедливо сказав: «Гете — це одна з найвищих вершин у гірських пасмах поезії», а Жила, відзначаючи значення Гете в своїй монографії, каже, що він «вказав нові шляхи в світовій літературі; з його творів черпали поети нев'янучі зразки мистецької майстерності й глибоких думок».

Добрий вступ до монографії написав Стюарт Аtkінс, професор німецької літератури в Каліфорнійському Університеті, перекладач *Фавста* на англійську мову. У монографії п'ять розділів: 1. Українські переклади лірики Гете; 2. *Фавст* в українському перекладі Миколи Лукаша; 3. Франко і Гете; 4. Переклад *Фавста* в системі нових концепцій; 5. Розгляд статті Олександра Білецького п. заг. «Faust, eine Tragedie von Goethe» (*Фавст*, трагедія Гете).

У перших чотирьох розділах Жила застосовує правильні критерії оцінки доброго перекладу, в основному співзвучні з критеріями Івана Франка в цьому питанні. На його думку, перекладач мусить брати до уваги не звичайне перенесення значення слів і фраз оригіналу у свій переклад. Йому треба засвоїти стиль автора, жанр і композицію твору, особливості образності твору, синтаксичну будову, метрику й мовні тонкощі, і тільки на основі цих елементів він може передати узгодження оригіналу з перекладом і досягнути повноцінності перекладу. У світлі цих критеріїв Жила зіставляє численні цілісні уривки оригінальних творів Гете з паралельними перекладами їх на українську мову і переводить їх обсяжну й проникливу аналіз.

В 1-ому розділі він обговорює п'ять перекладів балади «Der Fischer» (Рибалка), перекладачами якої були Гулак-Артемовський, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Дмитро Загул і Микола Терещенко. Переклади перших двох слабкі в порівнянні з трьома наступними.

Творчому талантові Гете більш усього відповідає лірика. Вона багата на змісти, теми, жанри й поетичні форми. Гете, — каже Жила, — поет високої чутливості, співець краси й свободи. В його творах — об'єднання сміливих романтичних і героїчних мотивів та глибина думки; вони дають читачеві задоволення динамічною силою твору і чудовою майстерністю. Тому Шевченко правильно назвав Гете «великим поетом». У цій ділянці Жила проаналізував вірш «Manifest» (Травневий фестиваль) у перекладі Ярослава Шпорти, «Prometheus» (Прометей) в перекладах Франка і Терещенка, «Erlkönig» (Вільшаний король), найкращий переклад якого зладив Максим Рильський. Рильському належить теж найкращий переклад Гетового шедевр «Mignon» (Міньйон) в порівнянні з перекладами П. Куліша, Д. Загула і Б. Лепкого. Обговорено також «Die Venezianischen Epigramme» (Венеціанські епіграми) в перекладі Марка Зісмана і «Dämmerung senkte sich von oben» (Сутінки спали згори) в перекладі Євгена Дроб'язка. Взагалі в українській літературі близько 200 перекладів ліричних творів Гете, між ними 80 із всеосяжним відтворенням оригіналів.

У 2-ому розділі обговорено твір *Фавст* у перекладі Миколи Лукаша. У підсумках аналізу цього першого повного перекладу Гетового шедевр Жила стверджує, що цей переклад є не тільки відтворенням першотвору українською мовою в єдності форми й змісту, але одночасно вдалим відображенням мистецької дійсності за допомогою гармонійного поєднання засобів поетичної мови на всіх її текстуальних рівнях, від лексики й семантики до фонетики включно. Переклад у багатьох місцях так сильно й переконливо зладжений, що становить собою немов би оригінал. Цей потужний переклад є великим надбанням української літератури.

У 3-ому розділі — Франко і Гете — обговорено такі твори Гете в перекладі Івана Франка: «Der Fischer» (Рибалка), «Der Gott und die Bajadere» (Бог і баядера), «Die Braut von Korinth» (Наречена з Коринту), першу частину *Фавста* і фрагмент другої частини «Helene und Faust» (Гелена і Фавст), і епос *Hermann und Dorothea* (Герман і Доротей). Цей останній є першим національним і цілісно патріотичним твором.

Франко є автором віршової казки *Лис Микита*, у творенні якої він користувався Гетовим твором *Reineke de vos*, проте твір Франка є твором оригінальним.

Гете поєднав у собі елементи романтичні й класичні, об'єктивні й суб'єктивні, вважаючи, що поезія повинна бути чиста й прозора, мусить коренитися в дійсності і водночас мусить певні реальні явища виражати в поетичній формі. Франко уважав, що література своїми темами, змістом і мотивами мусить бути багата як і життя, при чому кожний поет мусить мати свій власний творчий погляд і свій власний стиль, яким він відрізняється від інших поетів. Цей погляд засвідчує зв'язок Франка з Гете, унаявлений особливо у Франковій ліричній драмі *Зів'яле листя*, яка, на думку Жили, є подібна до Гетового роману *Die Leiden des jungen*

Werthers (Страждання молодого Вертера); в німецькій драмі — скриті переживання Гете, в українській — скриті переживання Франка.

Основною темою 4-го розділу є скрупульозна характеристика перекладу *Фавста*, що його зладив буковинець Дмитро Загул, поет, філософ, учений і перекладач. Жила стверджує, що цей переклад дає повну інтерпретацію першотвору, до якого він дуже близький своєю метрикою, мелодійністю, метафоричним упорядкуванням і стилістичними засобами. Це тому, що Загул був не тільки добрим перекладачем, але й добрим дослідником епохи Гете, зокрема періоду, в якому постав *Фавст*.

У 5-ому розділі монографії Жила обговорює багату на зміст і форму статтю Олександра Білецького, в якій накреслено головні етапи праці Гете над *Фавстом*.

Монографія проф. Володимира Жили — це солідно досліджена наукова праця, яка виявляє авторове досконале знання предмету щодо змісту й методи опрацювання. Вона цінна для німецької і української літератур — для літературознавців зі знанням німецької мови та для студентів коледжів і університетів з відповідними програмами літературних курсів. Українському Вільному Університетові належить признання за її видання, а Іванові Жилі, родичеві автора, колишньому президентові Зальцбургського ландтагу, признання за щедру піддержку цього видання.

М. П.

ПОШУК ВЕДУТЬ НАУКОВЦІ

Група вчених-педагогів із Західної України
працює над підготовкою збірника «Український Мюнхен»

Під час стажування в УВУ групи вчених зі Львова, Дрогобича, Тернополя, Івано-Франківська розпочато роботу над реалізацією дуже важливої і цікавої теми, яку коротко репрезентує сама назва майбутнього науково-публіцистичного збірника — «Український Мюнхен». В основі задуму — показати життя, політичну та культурну діяльність української громади в Німеччині, значна частина якої зосереджена в цьому великому німецькому місті. Автори майбутньої книги знайшли розуміння й підтримку в Українському Вільному Університеті.

Серед тем чи не найчільніше місце посідає «Український некрополь у Мюнхені». Відомо, що в повоєнний період баварська земля дала притулок тисячам українських патріотів, які змушені були покинути рідні береги, щоб продовжити боротьбу в нових умовах. Частина з них невдовзі подалася за океан, а частина залишилася в Німеччині. Тут за неймовірно важких обставин було розгорнуто діяльність цілої низки українських інституцій, які дозволили впродовж багатьох років не тільки підтримувати національний дух, але й активно витворювати політичну думку, працювати на полі української науки. Чимало людей навіки спочили в німецькій

землі. Одні з них були знищені кривавою московсько-кагебістською рукою, інші, вимордувані в кацетах, передчасно пішли із життя. Тому стає цілком зрозумілим бажання науковців з України зафіксувати кожне ім'я, яке повинні пам'ятати співвітчизники в Україні.

Початково над втіленням теми мюнхенського українського некрополя працюють історики — доцент Тернопільського педагогічного інституту Олег Полянський та викладач Львівського медичного інституту Ігор Ходак. Вони зробили короткий опис кожної української могили, а фотограф Микола Жикалюк зафіксував їх на плівці. Вчених з України постійно супроводжував вчений секретар УВУ магістер Володимир Леник, який пам'ятає кожне поховання, він же був першим консультантом пошукувачів. На сьогодні описано понад 400 могил. У бібліотеках та архівах Мюнхену та УВУ зібрано матеріали біографій більш ніж 200 постатей діячів, що залишили помітний слід в українській історії. Одночасно вчені опрацьовували матеріали еміграційної преси, меморіальні видання, ювілейні збірники, щоб мати початкове уявлення про українські поховання у Канаді, США, Великій Британії, Франції, Голландії. Можливо у майбутньому сьогоднішня праця переросте у більш об'ємне дослідження, яке вимагає часу і відповідного фінансування.

Для того, щоб мати повне уявлення, дослідники зустрілися з ветеранами українського визвольного руху і записали на магнітофонній плівці їхні інтерв'ю-спогади. Про похованих у Мюнхені побратимів розповідали професор В. Янів, мгр В. Леник, полковник Є. Побігуший-Рен, публіцист С. Мудрик-Мечник, ветеран дивізії «Галичина» Б. Сенів, доктори Г. Васюкович, З. Соколюк, В. Косик. Оформлення праці буде завершено вже у Львові.

Самобутньою обіцею бути розвідка літературознавця і критика зі Львова, завідувача катедрою української літератури ім. академіка М. Возняка Львівського університету Тараса Салиги про поетичний процес в діаспорі. Його зокрема цікавить творча доля поетів Празької школи, авторів «вісниківівців», літературних груп «Митуса», «Лотос», «Танк», «Листопад» та інших. Над цією темою Т. Салига працює вже кілька літ. У Мюнхені він зібрав той матеріал, якого немає у львівських бібліотеках та спецфондах. Отже, картина українського літературного процесу багатшає, вона доповнюється вельми цікавими фактами, стильовими напрямками, які дослідник зі Львова розглядає як невід'ємні складові загального розвитку рідної літератури.

Кожен з авторів збірника у пошуку, можливість якого надана внаслідок успішного стажування в Українському Вільному Університеті.

Ст. РАДІОН

ПРОБЛИСК ПЕРЕБУДОВИ НАУКИ В УКРАЇНІ

Сергій Іванович Білокінь: БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК. Республіканська Асоціація Українознавців. Добровільне Товариство Любителів Книги Української РСР. Секція книгознавців. Сумський Клуб Екслібрисистів і любителів графіки. Суми, Обласна друкарня. Літературна суперобкладинка. Передмова: Іван Дзюба і д-р Богдан Кравченко. Укладач — О. Д. Кузьменко, науковий редактор — С. І. Побожій, рецензент О. І. Піскун, Київ, 1989, 20 ст. Тираж 1000. Високий та офсетний друк.

Як бачимо, метрику книжки в підсоветських виданнях подають з повною докладністю. Поміж сторінками «Бібліографічного покажчика» включено репродукцію екслібрисів Сергія І. Білоконя, які є мистецькою прикрасою книжки, праць графіків М. Бондаренка, Т. Венгриновича, В. Перевальського, О. Мікловоди, М. Котляревської, М. Малишка, Г. Сергеева й Я. Музики.

Зміст книжки поділений на такі розділи: Хронологія життя і діяльності автора, 1.7.1948 — 9.1989. І. Бібліографічні покажчики, пам'ятки та інші окремі видання. Публікації у журналах і збірниках. Публікації в газетах. Література. Іменний покажчик. Географічний покажчик.

Під час посиленого терору Сергій Білокінь дебютував на ниві літературознавства рецензією на збірку віршів М. Удовиченка «Мій скарб», «Дніпро», 1965. А відтак, як тільки міг, будив пам'ять народу публікаціями досліджень про різних діячів української культури. Діячів, яких ще ворог недоглянув як українців, не заніс їх на листу творців самобутності української культури. Згадати хоча б деякі позиції бібліографії, що свідчить про творення, що лише можливо, в неможливих, злочинних умовах терору: «Мистецтвознавець, етнограф С. А. Таранушенко», 1969.

Бібліографія Сергія Івановича Білоконя — це свідчення українського духовного геноциду, створеного московсько-большевицькою терористичною політикою КПСС, що реалізувалась руками т. зв. «правоохоронних органів» Москви: ЧеКа, НКВД, КГБ.

Послухаймо, що каже про автора цієї праці і його наукову діяльність Іван Дзюба, відомий вимогливий, компетентний критик, у «Передмові»:

«І завдячувати маємо насамперед його інтелектуальній спразі, дослідницькій наполегливості... твердості, волі, начебто... несподівані в цій м'якій, сором'язливій, делікатній натурі. Цю твердість доводиться підкреслити тому, що вже перші кроки Сергія Білоконя в науці припали на час, коли хрущовська 'відлига' скінчилася і ледь відтала поверхня промерзлого ґрунту знову взялася льодовою кіркою».

«Мабуть, за умов... нормальніших Сергій Білокінь зробив би неймовірно багато. Але й те, що зробив він, ущемлюваний, 'скорочуваний' з посад... викликає повагу й вдячність. Та й подив: понад 450 публікацій, і то часто-густо на теми, де він був 'першопрохідником', відкривав незнане

чи забуте, вводив у науковий обіг невідомі матеріяли. Джерелознавча прихистість, смак до історичних подробиць, яких він немало врятував від забуття... інтуїтивне відчуття 'напрямоків', де треба шукати живі й документальні свідчення про давнє й недавнє минуле, наукова скрупульозність — поєднуються в нього з виробленим світоглядом, добре опрацьованою методологією...»

«Завдяки всьому цьому Сергій Білокінь здобув заслужений авторитет джерелознавця, бібліографа, книгознавця, історика, мистецтвознавця, літературознавця. У кожній із цих царин він зробив немало, а подекуди... просто унікальний: українське джерелознавство, у Нарбутіян. ... культурної історії Києва, маловідомих... діячів української культури (М. Бойчук, Ф. Ернест, С. Таранушенко та ін.).»

«Сьогодні Сергій Іванович Білокінь у розквіті творчих сил... І об'єктивні умови для його дослідницької... праці кращі, ніж будь-коли.

Ліпші умови для праці наш завзятий, видатний науковець С. І. Білокінь старається уповні використати. Його інтелектуальну справу й дослідницьку наполегливість ілюструє його лист до автора цієї рецензії, по побуті в Західній Німеччині, США і Канаді, в якому він пише:

«Цього року мені пощастило вперше в житті потрапити до капіталістичної країни... Вражіння колосальні, й я трохи очманів. При всьому, що мене завжди цікавили 'тамтешні' видання, залізна завіса робила своє, так, що я попросту потонув у новій інформації, нових іменнях, назвах періодики і окремих видань. Треба сказати, що з Мюнхену я привіз 17, а з Америки — 44 ящики книжок і зіраксів, серед них такі рідкісні й коштовні речі, як цикльостилеві повоєнні журнали ді-пі.

Прошу Вас вибачити за таку велику затримку з листом і належною подякою за Ваші праці, в яких Ви підсумовуєте увесь труд наших земляків у далекій Австралії».

Як видно з усього повищого, перебудова в Україні відбувається не лише в політично-самостійницькій діяльності, але й в українській науці, проблиском чого є ця праця — «Бібліографічний покажчик» Сергія Білоконя.

15.10.1990

Михайло КАЧАЛУБА

3 НОВИХ МЕДИЧНИХ ВИДАНЬ

Невтомний архівар УЛТПА (Українського Лікарського Товариства Північної Америки) д-р Павло Пундій приготував і видав уже 13-те число «Збірника Українського Медичного Архіву». Це число «Збірника» присвячене пам'яті д-ра Семена Кочія — видатного зубного лікаря, журналіста й громадського діяча, а особливо церковного діяча в Чикаго.

Дружина покійного пані Стефанія Костів-Кочій, відома пластова діячка, причинилася фінансово до видання цього «Збірника». «Збірник» в

більшості обіймає матеріяли за рік 1989. Він нараховує 245 сторінок і призначений для внутрішнього і бібліотечного вжитку. Д-р Павло Пундій розділив його на 10 частин. У першій частині помістив кільканадцять біографічних нарисів і споминів про д-ра Семена Кочія. Також помістив копії його дипломів, відзначень, його фотографії тощо. Помістив теж фотографію пані Стефанії Костів-Кочій з її власними споминами про своє життя.

З біографічних нарисів і споминів про д-ра Кочія бачимо скільки праці вложив д-р Кочій для добра нашого народу, нашої Церкви та суспільства взагалі. З приємністю констатуємо, що представники нашої Церкви, наших громадських установ, Управи Лікарського Товариства та всіх наших культурних і політичних товариств гідно оцінили жертвенну працю д-ра Кочія і нагородили його дипломами, почесними грамотами, подякувальними листами, публікаціями в нашій пресі та привітаними.

Зі статті д-ра П. Пундія довідуємося, що сл. п. д-р Семен Кочій народився 12 лютого 1897 року в селі Плєсківці, на Тернопільщині. До гімназії почав ходити в Тернополі, а потім — за намовою свого вуйка — приїхав до Чикаго й тут почав кувати свою долю та вивчати англійську мову. Потім у Валпарайзо (Індіана) закінчив середню школу, а в 1931 році закінчив дентистичний факультет і, склавши стейтовий іспит, відкрив дентистичну практику в українській дільниці при Чикаго Вест Авеню. Тут він працював аж до заслуженої пенсії, цебто до 1983 р. Важкий і жертвенний шлях. . . При цім цілих 20 років працював інструктором дентистичної хірургії при Нортвестерн університеті. Життєвий шлях д-ра Семена Кочія був сповнений жертвенною працею для нашої Церкви й нашого народу. Він написав багато статей про минуле УКЦ та нашої громади в Чикаго. Від самих початків він був членом УЛТПА та адміністратором «Лікарського Вісника», за що Управа відзначила його Почесною грамотою, а УКЦ — в 1985 р. — високим папським відзначенням та золотою медалею. Д-р С. Кочій та його дружина були щедрими меценатами на українські шкільні, церковні та патріотичні цілі. Д-р Семен Кочій відійшов у вічність на 93-му році свого плідного життя 29.9.1990 року.

В дальших частинах помістив д-р П. Пундій статті й нариси д-ра Кочія, статті з лікарської хроніки за 1989 рік, статті про лікарські наукові з'їзди, медичні вісті з України, статті з історії української медицини, спомини про українських активних лікарів, різні рецензії на публікації наших лікарів, некрологи та врешті нариси про наших молодих лікарів. Словом, виконав д-р П. Пундій величезну працю. Слава й дяка йому!

КІЛЬКА КРИТИЧНИХ ЗАУВАГ ДО СТАТТЕЙ В. ГОЦЬКОГО У «ВИЗВОЛЬНОМУ ШЛЯХУ»

Беручи до уваги те, що «Визвольний Шлях» кольпортується в Україні, зокрема багато примірників попадає на ОіСУЗ*, слід погодитися з дум-

кою С. Караванського, що «це ставить перед еміграційними виданнями додаткові вимоги щодо культури преси і щодо грамотного подання матеріялу».

І не тільки щодо «грамотного подання матеріялу», але щодо його змісту. В 3-му номері «В.Ш.» (стор. 374), В. Гоцький пише дослівно так: «Гласність, тобто свобода слова найрізкіше проявила себе в Західніх Землях, що, зрештою, зовсім зрозуміло, *бо там бацяля комунізму не встигла проїсти народної душі наскрізь*. . .»

По-перше, це не так, бо на ОіСУЗ є дуже багато людей, які твердо стояли і стоять на українських державницьких позиціях, отже «бацяля їх не проїла». По-друге, кольпортера «Визвольного Шляху» на ОіСУЗ заклують, бо це і *зневага для всіх українців*. Це не тільки нетактичний підхід, але й образливий. Якщо лікар хворого називатиме — «ти хворий, ти хворий», то він таким чином його не вилікує, але послаблюватиме його сили й віру на видужання.

Весь матеріял номера дуже цінний і цікавий, але із-за статті В. Гоцького — пропонується на ОіСУЗ цього числа не поширювати.

«В.Ш.» номер 8, стаття того ж В. Гоцького «Коріння нахабности». На стор. 942 пишеться таке: *«Північні сусіди зробили нас малоросами, й ми пристали ради спокою»*.

Це не відповідає правді, бо — як не старалися «північні сусіди», з Шевченка ніколи не зробили «малороса», ані з Куліша, ані з Лесі Українки чи Миколи Лисенка.

Ми не здобулись на втечу на Січ. Козаки таки створили «козацьку республіку» й дали початок утворенню «Гетьманської України».

Історично неправильно, що *«гайдамаки спробували відновити козацьку державу»*, бо рух гайдамацький був соціального характеру.

«...коли нас обдеруть до живого, тоді ми спроможні ...на акції УПА». За Гоцьким, рушієм нашої боротьби за визволення є не віковичне стремління нації жити свобідно (бо лише за таких умов народ стає нацією), а нас «змушують, бо мірка вже перебереться». А далі за автором: «все вертає» ради спокою. *Це повна неправда*: український націоналізм (сучасний) вже коло сто років веде боротьбу за державність і ніколи не примирювався, чому ж *нашу національну вдачу* (пасивности хворобливої) автор поширює на всіх? *Це недопустимо!*

Петро ДУЖИЙ

* Осередні і Східні Українські Землі (примітка Редакції).

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler,
5039 BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.*

Чикаго і околиця:

*Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656.*

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ, ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
